

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ DESTEKLERİN KIRSAL
KALKINMAYA ETKİSİ: DİYARBAKIR İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed İNAL

ANKARA-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ DESTEKLERİN KIRSAL
KALKINMAYA ETKİSİ: DİYARBAKIR İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed İNAL

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZİŞ

ANKARA-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ DESTEKLERİN KIRSAL
KALKINMAYA ETKİSİ: DİYARBAKIR İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZİŞ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Ferda Dönmez ATBAŞI

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZİŞ

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇAYIN

.....

Tez Savunması Tarihi: 14/01/2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZİŞ danışmanlığında hazırladığım “IPARD Programı Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisi: Diyarbakır İli Örneği (Ankara.2020)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

14/01/2020

Muhammed İNAL

İÇİNDEKİLER

SİMGELER VE KISALTMALAR.....	İV
TABLolar LİSTESİ	VI
ŞEKİL LİSTES	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İKTİSADİ KALKINMA OLGUSU	5
1.1. II. Dünya Savaşı Öncesi İktisat Literatüründe ‘Kalkınma’ Kavramı.....	7
1.1.3. Karl Marx	10
1.2. II. Dünya Savaşı Sonrası İktisadi Kalkınma.....	13
1.2.1. Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı	14
1.2.2. Savaş Sonrası Kalkınma Öğretisi.....	17
1.3. Kalkınmanın Göstergeleri ve Ölçümü.....	24
1.3.1. Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi Yaklaşımı.....	24
1.3.2. Fiziksel Yaşam Kalitesi Endeksi Yaklaşımı	25
1.3.3. İnsani Gelişmişlik Endeksi Yaklaşımı	26
1.4. Kalkınmanın Türleri	27
1.4.1. Sürdürülebilir Kalkınma	27
1.4.2. Bölgesel Kalkınma	28
1.4.3. Sosyal Kalkınma	29
1.4.4. Kırsal Kalkınma	30
1.5. KIRSAL KALKINMA VE KIRSAL ALAN.....	32
1.5.1. Kırsal Alan	33
1.5.2. Kırsal Kalkınmanın Amacı.....	35
1.5.3. Kırsal Kalkınma Politikaları ve Uygulamaları.....	36
1.5.3.1. Kırsal Kalkınma Politikaları (Planlı Dönem Öncesi)	36
1.5.3.2. Kırsal Kalkınma Politikaları (Planlı Dönem).....	37
1.5.4. Kırsal Kalkınma ve Avrupa Birliği Süreci.....	41

1.5.4.1. IPA ve Türkiye Uygulaması	42
1.5.4.2. IPARD Programı	43
1.5.4.2.1. IPARD Programı Kapsamında İllerin Seçimi	45
1.5.4.2.2. IPARD Programı Kapsamında Desteklenen Tedbirler	47
1.5.4.2.3. IPARD Programı Uygulama Ajansı (TKDK)	49
1.5.4.2.4. IPARD Programı Fonu.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2. KIRSAL KALKINMA, TKDK VE IPARD PROGRAMI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	52
2.1. Kırsal Kalkınma	53
2.1.1. Türkiye’de ki Çalışmalar	53
2.1.2. Avrupa’da ki Çalışmalar	57
2.2. TKDK ve IPARD Programı ile İlgili Yapılan Çalışmalar	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ DESTEKLERİN DİYARBAKIR İLİNİN KIRSAL KALKINMASINA ETKİSİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR SAHA ARAŞTIRMASI

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	69
3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları	70
3.3. Materyal ve Yöntem	71
3.3.1. Materyal	71
3.3.2. Yöntem.....	74
3.4. Güvenilirlik Analizi	74
3.5. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi	75
3.5.1. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri.....	76
3.5.2 İşletmelerin Tanımlayıcı Özellikleri	78
3.5.3 Desteklenen Projeler İle İlgili Bilgiler	80
3.5.4. İşletmelerin Ekonomik Boyuttaki Değişimi	82
3.5.5. Avrupa Birliği Standartlarında Üretim ve Çevrenin Korunması	84
3.5.6. Teknoloji ve Teknik Bilgilerin Kullanımı	86

3.5.7. Kurumsallaşma Düzeyinin Ölçülmesi	87
3.5.8. Desteklerin Diyarbakır iline Etkilerinin Ölçülmesi	89
3.5.9. Fark Testleri	92
SONUÇ	100
KAYNAKÇA.....	104
ÖZET	119
ABSTRACT	120
EKLER	121

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simge	Açıklaması
vd.	ve diğerleri
Et al.	ve diğerleri
Kisaltmalar	Açıklaması
AB	Avrupa Birliği (AB)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EAFRD	European Agricultural Fund for Rural Development (Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GTHB	Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
IPA	Instrument for Pre-accession Assistance (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı)
IPARD	Instrument for Pre-accession Assistance – Rural Development (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma)
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
KKYDP	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KÖYDES	Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
LEADER	Liaison Entre Actions pour le Developpement de l'Economie Rurale

(Kırsal Ekonominin Kalkındırılması için Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar)

MEADP	Makine ve Ekipman Alımlarının Desteklenmesi Programı'ndan
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OTP	Ortak Tarım Politikası
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı)
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TKV	Türkiye Kalkınma Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kırsal Kalkınma	38
Tablo 2: IPARD I Kapsamında Destek Verilen İller	46
Tablo 3: 101 Nolu Tedbir ve Desteklenen Sektörler	47
Tablo 4: 103 Nolu Tedbir ve Desteklenen Sektörler	48
Tablo 5: 302 Nolu Tedbir ve Desteklenen Sektörler	49
Tablo 6: Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Faaliyette Bulunan İşletme Sayısı ve Uygulanan Anket Sayısı	72
Tablo 7: Diyarbakır'da Tedbirler Bazında Faaliyette Bulunan İşletme Sayısı ve Uygulanan Anket Sayısı	73
Tablo 8: Destek Alan ve Anket Uygulanan İşletme Sayısı ve Aldıkları Toplam Destek Miktarları (TL)	73
Tablo 9: Anket Formunda Sorulan Soruların Güvenilirlik Analizi	75
Tablo 10: Anket Uygulanan Kişilerin Demografik Özellikleri	77
Tablo 11: İşletmelerin Tanımlayıcı Özellikleri	79
Tablo 12: Desteklenen Projeler İle İlgili Bilgiler.....	81
Tablo 13: İşletmelerin Ekonomik Boyuttaki Değişimi	83
Tablo 14: Avrupa Birliği Standartlarında Üretim, Çevrenin Korunması ve Sürdürülebilirlik	85
Tablo 15: Teknoloji ve Teknik Bilgilerin Kullanımı	87
Tablo 16: Kurumsallaşma Düzeyinin Ölçülmesi	88
Tablo 17: Desteklerin Diyarbakır iline Etkilerinin Ölçülmesi	90
Tablo 18: Yaşa Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi.....	93
Tablo 19: İşletmelerin Hukuki Yapılarına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	94
Tablo 20: İşletmelerin Faaliyet Alanlarına göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	94
Tablo 21: İşletmelerde İstihdam Edilen Personel Sayısına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	95
Tablo 22: Yatırım Çeşidine Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	96
Tablo 23: Yatırım Tutarına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	96
Tablo 24: Alınan Hibe Oranına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	97
Tablo 25: Alınan Hibe Miktarına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	98
Tablo 26: Eğitim Düzeyine Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	98
Tablo 27: İşletmelerin Kuruluş Yılına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi	99

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Program Kapsamında Desteklenen 42 İl..... 46

GİRİŞ

Ekonomik gelişmeyle birlikte bireylerin sosyal refah düzeyinin ve yaşam standartlarının yükselmesini, eğitim, sağlık, ulaşım gibi konularda gelişim gösterilmesini, ırk, cinsiyet, sınıf, etnik köken, din veya diğer farklılıklara bakılmaksızın ekonomik ve hukuki eşitliği amaçlayan kalkınma kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, ortaya çıkan bu yeni kavramın teorik alt yapısını oluşturan düşüncelerin Sanayi Devrimi sonrasına dayandırmak mümkündür. Nitekim Sanayi Devrimi ile birlikte büyük bir dönüşüm sürecini yaşayan klasik iktisatçılar, toplumun elde ettiği çıktılarını, servetin nasıl üretildiğini, gelirlerin gruplar arasında nasıl dağıldığını, ekonomik büyümenin nasıl gerçekleştiğini ve yoksulluk içinde yaşayanların sayılarının nasıl azaltılacağını açıklamakla ilgilenmişlerdir. Klasik iktisatçılar tarafından ele alınan konuların 1940'lı yıllarda ortaya çıkan kalkınma kavramı ile ilgili geliştirilen strateji ve teorilerin şekillenmesinde etkisi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kalkınma iktisatçıları az gelişmiş ülke sorunları ile ilgili teori geliştirirken, kalkınma kavramının ortaya çıktığı 1940'lı yıllara kadar geliştirilen teori ve politikalar genel olarak gelişmiş ülke ekonomileri için ortaya atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında sömürge imparatorluklar çökerken, bu çöküşün ortaya çıkardığı sorunları çözebilecek teorik birikim mevcut değildi. Dolayısıyla sömürgeciliğin tasfiye edilmesinden sonra bağımsızlığını elde eden az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözebilecek stratejiler, modeller ve teoriler geliştirmek için yeni arayışlar başlamıştır. Savaş sonrası dönemde ilk dönem kalkınma iktisatçıları tarafından ekonomik büyümenin sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldıracığına yaygın bir şekilde inanılmıştır. Ekonomik büyüme kalkınmanın hem hedefi hem de bir kıstası olarak benimsenmiş ve genel olarak kabul gören teorik çerçeveye doğrudan ilişkili olmuştur (Thorbecke, 2009: 126).

Kalkınma kavramının ortaya çıkmasından sonra mikro düzeyde çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Kırsal kalkınma kavramı da bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan kavramlardan biridir. Genel anlamda kırsal kalkınma; kırsal alanlarda yaşayanların ekonomik refahının artırılmasını sağlamak, kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak, eğitim, sağlık, istihdam ve ulaşım alanlarında gelişme sağlamak ve kırsal alanları yaşanabilir duruma getirerek kırsal nüfusun azalmasının önüne geçmek şeklinde ifade edilebilir. Bu kapsamda birçok ülkede kır-kent arasındaki gelişmişlik farkını azaltmaya ve kırdaki yaşayanların refah düzeyini daha iyi bir seviyeye getirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik strateji ve politikalar geliştirilmiştir. Özellikle planlı dönem diye adlandırılan 1960 sonrası dönemde kalkınma planlarının hemen hemen hepsinde ya dolaylı olarak veya kırsal kalkınma başlığı altında kırsal kalkınma konularına yer verilmiştir. 2000’li yıllardan sonra Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine giren Türkiye, AB ortak tarım politikası (OTP) çerçevesinde ve birliğin politikalarına paralel olarak işleyebilecek stratejiler geliştirmiştir.

Avrupa Birliği, 2007 yılına kadar aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik çeşitli katılım öncesi mali yardım programlarını oluşturmuş, 2007 yılından itibaren IPA (Instrument for Pre-accession Assistance: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) programını uygulamaya başlamıştır. IPA programının 5. Bileşeni olan Kırsal Kalkınma (Instrument for Pre-accession Assistance – Rural Development-IPARD) programı ile Türkiye’nin 42 ilinde kırsal alanların geliştirilmesine yönelik hibe destekleri verilmeye başlanmıştır. Hibe destekleri 2007 yılında kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından verilmektedir. Verilen destekler ile sürdürülebilir bir şekilde kırsal alanlarda yaşayanların refah düzeylerinin iyileştirilmesi, bölgesel eşitsizliklerin ve kentlere göçün azaltılması, tarım işletmelerinin yeniden

yapılandırılması, işletmelerin AB standartlarına ulaşmasının sağlanması, kırsaldaki iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye’de kırsal alanlardaki yapısal zayıf yönler kalkınma süreciyle ilişkili olup önem arz etmektedir (IPARD, 2007: 10). Avrupa Birliği ülkeleriyle kıyaslandığında önemli gelir farkının olması, Türkiye içinde göç ve gelir açısından yaşanan farklılıklar, kır ve kent arasındaki gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar kırsal kalkınma ile ilgili çalışma yapılmasını önemli hale getirmektedir. Bununla birlikte, TÜİK¹ verileri göz önünde bulundurulduğunda Diyarbakır ilinin göç veren il konumunda olması (2018 verileri ile net göç hızı % -4), işsizlik oranının yüksek düzeyde olması (2018 verileri ile TRC2 bölgesinde %18,2), kişi başına düşen gelirin Türkiye ortalamasının çok altında olması (2018 verileri ile 4,310\$) Diyarbakır ili ile ilgili çalışma yapılmasını önemli kılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı; Diyarbakır ilinde AB mali yardım aracı olan IPARD Programı hibe desteklerinin işletmelerin ekonomik, teknolojik, kurumsallaşma boyutunda meydana getirdiği değişimleri, verilen desteklerin kent ekonomisine katkısını ve kentin sosyo-kültürel yapısı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, kalkınma olgusunun tarihsel gelişimi ile ilgili değerlendirme yapılacaktır. Kalkınma kavramının ortaya çıkışı ve kavram ile ilgili geliştirilen teorilere değinildikten sonra kalkınmanın türlerinden olan kırsal kalkınma kavramı ele alınacaktır. Kırsal kalkınma ile ilgili Türkiye’de ele alınan yaklaşımlara değinilecek ve sonrasında kırsal kalkınma ve AB süreci ele alınacaktır. Bu kapsamda AB mali yardım aracı olan IPARD programı ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

¹ www.tuik.gov.tr

Çalışmanın ikinci bölümünde kırsal kalkınma ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara yer verilecektir. Bu kapsamda, ilk olarak Avrupa Birliği üye ve aday ülkeleri ve Türkiye ile ilgili yapılmış olan kırsal kalkınma çalışmaları ele alınacaktır. Devamında, TKDK ve IPARD programı çerçevesinde yapılan ulusal çalışmalar incelenecektir.

Çalışmanın son bölümünde, Diyarbakır ilinde uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler ile IPARD programı kapsamındaki desteklerin Diyarbakır ilinin kırsal kalkınmasına etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İKTİSADİ KALKINMA OLGUSU

Temel ilgi alanı az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerin kalkınma sorunları olan iktisadi kalkınma, yaklaşık bir kuşak önce iktisadın alt disiplinlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Hirschman, 2009: 23). Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlayan kalkınma literatürünün teorik alt yapısının iktisat biliminin başlangıcına kadar uzandığını söylemek mümkündür. Zira kalkınma ile ilgili sorunların ekonomik anlamda Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği (1776)" eserinden, teknik anlamda ise Sanayi Devrimi'nden bu yana araştırmalara konu olduğu söylenebilir. Örneğin, Lord Robbins (1967) eserinde, kalkınmayı ele alırken, kuramsal anlayışın toplumdaki ekonomik olayları bir bütün olarak ele aldığı XVIII. yüzyıl literatürüne bakılması gerektiğini belirtmiştir. Devamında, bu yüzyılda iktisadın sistematik bir düşünce yapısı olarak ortaya çıktığını ve kalkınma nedenlerine dikkatin başlangıcının bu yüzyılda başladığını vurgulamıştır. Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinin başlığından da anlaşılacağı gibi odağında kalkınma/gelişme olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Amartya Sen (1988)'de çalışmasında, Smith'in eserinde, kalkınmanın temel sorunlarına ilişkin bir inceleme yaptığını belirtmiştir. Yine bir başka çalışmada Arthur Lewis (1988), iktisadi kalkınmaya ait düşüncelerin XVIII. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıktığını belirtmiş ve amacının XVIII. yüzyıl literatüründe bugünün kalkınma teorisinin ne kadarının bulunduğunu araştırmak olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Kurt Martin'in editörlüğünü yaptığı eserde Fitzgerald (1991), kitabın ana temasının (editörün iktisadi düşünceye katkısını

özetleyebilecek şekilde) modern kalkınma teorisinin klasik politik ekonomiye doğrudan mirasçı olması önerisi taşıdığını belirtmiştir. Aynı eserde Kurt Martin, Smith'ten Karl Marx'a klasik politik iktisatçıları, iktisadi gelişme sorunlarına eğildikleri için kalkınma düşünürleri olarak görmektedir (Robbins, 1968: 6-9; Sen, 1988: 10; Lewis, 1988: 35; FitzGerald, 1991: 3; Martin, 1991: 28).

Klasik iktisatçılar, günümüzdeki anlamıyla kalkınma kavramını hiç kullanmamış ve büyümeye odaklanmışlardır. Bu dönemde büyüme ile genel anlamda zenginleşmeye ve ilerlemeye işaret edilmiştir. Geliştirilen teoriler -kalkınma denemese bile- refah artışını ifade etmesi bakımından ele alınabilir. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma teorilerinin şekillenmesinde o dönem geliştirilen teorilerin etkisinin olduğu söylenebilir. Bu kapsamda, iktisadi kalkınmanın gelişim süreci kronolojik anlamda iki ana bölüme indirgenebilir. Bu bölümler, ilk olarak Sanayi Devrimi'nden II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem, ikinci olarak ise II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem şeklinde ele alınabilir. İlk dönem, Sanayi Devrimi sonrası dönüşüm sürecinin büyüme üzerindeki etkisinin klasik iktisat kapsamında analiz edildiği öncü dönemdir. İkinci dönem ise klasik iktisadın kalkınma ile ilgili analizlerinin yetersiz bulunduğu ve yeni arayışların başladığı bir dönemdir (Berber, 2011: 161).

İktisadi Kalkınma alt disiplinin daha iyi anlaşılması için ele alınan dönemlerin daha ayrıntılı analizi gerekmektedir. Bu kapsamda, kalkınma ile ilgili sorunların Sanayi Devrimi'nden bu yana araştırmalara konu olduğu düşüncesiyle, ilk olarak 'II. Dünya Savaşı Öncesi İktisat Literatüründe Kalkınma Kavramı' başlığı altında Sanayi Devrimi sonrası dönem ile ilgili değerlendirme yapılacaktır. İkinci kısımda ise 'II. Dünya Savaşı Sonrası İktisadi Kalkınma' başlığı altında, iktisadi kalkınmanın doğuşu ve bu konu ile ilgili geliştirilen teori ve stratejiler ele alınacak ve değerlendirme yapılacaktır.

1.1. II. Dünya Savaşı Öncesi İktisat Literatüründe ‘Kalkınma’ Kavramı

Bilim insanları, XVIII. yüzyıldan önce iktisadi gelişmenin doğası hakkında fikirler yürütmüş ve önemine dair düşüncelerini kâğıda dökmüşlerdir. Bununla birlikte, klasik yaklaşım tarafından ortaya atılan sorular ve bu ekolün temsilcilerinin bu soruları ele alış tarzları önemli yenilikler içermekteydi. Klasik iktisatçılar öncesi literatür, analizden ziyade iktisadi işleyişi tespite çalışırken, klasik perspektif, iktisat tartışmasına yeni bir yön vermiştir (Barber, 2007:23).

Klasik iktisat, Sanayi Devrimi ile birlikte büyük bir dönüşüm sürecini yaşayan iktisatçıların, bu sürecin dinamiklerini analiz ettikleri literatürden oluşmaktadır (Berber, 2011: 164). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda yaşayan ekonomistlerden Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx, ekonomik zenginliklerin kökenlerini ve yoksulluk nedenlerini anlamak konusundaki çabalarının yanı sıra ekonomik ve sosyal büyüme ve ilerlemenin en iyi şekilde nasıl sağlanabileceği ve toplum üyeleri arasında nasıl paylaştırılabileceği mekanizmaların keşfine yönelik çalışmışlardır. Klasik politik iktisatçılar, ekonomik büyümenin nedenlerini açıklamaya çalışmanın yanında, bu sürece katılmış olanlar (sınıflar) arasındaki bölüşümü de ilgilerinin odağına yerleştirmişlerdir.

Adam Smith “Milletlerin Zenginliği” adlı eserinde, iktisadi kalkınma kavramını kullanmaz, ancak “İngiltere’nin zenginliğe ve gelişmeye doğru ilerleyişinden” (Smith, 2009: 375) bahsetmektedir. Smith, ilerlemeyi genellikle büyüme ile bağdaştırmakta, iş bölümü ve uzmanlaşmanın, sermaye birikiminin ve uluslararası ticaretin gelişmeyi sağlayacağını öne sürmektedir (Turgut ve Işık, 2016: 6). “Milletlerin Zenginliği” adlı eserinin ‘Giriş ve Yapıtın Planı’ kısmına “*Her milletin yıllık emeği, yaşamak için bir yılda tükettiği bütün gerekli ve elverişli maddeleri ona sağlayan ana kaynaktır. Bu maddeler, her zaman için ya doğrudan doğruya bu emeğin ürünüdür ya bu ürün ile başka milletlerden satın alınmış şeylerdir*” (Smith, 2009: 1) cümlesiyle başlayan Smith’in

temel araştırma konusunun ulusal zenginlik ve bu zenginliğin nasıl artırılacağına incelenmesi olduğu görülmektedir.

Smith'e göre, iş bölümünün meydana getirdiği ihtisaslaşma ve doğal mübadele eğilimi verimi arttırmaktaydı. Piyasaların dış ticaret yolu ile genişlemesi, tasarruf ve sermaye birikimi emek veriminin artmasına önemli bir destekti. Sermaye birikim sürecinde refah düzeyinde ve üretimde artış meydana gelecekti. Refah artışı ile nüfus artacak ve bu durum pazarları ve kentleri genişletecek, diğer yandan üretimdeki artış ihracatın artmasını sağlayacaktı. Sonuç olarak, ekonomik büyüme (gelişme), her bireyin doğal biçimde durumunu daha iyi bir seviyeye getirmek için katıldığı; iş bölümü ve uzmanlaşma, tasarruf ve sermaye birikimi, iç ve dış ticaret yolu ile refahını artırdığı ve doğal piyasa dengelerinin rekabet vasıtasıyla korunduğu bir süreçti (Smith, 2009: xxiii).

Adam Smith'i izleyen iktisatçılardan Thomas Robert Malthus, klasik tartışmanın ikinci evresinde oldukça önemli bir rol oynamıştır (Barber, 2007: 67). Ünlü nüfus teorisine dayanan, kapitalizmin geleceği konusundaki karamsar eseri, kapitalizmin geleceğine yönelik coşkuyu geçici olarak karanlık bir havaya bürümüştür (Cypher ve Dietz, 2009: 110). 1798 yılında, "Toplumun Gelecekteki İyileşmesini Etkileyecek Olan Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde nüfusun sürekli artmasının ilerleyen dönemlerde gıda arzında yetersizliğe sebebiyet vererek insanlığın refahını tehdit edeceğini ileri sürmüştür. Bir dönemi yirmi beş yıl kabul ederek yaptığı değerlendirmede, her dönem nüfusun geometrik, gıda üretiminin ise aritmetik bir şekilde artacağını ifade eden Malthus, 200 yıl içerisinde nüfusun 256 katlık artış beklentisine karşılık kaynaklarda sadece 9 kat düzeyinde artış olacağını ifade etmiştir (Malthus, 1826: 11). Nüfus artışına oranla yeterli miktarda verimli alan ve doğal kaynağın olmadığını dile getiren Malthus, sabit bir miktar araziye nüfusun artması sonucu daha fazla emek ve sermaye ilave ettikçe çıktının veya üretimin giderek daha yavaş oranda artacağına işaret

ederek kişi başına çıktı düzeyinin azalacağını belirtmiştir (Skousen, 2011: 86-89).

Ricardo'nun "Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri (1817)" adlı eserinde geliştirdiği büyüme modeli, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımı üzerine inşa edilmiştir. İktisadi faaliyet alanında üç farklı sınıfı (kapitalistler, toprak sahipleri ve işçiler) ele alan Ricardo, bu grupların sırasıyla kâr, rant ve ücret geliri elde edeceklerini ifade etmiştir. Bu grup içerisinde bulunan kapitalistlerin tek amacı, arazi sahiplerinden arazi kiralayıp ücretli işçi çalıştırarak üretim yapmak suretiyle kâr elde etmektir. Kapitalistler iktisadi büyümeyi harekete geçirmekte bu özellikleriyle birinci derecede rol oynarlar (Ünsal, 2007: 60-64).

Ricardo'ya göre üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları paylardaki değişime göre ekonomide uzun dönemde büyüme ve durgunluk olmak üzere iki süreç yaşanacaktır. Başlangıçta kapitalistlerin kârlarının yüksek düzeyde olması tasarruf ve sermaye birikiminin de yükselmesini sağlayacak ve bu durum üretim artışını teşvik edecektir. Daha fazla üretim yapma isteği işgücüne olan talebi artıracak ve bu artış reel ücretleri asgari geçimlik ücret (doğal ücret haddi) düzeyinin üzerine çıkaracaktır. Ücretlerdeki artış, Malthus'un nüfus ile ilgili öngörülerini gereği nüfus artışını tetikleyecektir. Nüfus artışı sonucu gıda maddelerine olan talep artıracak ve üretimde artış sağlanarak ekonomik büyüme süreci gerçekleşecektir (Berber, 2011: 53).

Ricardo, nüfus artarken işlenebilir toprak miktarının nüfustan daha fazla artırılması gerektiğini ifade etmektedir. Ülkedeki verimli topraklar sınırlı olduğundan, doğal olarak, ekime açılan yeni topraklar, ekilmekte olanlar kadar verimli olmayacaktır. Daha az verimli olan toprakların ekime açılması tahıl üretiminin maliyetini artırmanın yanında tahıl satış fiyatlarını ve verimli topraklara sahip toprak sahiplerinin rantlarını da artıracaktır (Heilbroner, 1969: 88-89). Bununla birlikte, çalışanların sayısı da artacak ve toplam hâsıla içinde ücretin payı da artacaktır. Bir yandan ücretlerin payının, diğer

yandan rantın artması kârları düşürecek ve kârlar gitgide azalarak sermaye birikimine imkân vermeyecek düzeye gelecektir (Acar, 2008: 62-63). İşgücünün genişlemesi, işçi başına sermayede bir azalmaya ya da işçi verimliliği ve kişi başına gelirden bir azalmaya yol açacaktır. Böylece, Ricardo'ya göre ekonomi durağan duruma veya düşüşe geçecektir (Nafziger, 2006: 125).

Yukarıda çalışmalarına kısaca değinilen klasikler -Karl Marx dışında- kapitalist düzenin insani gelişmenin en yüksek başarısını temsil eden “doğal bir düzen” olduğunu farz etmişlerdir. Smith, Malthus, Ricardo ve diğer birçok klasik iktisatçıdan farklı olarak, Karl Marx kapitalizmin değişmez olduğunu ya da toplumun doğal düzeni olduğunu varsaymamıştır. *Kapital* adlı eserinde kapitalizmin hem teorisini hem de eleştirisini yazmıştır. Marx'ın kapitalist gelişme dinamiklerini incelemesi, Marksist olmayanların ekonomik büyüme ve gelişme hakkında sorgulanmasına dair çok önemli bilgiler içermektedir (Cypher ve Dietz, 2009: 110-125).

1.1.3. Karl Marx

Kapitalizme olan klasik ilgi geleneği, Marx ve takipçileri tarafından sürdürüldü. Kapitalizmin ortaya çıkışının tarihsel koşullarıyla pek az ilgilenen klasik politik iktisadın uğraşı, burjuva düzenini saran feodal ve merkantilist kısıtlamaların kaldırılmasını savunmaktı. Böylece gelişmenin, bu kısıtlamaların kaldırılması durumunda doğal bir süreç olarak meydana geleceği izlenimini yarattı. Buna karşın, Marx, kapitalizmin tarihsel bağlama yerleştirilmesine önem vermekteydi. Bu nedenle, feodal çağın görece durgunluğundan burjuva dönemin gelişme özelliğini sağlayan şartlara (kapitalizmin ortaya çıkışı için gerekli koşullara) oldukça fazla duyarlılık gösterdi. Marx'a göre feodal dönemin kısıtları kaldırılmış olsa bile, burjuva çağına geçişin hiçbir şekilde doğal olarak

gerçekleşmesi mümkün değildi (Patnaik,2009:13).

Marx'ın determinist yorumuna göre “Sanayi bakımından daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olanına, yalnızca kendi geleceğinin imgesini gösterir.” (Marx, 2012:18). Bu yorumu yapan Marx'ın düşüncesinde, kalkınmanın başat bir yeri olduğunu dile getirmek abartı olmayacaktır. Ancak, Marx'ın kalkınma kavramına attığı anlam, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kavramın kazandığı içerikten farklılık göstermektedir. Marx, kalkınmayı pasif ve kendiliğinden bir süreç olarak ele almaktadır. Marx'ın düşüncesinde toplumların bir aşamadan diğerine geçişi (toplumların evrimi), iç çelişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Başkaya, 2009: 23). Bu anlamda Marx, değişen iktisadi yapının toplumsal yapıda değişmeye sebep olacağını analitik bir biçimde göstermeye çalışmıştır. Sosyal yapıdaki değişimin yönünü belirleyen faktör ekonomi iken, ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreçleri ise diyalektiktir. Yani ekonomik kalkınma (gelişme) dışardan müdahale ile ani bir şekilde değil, bir birikim sonucu ortaya çıkmaktadır (Yavilioğlu, 2002: 61).

Kapitalizmin ortaçağ Avrupa'sının feodal toplumundan ortaya çıkmasının insan gelişiminde dev bir adım olduğundan şüphe etmeyen Marx'a göre, kapitalizm, yaşam standartlarını yükselttiği için değil, “gelmiş geçmiş bütün kuşakların toplamından daha kitlesel ve daha büyük üretici güçler meydana getirdiğinden” (Marx ve Engels, 2018: 57) dolayı ilerlemeyi temsil ediyordu. Böyle düşünmekle birlikte Marx, burjuvaziyi “sanayinin ilerlemesinin iradesiz ve dirençsiz taşıyıcısı” (Marx, 2012: 730) olarak görüyordu. Burjuvazinin kentsel uygarlığı yaratmadaki rolünü, “kırsal nüfusa oranla şehirli nüfusu büyük miktarda artırmış, böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal hayatın budalalığından sıyırıp çıkarmış, kırı şehre bağımlı kılmıştır” (Marx ve Engels, 2018: 57) şeklinde açıklamıştır (Arndt, 1987: 37). Dolayısıyla Marx'a göre kapitalizm, bir yandan, “Toplumun iktisadi oluşum süreci içinde tarihsel bakımdan ilerleme ve

zorunlu bir gelişme faktörü olarak görünürken, diğer yandan, uygarlaştırılmış bir sömürü aracı olarak kendini göstermektedir” (Marx, 2012: 352).

Karl Marx, *Kapital*'de, Adam Smith'in klasik iktisat modeline alternatif bir model oluşturma girişiminde bulunuyordu. Bu modelde, değişmez bilimsel yasalarla, kapitalist sistemin kusurlu olduğunu, sistemin doğası gereği kapitalistleri ve büyük işletmeye sahip olanları kollayıp işçileri sömürdüğünü göstermeyi amaçlıyordu (Skousen, 2011: 167).

Marksist tarih anlayışıyla bütünleşen Marksist büyüme teorisi, kapitalist ekonomik sistemin yapısını ve dinamiğini anlamayı ve anlatmayı kendine hedef haline getirmiştir. Teorinin temel tezi, üretilen artı-değere kapitalistlerce el koyulması ve artı-değerin gerek mutlak gerekse göreceli olarak arttırılmasının iktisadi süreçlere dinamiğini verdiğidir (Berber, 2011: 67). Kapitalist ekonomik sistemin işleyiş düzenini tahlil ve buna dayanarak bu sistemin eleştirisi emek-değer teorisi, artı-değer teorisi ve kâr teorisi ile ifade edilir (Kazgan, 2012: 305). Klasik iktisatçılarda nasıl kapital birikimi iktisadi büyümenin temeliyse, marksizmde de kapital birikimi aynı ölçüde önemli yer kapsar. Birikim, toplam kârların (artık-değerin) kapitale dönüşümünden ibarettir. Kapital birikimi ile beraber, kapital stoku büyüdükçe, üretimin kapital yoğunluğu artmakta ve dolayısıyla emek daha fazla kapital ile donatılmaktadır. Bu durum emeğin verimini yükseltmekte, verimin yükselmesi işin daha az emekle yapılmasını ve emek talebinin düşmesine neden olmaktadır. Böylece kapitalist çok daha az sayıda emeği verimli çalıştırarak toplam kârını arttıracaktır. Ancak, bu durum Marx'ın ifadesiyle “yedek sanayi ordusunun” (Marx, 2012: 608) yani üretim dışına itilen kitlenin büyümesine sebep olacaktır. Sonuç olarak, bir yandan işsizlerin artması öte yandan ise sermaye birikiminin hızlanması ve kapitalin tekelleşmesi eşanlı olarak yürüyecektir. (Acar, 2008: 67-71) Bu durumun kâr oranlarını düşürmeden, artı-değerin gerçekleştirilememesi gibi sermaye birikimini sekteye uğratacak sonuçları olacaktır. Ve nihayet, Marx'ın *Kapital*'de yazdığı gibi, serveti artıran güçler sistemin çöküşünü hazırlayacaktır:

“Her bir kapitalist, birçok kapitalistin başını yer... Bu dönüşüm sürecinin avantajlarından yararlanan ve bunları tekelleri altında tutan büyük sermaye babalarının sayıları durmadan azalırken, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü alabildiğine artar; ama aynı zamanda, sayıca gittikçe artan bir sınıfın, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması ile eğitilen, birleşen ve örgütlenen işçi sınıfının öfkesi de artar. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya ulaşır. Kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin saati çalmıştır. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.” (Marx, 2012: 729).

1.2. II. Dünya Savaşı Sonrası İktisadi Kalkınma

II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında, sömürge imparatorluklar çökerken, bu çöküşün ortaya çıkardığı acil sorunlara çözüm bulabilecek yeterli teorik birikim mevcut değildi. Ortodoks ekonomik öğretisi uzun dönem büyüme sorunlarını göz ardı etmekteydi. Daha çok statik ve mikro ekonomik sorunları ele almaktaydı. Bununla birlikte, büyüme teorileri gelişmiş ülkelerin toplumsal-iktisadi temeli üzerine kurulmuştu. Oysa gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında niteliksel fark olduğu açıktı. Az gelişmiş ülkelerin kalkınması, büyümeyi sağlamanın yanında yapısal dönüşümün de çözüme kavuşturulmasını gerektirmekteydi. Bu ülkelerin kalkınma sorunları, İngiltere'nin, ABD'nin ya da Batı Avrupa'nın 19. ve 20. yy.'ın başlarındaki gelişmelere bakıldığı gibi çözümlenemezdi. Teorik birikim II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturacak nitelikte değildi. Yeni arayışlara kapı aralanmıştı (Başkaya, 2009: 43; İşgüden, 1995:140).

İkinci Dünya savaşı izleyen yıllarda az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına olan ilgi, sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra yoğunluk kazanmıştır. Bu ülkelerin kalkınma sorunlarına duyulan ilgi, iktisadi kalkınma adında bir alt disiplinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamış; kendilerine kalkınma iktisatçısı diyen ve uzmanlaşma alanlarını iktisadi kalkınma olarak tanımlayan sosyal bilimciler ortaya çıkmıştır.

Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bu kavram ile ilgili bir takım sorular akla gelmektedir. Mesela, kalkınma iktisadının İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yayımlanan dergi ve kitap, faaliyette bulunan enstitü, düzenlenen konferans ve kongre sayısı bakımından iktisadın en canlı alanlarından biri durumuna gelişi nasıl açıklanabilir? Bir grup iktisatçının, kendileriyle hiçbir din, dil, milliyet ve kültür bağı olmayan insanların problemleri ile ilgili çalışma yapmaları ve bu problemleri iş edinmeleri sonucu böyle bir uzmanlaşma alanı oluşturmaları neyle ilgili? Bu soruların açıklığa kavuşması için iktisadi kalkınmanın gelişme sürecinin gözden geçirilmesi gerekmektedir (Trak, 1984: 50). Dolayısıyla karşımıza çıkan sorulara cevap olacağı düşüncesiyle, öncelikle kavramın ortaya çıkışı ile ilgili değerlendirme yapılacaktır. Sonrasında, 1950'li yıllar ve devamında iktisadi kalkınma ile ilgili geliştirilen stratejiler ve teoriler ile ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

1.2.1. Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı

İkinci Dünya Savaşı sonrası doğrudan sömürgeciliğin tasfiye edilmesi, bir anlamda, doğrudan sömürgecilik yerine yeni sömürgeciliğe geçiş sürecini başlatmış oluyordu. Ancak ortada önemli bir sorun vardı. Doğrudan sömürgecilik yerine yeni sömürgeciliğe geçiş nasıl mümkün hale getirilecekti? (Başkaya, 2009: 27-28). Bu geçişe

ve yeni harekete bir simge hazırlanması gerekiyordu. Eskinin sömürge, yeninin “bağımsız” devletlerine “az gelişmiş” ülkeler denilerek literatüre “az gelişmişlik” kavramı kazandırılmış oldu.

“Az gelişmiş bölgeler” kavramı 1942 yılında Wilfred Brenson (Uluslararası Çalışma Örgütü Sekreterliği’nin eski üyesi) tarafından barışın ekonomik temelleri konusunda yazdığı bir yazıda belki de ilk defa ifade edilmişti. Sonrasında birtakım bilim insanlarının ele aldığı bu kavram, Birleşmiş Milletler’in belgeleri arasında da yerini aldı. Ancak kavram ABD Başkanı Harry S. Truman’ın kendi politikasının sembolü olarak sunmasından sonra benimsendi. 20 Ocak 1949 yılındaki konuşmasında Başkan Truman şöyle diyordu:

“Az gelişmiş bölgelerin geliştirilmesi ve büyümesi için bilimsel gelişmelerimizi ve endüstriyel ilerlememizi cesur bir yeni program ile bu bölgelere sunmalıyız.”

“Eski emperyalizmin - diğer ülkelerin kâr elde etmek için sömürülmesi- planlarımızda yeri yoktur. Bizim tasarladığımız demokratik adil ticaret kavramlarına dayanan bir kalkınma programıdır.” (Aktaran Estevo, 2007: 18).

Bu bağlamda Truman, “az gelişmiş” kelimesini ilk kez kullanarak, kalkınmanın anlamını değiştirdi ve simgeyi yaratmış oldu. Daha önce hiçbir kelime, siyasi bir konuşmada kullanıldığı anlamıyla evrensel bir nitelik kazanmamış ve benimsenmemiştir (Estevo, 2007: 18).

Az gelişmişlik kavramının ortaya çıkması ve az gelişmişlik koşullarından kurtulmaya yönelik çalışmalar, iktisadi kalkınma yaklaşımının ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerden biridir. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrası toplumsal ve iktisadi pratiklerin değişmesi, kapitalist sistemin yeniden tanımlanma ve organize edilme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Savaş sonrası iktisadi kalkınmanın ortaya çıkmasına sebep

olan koşullar kısaca şunlardır (Ercan, 2009:81);

- Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sonrası ekonomik güç olarak etki alanını yeniden şekillendirme arzusu,
- Bazı sömürge ülkelerinin siyasi bağımsızlıklarını elde etmesi,
- Az gelişmiş ülkelerin sahip oldukları iç dinamiklerine bağlı olarak kalkınma veya kapitalist bağları ilerletme yönündeki istekleri,
- Uluslararası ilişkiler bağlamında soğuk savaşın meydana getirdiği gerilim ortamında gelişmekte olan ülkelerin, soğuk savaşa taraf olan ülkelerin dış politikalarının etkisi altına girmeleri.

Bu sayılan faktörler göz önünde bulundurularak kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; daha önce değinildiği gibi, Truman'ın "az gelişmişlik" kavramını kullanarak bu kavramı simgeleştirmesi ve Dünya genelinde ABD hegemonyasını pekiştirmek istemesi ve buna yönelik çalışmalar yapılması iktisadi kalkınma kavramının ortaya çıkmasına neden olan faktörlerden biridir. Batının önerdiği "açık pazar" ve "serbest teşebbüs" retoriği ile Sovyetler Birliği'nin önerdiği "merkezi planlamaya dayalı ekonomik modernleşme" retoriği arasındaki rekabet, Batılıların kalkınma olgusuna özel bir önem atfetmelerine sebep olan bir diğer faktör olarak ele alınabilir. Bir başka faktör değerlendirildiğinde, bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkelerin ekonomik idaresi acil bir sorun olarak ortaya çıkmış ve neo-klasik gelenek bu alandaki problemleri çözmeye konusunda yetersiz kalmıştır. Bu durum, acil ekonomik programların oluşturulma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bütün bu sebepler, savaş sonrası kalkınma olgusunun yaygınlık kazanmasına ve iktisadi kalkınma denilen yeni bir alt disiplinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Başkaya, 2009: 29-32).

1.2.2. Savaş Sonrası Kalkınma Öğretisi

Az gelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınması, İkinci Dünya Savaşı öncesi sömürgeci devletlerin siyasal amaçları arasında yer almamaktaydı. Savaş sonrasında bağımsız devletlerin kurulması az gelişmiş ülkeler için yeni bir rejimin başlaması anlamına gelmekteydi. Bu rejim sömürgeci devletler ile daha bağımsız bir ilişkiyi ve ortak bir yaşam biçiminden içe dönük büyümeye geçişi ifade etmektedir. Savaş sonrası, aynı zamanda, bilim insanlarının ve politika yapıcılarının kalkınma sürecini daha iyi anlamaya ve kalkınma sürecine ilişkin çalışmalara yönelik ciddi ilgilerinin gözlemlendiği bir dönem olmuştur. Bilim insanları ve politika yapıcılar, bu dönemde kalkınma ile ilgili doğru stratejiler ve politikalar tasarlama girişiminde bulunmuşlardır. Daha genel ifade etmek gerekirse; bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkelerin politika yapıcılarının kılavuz olarak kullanabilecekleri kavramsal öğretinin oluşturulması zorunlu bir hal almıştır (Thorbecke, 2009: 123).

Kalkınma sorunlarının gündeme gelmesi ile birlikte strateji tartışmaları da başladı. Cevaplanması gereken soru kalkınmaya nereden başlanacağıydı. Neoklasik iktisadın, iktisat biliminin bu yeni alt disiplini ile ilgili yeterli olmaması, doğal olarak tartışmaların kapsam ve içeriğine de yansıtıyordu (Başkaya, 2009a: 56).

1950'li yıllarda ekonomik büyüme, bağımsızlığını yeni elde etmiş az gelişmiş ülkelerin temel politika hedefi haline gelmiştir. Ekonomik büyümenin sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldıracığına yaygın bir şekilde inanılmıştır. Kalkınmanın hem hedefi hem de bir kıstası olarak benimsenen ekonomik büyüme, genel olarak kabul gören teorik çerçeveye doğrudan ilişkili olmuştur. On yıllık dönem boyunca kalkınmaya rehberlik eden başlıca teorik katkılar, toplulaştırılmış bir çerçeve içinde ve tek sektörlü modern faaliyetlere yapılan yatırımlara vurgu yapmıştır. Bu dönemde, sanayileşme, ekonominin geri kalanını arkasından çekecek büyümenin motoru olarak düşünülmüştür

(Thorbecke, 2009: 126-128). Bu nedenle, ilk olarak, az gelişmiş ülkelere, mevcut ekonomik yapılarını radikal bir şekilde değiştirecek politikalarla tarım sektörünün ağırlıkta olduğu ekonomik yapıdan sanayi sektörünün ağırlıkta olduğu bir yapıya geçişin sağlanacağını vurgulayan ilk kuşak kalkınma iktisatçılarından Paul Rosenstein-Rodan, Ragnar Nurkse, Arthur Lewis'in görüşlerine yer verilecektir (Oygur, 1984: 26). Devamında, klasik öğretinin serbest dış ticaret teorisine karşı çıkan ve dış ticaretin az gelişmiş ülkelere yarar sağlamadığını hatta zarar verdiğini savunan yapısalcı yaklaşımın temsilcilerinden Raul Prebisch, Hans Singer ve Gunnar Myrdal'ın görüşlerine yer verilecektir (Kazgan, 2012: 273). Daha sonra, hem yapısalcılardan farklı bir yaklaşım sergileyen ve her toplumun kalkınma sürecini tarihsel aşamalardan geçerek tamamlayacağını ifade eden (İşgüden, 1995: 147) hem de görüşleri ile komünizmin karşısında duran Walt Whitman Rostow'un görüşlerine değinilecektir. Bölümün son kısmında, 1960'lı yıllardaki kalkınma anlayışıyla ilgili genel değerlendirme yapılacak ve dengeli büyüme modeline karşı dengesiz büyüme teorisini geliştiren Hirschman'ın görüşlerine yer verilecektir. Son olarak, kalkınma literatürüne egemen teorilerin az gelişmişlik sorununu çözeceği yerde, az gelişmiş toplumları daha da geriye götürdüğünü savunan ve bu teorilere eleştiriler getiren bağımlılık yaklaşımı ele alınacaktır.

İktisadi kalkınmanın kurucusu olarak değerlendirilen Paul Rosenstein-Rodan, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının sanayileşme ile mümkün olacağını ve bu dönüşümün sağlanmasıyla Dünya ekonomisinin de olumlu etkileneceğini belirtmiştir. 1957 yılında yayımlanan "Büyük İtiş Teorisi" (Big Push Theory) adlı makalesinde sanayileşme sürecinin başlatılabilmesi için büyük itişin gerekliliğini zorunlu gören Rodan, kalkınmanın asgari bir miktar ve hızda gerçekleştirilecek yatırımlarla ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Büyük itiş olarak adlandırdığı bu sürecin kalkınma önündeki iktisadi engelleri kaldıracağını öne sürmüştür (İşgüden, 1995: 142-143). İlk

kuşak kalkınma iktisatçılarından olan Nurkse, 1952’de yayımlanan “İktisadi Kalkınma Sorununun Bazı Uluslararası Yönleri” (*Some International Aspects of the Problem of Economic Development*) başlıklı çalışmasına, “Bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur.” cümlesi ile başlamış, devamında “bu bir klişe öneri gibi görünmekte, fakat ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde sermaye oluşumu probleminin hem talep hem de arz tarafını etkileyen döngüsel ilişkileri ifade etmektedir” (Nurkse, 1952: 571) demiştir. Azgelişmiş ülkelerin yoksulluktan kurtulması için var olan kısır döngüyü kırmaları gerektiğini savunmuştur. Kısır döngüyü kırmak için yatırımların teşvik edilerek dengeli kalkınmanın sağlanmasının gerektiğini belirtmiş bunun da özel teşebbüs veya merkezi hükümet tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Dış yardımlar konusuna da değinen Nurkse, tasarruflar ve sermaye oranındaki artışın yanında dış yardımlardaki artışın da kısır döngünün kırılmasında etkili olacağını belirtmiştir (Polat, 2016: 73). Ricardo ve diğer klasik iktisatçıların yaklaşımının tipik bir örneğini sergileyen A. Lewis, “Sınırsız Emek Arzıyla Ekonomik Kalkınma (1954)” (*Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*) adlı makalesinde az gelişmiş ülkelerdeki üretim artışının, tarım sektöründeki emek gücü fazlasının sanayi sektörüne kaydırılması ile sağlanacağını öne sürmüştür (Berber, 2011: 171).

Kalkınma olgusunu dış ticaret ilişkileri üzerinden değerlendiren iktisatçılardan Singer, Myrdal ve Prebisch, serbest dış ticaret politikasının azgelişmiş ülkelerin kalkınmasına yarar sağlamadığını hatta engelleyici rol oynadığını öne sürmüşlerdir (Han ve Kaya, 2012: 161). Dış ticaretin iktisadi kalkınmayı önleyici etkisi olduğunu belirten Myrdal, çalışmasında, bir ülke içerisinde iki farklı bölgeyi ele almış; bölgeleri, üretim fonksiyonlarının elverişli olmasından dolayı sanayi malları üreten –sanayileşmiş- bölge ve tarımsal ürün üreten bölge olarak ayırmıştır. Vasıflı ve verimliliği yüksek emek gücünün ve sermayenin sanayileşmiş (gelişen) bölgeye kayacağını, dolayısıyla mübadele

hadlerinin diğere bölgenin aleyhine döneceğini öne sürmüştür. Bu gibi etkenlerin yoksul bölgenin yoksul kalmasına sebep olacağını belirtmiştir. Myrdal'a göre, az gelişmiş ülkenin dış ticarete açılmasıyla, gelişme olanakları olan bölge daha da gelişecek, fakir bölgede ise var olan küçük sanayi rekabete dayanamayıp çökecektir. Ülke içinde bulunan iki yapı arasındaki artan gelir farkları iktisadi kalkınmayı önleyecektir (Kazgan, 2012: 274). Myrdal'a benzer şekilde, yabancı sermaye yatırımlarının ve dış ticaretin az gelişmiş ülkelere yeterli düzeyde yarar sağlamadığını belirten Singer, hatta yabancı sermaye yatırımları ve dış ticaretin bu ülkelerin sanayileşmelerinin önüne geçtiğini ileri sürmüştür. Bu görüşüyle, serbest ticaretin her iki ülkeye de yarar sağlayacağı ve büyümenin motoru olacağı şeklindeki mukayeseli üstünlükler ilkesine dayanan klasik görüşe karşı çıkmıştır (Oygur, 1984: 29). Çalışmalarını, Birleşmiş Milletler bünyesinde 1948 yılında kurulan Latin Amerika İktisat Komisyonu (Commission Economica Para America Latina - CEPAL) başkanı iken Latin Amerika ülkelerini inceleyerek yapan Prebisch, Singer'e benzer şekilde klasik dış ticaret kuramına karşı çıkmaktadır. Serbest ticaretin az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını önleyen önemli bir faktör olduğunu öne süren Prebisch, ancak yapıları birbirine benzeyen ülkeler arasında serbest ticaretin olumlu sonuçlar vereceğini ileri sürmektedir. Çevre ülkeler olarak nitelendirdiği Latin Amerika ülkelerinin, gelişmiş (merkez kapitalist) ülkelere hammadde ve tarımsal ürün sattığını, karşılığında ise merkez ülkelere sanayi ürünleri satın aldığını belirten Prebisch'e göre, bu yapıdaki bir ilişki Latin Amerika ülkelerinin aleyhine sonuçlar vermiştir. Ticaret hadleri sürekli olarak çevre ülkelerin aleyhine bozulmuştur. Çevre ülkeler bir birim sanayi ürünü alabilmek için giderek daha fazla hammadde ve tarımsal ürün vermek zorunda kalmışlardır. Çevre ve merkez ülkeler arasında kurulan dış ticaret ilişkilerinin kalkınmayı engelleyici etkilerinin yok edilmesi için Prebisch, ithal ikamesine dayalı, içe dönük sanayileşme politikasını yani koruyucu bir sanayileşme politikası önermektedir (İşgüden, 1995: 157-159).

Yapısalcı yaklaşıma göre, az gelişmiş ülkelerde kaynakların miktar ve verimlilik açısından yetersiz olması, üretim faktörleri hareketliliğinin sınırlı ve alt yapının gelişmemiş olması kalkınma çabasını engellemektedir. Diğer bir ifade ile kaynakların hem arz hem talep esnekliğinin çok düşük olması iktisadi kalkınmaya engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, yapısalcı yaklaşımda piyasaya müdahale edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Yapısalcı yaklaşım, kısacası, sanayileşmenin bilinçli bir ortam içinde sürdürülmesini önerirken planlı bir kalkınma politikasının gerekliliğini savunmaktadır (Oygur, 1984: 27).

Yapısalcılardan farklı bir yaklaşım sergileyen Rostow, “Ekonomik Büyümenin Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto (1960)” (*The Stages Of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*) adlı eserinde ele aldığı tarihsel yaklaşıma göre, her toplum tarihsel olarak birbirini izleyen beş farklı aşamadan geçerek kalkınmasını tamamlayacaktır. Bugünün gelişmiş ülkeleri tarihsel süreç içerisinde bu aşamaları yaşamışlardır. En son aşamaya ulaşan ilk ülke ABD’dir. Sosyalist ülkeler de dahil olmak üzere, bütün az gelişmiş ülkeler de bu aşamaları tek tek geçecek ve gelişmiş ülkeler düzeyine varacaklardır. Kalkınmanın, gerekli koşulların sağlanması halinde otomatik olarak gerçekleşeceğini kabul eden Rostow modelinde, yatırımlar ve sermaye birikimi büyüme sürecini etkileyen en önemli faktörlerdir (Oygur, 1984: 6; Berber, 2011: 262).

Genel olarak değerlendirmek gerekirse; 1950’li yıllardaki kalkınma iktisadının temel yaklaşımının, hem teorik hem de uygulama alanında iktisadi kalkınmayı milli gelir büyümesiyle özdeşleştirmek olduğu görülmektedir. Büyüme için dış yardımlar ve tasarruflar yolu ile hızlı sermaye birikiminin sağlanmasının yanında devlet öncülüğünde sanayileşme yolu ile hızlı yapısal dönüşümün amaçlandığı söylenebilir (Şenses, 2010: 106).

1960’lı yıllara gelindiğinde, tek sektörlü, tamamen sanayiye dayalı kalkınma

stratejilerinin yerine, tarım sektörüne de sanayi sektöründen daha aşağı kalmayacak bir şekilde önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Polat, 2012: 83).). Tarımın kalkınmadaki rolünde kademeli olarak bir önem değişikliğinin meydana geldiği o yıllarda, kalkınmanın başlangıç aşamasında sanayi sektöründen tarıma kaynak aktarımı yapılarak tarımsal üretimde ve verimlilikte artış sağlanacağı ve tarımsal üretimde sağlanacak artışın tarım sektöründen, sanayi sektörüne yeni transferlerin aktarılmasını kolaylaştıracağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Böylece önce sanayileşme stratejisi yerine, iki sektörün de içinde olduğu ve birbirini beslediği bir kalkınma stratejisinin uygulanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Milli gelir büyümesinin hala iktisadi kalkınmanın temel amacı olarak ele alındığı 1960'lı yıllarda tartışılan bir diğer konu dengeli büyümeye karşı dengesiz büyüme teorisi (Thorbecke, 2009: 132-135). 1950'li yıllarda ortaya atılan dengeli büyüme modeline karşı kapsamlı bir eleştiri yönelten Hirschman, yatırımların ekonomideki sektörler arasında denge gözetilmeksizin gerçekleştirildiği dengesiz büyüme modelinin, ekonominin kendini besleyen bir büyüme sürecine girebilmesi için izlenmesi gereken yol olduğunu öne sürmektedir. Büyüme sürecini, birbirini takip eden art arda dengesizliğin yer aldığı dinamik bir süreç olarak tanımlayan Hirschman, az gelişmiş ülkelerin kalkışa geçiş sorununu ekonomide bazı sektörlerden yana yaratılacak dengesizliklerin niteleyeceği dinamik bir süreç ile aşacağını ileri sürmektedir. Ekonominin diğer sektörlerini ileri ve geri bağlantılara (forward and backward linkages) sahip sanayilerin harekete geçireceği bu süreç, sektörler arasında oluşturulacak yansıtma ve sıkışıklık etkileri ile kendini sürekli üretecektir. Hirschman'a göre böyle bir süreç ancak az gelişmiş bir ülkeyi kalkınma sürecine sokabilecektir (İşgüden, 1995: 155-156).

1960'lı yılların ortalarına doğru, önde gelen bazı az gelişmiş ülkelerde sağlanan güçlü büyüme döneminin ardından sanayileşmede bir takım sıkıntılar ve zorluklar baş göstermeye başlamıştır. Sanayileşmede ortaya çıkan bu sıkıntılar sanayileşmenin eleştirisi

oklarının hedefi haline gelmesine sebep olmuştur. Eleştirilerde; sanayileşmenin yorgun düştüğü, bütünlüğünün olmadığı, yerli lümpen burjuvaziyle çokuluslu şirketlerin birbirilerini destekleyerek sömürü düzeni kurdukları, sanayileşmenin sermaye-yoğun oluşunun istihdamı baltaladığı ve daha önce görülmedik bir şekilde daha eşitsiz gelir dağılımını ve bağımlılık türünü teşvik ettiği ifade edilmiştir (Hirschman, 2010:44). Sanayileşmeye getirilen eleştiriler ile başlayan süreç, kapitalizm ve gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki ticari ilişki eleştirileri ile devam etmiş ve kalkınma literatürüne egemen teorilerin az gelişmişlik sorununu çözeceği yerde, az gelişmiş toplumları daha da geriye götürdüğü düşüncesinden hareketle bağımlılık yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Erbaş, 2009:16). Bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Andre Gunder Frank, kapitalizmin hem ulusal düzeyde hem de dünya düzeninde geçmişte olduğu gibi bugün de az gelişmişliğe sebep olduğunu belirtirken, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin de az gelişmişliğe sebep olduğunu ileri sürmüştür. Az gelişmişlik ve kalkınmayı küçük bir kesimi zenginleştiren, çoğunluğu ise fakirleştiren bir sistem olarak gören Frank, bu durumu az gelişmişliğin gelişimi olarak tanımlamıştır (Gilpin, 2012: 341).

Bağımlılık yaklaşımı ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; az gelişmişliğin sebepleri, kapitalist sistemin uluslararası işleyişi içinde aranmaktadır. Bu sistem birtakım ülkelere refah, zenginlik ve güç kazandırmış, fakat sistemin temelindeki ilişkilere bağlı olarak bazı ülkelerin ise gelişmemesine sebep olmuş ve az gelişmişliğini sürekli hale getirmiştir. Başka bir ifade ile kapitalist sistem, merkez-çevre ilişkisi şeklinde ortaya çıkan bu düzen içinde hem gelişmişliğin hem de az gelişmişliğin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Oygur, 1984: 31).

1.3. Kalkınmanın Göstergeleri ve Ölçümü

Ülkelerin gelişmişlik ve kalkınma düzeylerinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş çeşitli faktörler vardır. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi birçok uluslararası kuruluş, ülkelerin ekonomik durumlarına göre sınıflandırmalar yapmaktadır. Gelişmekte olan dünyayı kişi başına düşen gelir düzeyine göre sınıflandırmak kullanılan en yaygın yöntemlerden biridir. Bununla birlikte, bir diğer sınıflandırma yöntemi ülkelerin insani kalkınmışlık düzeyine göre sınıflandırılması yöntemidir. Kalkınma düzeyinin ölçülmesinde gelir dağılımı, eğitim, sağlık, cinsiyet eşitliği, beslenme gibi birçok sosyal faktör değişkeninin ele alındığı görülmektedir (Todaro and Smith, 2014: 44-45). Bu faktörler ışığında, kalkınma düzeyinin ölçülmesi için ön plana çıkan göstergelerden; kişi başına düşen gelir düzeyi, fiziksel yaşam kalitesi endeksi ve insani gelişmişlik endeksi ele alınacaktır.

1.3.1. Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi Yaklaşımı

Ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin belirlenmesinde ve karşılaştırılmasında birçok iktisatçı tarafından ele alınan gösterge kişi başına düşen gelir düzeyidir. Özellikle klasik iktisatçılar tarafından kalkınma, -daha önce belirtildiği gibi- büyüme kavramıyla özdeşleştirilmiş ve kalkınma düzeyinin belirlenmesi noktasında iktisadi büyüme göz önünde bulundurulmuştur.

GSYİH, bir ülkede bir yıl içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerinin ölçüsüdür. GSYİH'yı ölçmenin iki yolu vardır. Nominal GSYİH, Cari fiyatlar (piyasa fiyatları) ile hesaplanırken, Reel GSYİH ise sabit veya değişmeyen fiyatlar ile hesaplanmaktadır (Samuelson and Nordhaus, 2009: 370-371). Ancak çoğu iktisatçının kalkınmışlık düzeyini ölçmede kullandığı göstergelerden bir tanesi olan kişi başına gelir

düzeyi, insani kalkınmayı ölçmede yetersiz kalmaktadır. Zira kişi başı gelir sadece maddi karşılığı olan mal ve hizmeti hesaba katmakta, aile içinde ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılan veya çocuklar, yaşlılar ve toplum için yapılan gönüllü hizmetleri hesaba katmamaktadır. Çevre kirliliği, kaynakların tükenmesi, özgürlük ve insan hakları ihmal edilmektedir. Refahın diğer bileşenlerinin parasal ölçümü oldukça zor veya belki de imkânsızdır (Streeten, 2008: 6-7). Bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, kalkınma düzeyini belirleyen göstergelerden biri olarak ele alınan kişi başı gelir düzeyi bu anlamda yetersiz kalmaktadır.

1.3.2. Fiziksel Yaşam Kalitesi Endeksi Yaklaşımı

1960’larda Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası ve bağımsız araştırmacılar, iktisadi büyüme ve gelir göstergelerinin, birçok yoksul ekonomide oldukça yaygın olan kaynak dağılımı ile ilgili eşitsizlikleri bütünüyle kapsamamasından dolayı kişi başı gelir düzeyi ve ekonomik büyüme oranının kalkınmışlık göstergeleri şeklinde kullanılmasını eleştirmişlerdir. Kişi başı gelir göstergesinin yerine “temel ihtiyaçlar yaklaşımı”, “fiziksel yaşam kalitesi indeksi” veya bazı parametrelerin birleştirilmiş halini ifade eden “insani kalkınma endeksi” önerilmiştir (Özcan, 2011: 63).

Fiziksel Yaşam Kalitesi Endeksi, David M. Morris tarafından 1970’lerin sonlarına doğru geliştirilmiştir. Oluşturulan endekste ortalama yaşam süresi, okuryazarlık ve bebek ölüm oranları gibi parametreler yer almaktadır. Sosyal bileşenlerin 0 ile 100 arasında bir ölçümle değerlendirildiği fiziksel yaşam kalitesi endeksine göre, ülkeler için 1 kötü performansı, 100 ise en iyi performansı göstermektedir. Genel olarak bir ülkenin fiziksel yaşam kalitesi endeksinin düşük olması durumunda kişi başına düşen gelirin de düşük olacağı düşünülmektedir. Fakat fiziksel yaşam kalitesi endeksi yaşam seviyesinin yükselmesinden ziyade miktarını ölçmekte, özgürlük, adalet, güvenlik ve

insan hakları gibi konuları göz ardı etmektedir (Çelebi, 2011: 84).

1.3.3. İnsani Gelişmişlik Endeksi Yaklaşımı

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılında ilk defa hazırlanan İnsani Kalkınma Raporu, insan refahını daha iyi bir duruma getirmek için yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur. İnsani kalkınma yaklaşımı, insanın yaşadığı ekonominin zenginliğinden ziyade insan yaşamının zenginliğini arttırmakla ilgilidir. İnsanlara, onların fırsat ve seçimlerine odaklı bir yaklaşımdır. 1990 yılında yayımlanan insani kalkınma raporunda, insani kalkınmanın tanımı başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir: *“insani kalkınma insanların seçimlerini zenginleştirme sürecidir. En kritik olanlar; uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, eğitilmek ve iyi bir yaşam standardına sahip olmaktır. Bunlara ek olarak siyasi özgürlük, insan haklarının ve onurunun korunması sayılabilir.”* Rapor, İnsani kalkınmanın ölçülmesinde insan hayatıyla ilgili üç temel unsurun ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Bunlar; uzun ömürlülük, bilgi ve iyi bir yaşam standardıdır (United Nations - Human Development Report, 1990: 9-12).

Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma raporunda insani kalkınma endeksi belirlenirken yaşam standardı, eğitim ve sağlık bileşenleri göz önünde bulundurulmaktadır. Yaşam standardı bileşeni, satın alma paritesine göre belirlenmiş kişi başına GSYİH değeri baz alınarak hesaplanmaktadır. Eğitim bileşeni ile ilgili hesaplamada ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süreleri ele alınmaktadır. Sağlık bileşeni hesaplamasında ise beklenen yaşam süresi verileri göz önünde bulundurulmaktadır (Alataş, 2014: 10). Değinen bu göstergelerin yanında, 1994 yılında Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu'nda “çevre” ve “kadını” da içine alan insani gelişme yaklaşımı ele alınmıştır. Bu yaklaşım, Başkan James Gustave Septh tarafından “sürdürülebilir insani gelişme” kavramı olarak sunulmuştur. Raporda sürdürülebilir

insani gelişme şu şekilde tanımlanmıştır: “Sürdürülebilir insani gelişme sadece ekonomik büyümeyi sağlamakla kalmaz, büyümenin faydalarını da eşit bir şekilde dağıtır; çevreye zarar vermek yerine onu yeniler; insanları marjinalleştirmek yerine onları güçlendirir. Bu, yoksullara öncelik veren, seçimlerini, fırsatlarını artıran ve yaşamlarını etkileyen kararlara katılımlarını sağlayan bir gelişmedir. Bu gelişme, insandan, doğadan, istihdamdan ve kadından yanadır.” (United Nations - Human Development Report, 1994:iii).

Ele alınan bu farklı göstergelere göre ülkeler ile ilgili hesaplama yapılmakta ve oluşturulan endekse göre ülkeler sıralanmaktadır. 0 ile 1 arasındaki endeks değerlerine göre ülkelerin insani kalkınmışlık düzeyleri belirlenmektedir. Endeks 1 değerine ne denli yakın ise insani kalkınmışlık düzeyi o kadar yüksektir.

1.4. Kalkınmanın Türleri

İktisadi kalkınma türleri sürdürülebilir kalkınma, bölgesel kalkınma, sosyal kalkınma ve kırsal kalkınma şeklinde sınıflandırılmaktadır (Aydın, 2016: 13).

1.4.1. Sürdürülebilir Kalkınma

Çevre ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ifade eden kavrama sürdürülebilir kalkınma denilmektedir. Terim ilk olarak 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından kullanılmıştır. Komisyonun “Ortak Geleceğimiz” adlı raporunda sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını tehdit etmeden mevcut ihtiyaçları karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma analizi, ormanlar, balıkçılık, su, maden yatakları ve genel olarak çevre gibi mevcut doğal kaynak stokunun değeri olarak tanımlanan doğal kaynakların bir doğal

sermaye biçimi olarak ele alınması suretiyle ekonomik büyüme ve kalkınmadan farklıdır (Asefa, 2005: 1).

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyümenin yeterli olmadığı, oluşturulan zenginliklerin ülkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında eşit dağıtılması ve bununla birlikte çevresel değerlerin de korunması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu değerlerin gözatmediği, doğal çevrenin yani doğal sermayenin geri dönüşü olmayan bir şekilde yok edildiği ekonomik büyüme ve kalkınma sürdürülmesi mümkün olmayan bir süreçtir (Kaynak, 2014: 56).

1.4.2. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma kavramı 1940'lı yıllarda iktisadi kalkınma kavramına paralel olarak özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış; 1960 ve 1970'lerden bu yana dünya genelinde ulusal ve bölgesel yönetimler için giderek daha önemli bir faaliyet haline gelmiştir (Gök, 2004; Pike vd., 2006:1).

Bölge kavramı ile ilgili literatürde mutabık olunmuş bir tanımın varlığından söz etmek güçtür. Genel anlamda bölge mekân birimi olarak tanımlanmaktadır. Bölge mekânsal olarak iktisadi, toplumsal ve kültürel homojenlikle de tanımlanabildiği gibi fonksiyonel olarak şehirden büyük ancak ülkenin bütününden küçük mekânsal birim olarak da ifade edilebilir (Gök, 2012:1).

Mevcut literatürde, büyüme, servet oluşturma ve istihdam gibi ekonomik terimler, bölgesel kalkınma kavramının açıklanmasında ön planda yer almaktadır. Storper (1997)'a göre bölgesel refah arayışı ekonomik kalkınmanın merkezinde yer alan istihdam, gelir ve üretkenlik artışlarına odaklanmaktadır. Beer vd. (2003), bölgesel kalkınma ile bir bölgenin iktisadi olarak refahının yükseltilmesini amaçlayan faaliyetlere

atıfta bulunulduğunu belirtmiştir (Aktaran Pike vd., 2006:24).

Bu tanımlamaların yanında, girişimciliğe ve kaynakların harekete geçirilmesine vurgu yapan tanımlara da rastlanmaktadır. Bölgesel kalkınmayı; girişimciliğin teşvik edilip, bölgeye ait kaynakların harekete geçirilmesi, bölgenin gelir ve istihdam seviyesinin artırılması ve refah düzeyinin yükseltilmesi olarak tanımlamak mümkündür (Kaya, 2009: 23). OECD tarafından yapılan tanıma göre ise bölgesel kalkınma; bölgedeki istihdam ve servet üreten faaliyetlerin desteklenmesi suretiyle bölgesel eşitsizliklerin azaltılması gayreti olarak ifade edilmektedir (www.oecd.org).

1.4.3. Sosyal Kalkınma

Sosyal kalkınma anlayışı, geleneksel anlayışın ele aldığı salt ekonomik bir süreç olmaktan ziyade insan odaklı, ekonomik gelişmeyle birlikte insanların, siyasal, toplumsal, kültürel, sağlık ve eğitim ile alakalı haklardan istifade edebilmelerini sağlayacak umumi koşulların varlığını kapsamaktadır. Mal ve paranın artırılmasından ziyade nihai hedefin insanın refah ve mutluluğunun olduğu, insanın hayatını devam ettirdiği bütün yaşam alanını ve bu alan içindeki tüm öğeleri iyileştirme ve daha modern hale getirme manasındaki kalkınma anlayışı sosyal kalkınma olarak ifade edilebilir (Kaya, 2008: 50).

Sosyal kalkınma, sosyal yaşam şartlarının daha iyi bir hale getirilmesi için yapılan ve genel olarak hizmet yönü ağır basan kalkınma konuları olarak ifade edilmektedir. Eğitim, sağlık, altyapı, kentleşme ve çevre problemleri gibi konular sosyal kalkınmanın konularını oluşturmaktadır (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Bir başka tanımda, sosyal kalkınma, dinamik bir ekonomik gelişme süreci ile birlikte toplumun refahını daha iyi bir düzeye getirmek için tasarlanmış planlı bir sosyal değişim süreci olarak ifade edilmiştir. Sosyal kalkınmanın bütün toplum ile ilgili endişeleri vardır ve bu

sebeple kapsayıcı ve evrenseldir. Bireysel ihtiyaçlardan ziyade toplumu ön planda tutan sosyal kalkınma anlayışı hayırseverlikten ayrılmaktadır. Sosyal kalkınmanın evrensel nitelikte olmasının bir başka boyutu mekânsal odaklı olmasıdır. Evrensellik bağlamında ele alındığında sosyal kalkınma, şehir içi alanlar, kırsal topluluklar, şehirler, bölgeler veya ülkeler gibi belirli mekânsal ortamlarda sosyal refahı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Midgley, 1995: 25-27).

1.4.4. Kırsal Kalkınma

II. Dünya Savaşından bu yana kalkınmanın doğuşu ve kalkınma paradigmasının evrimi ile ilgili çalışmaların oldukça fazla olduğu görülmektedir. Kırsal kalkınmaya dair çalışmalar da çok fazla olmakla birlikte, ağırlıklı olarak son otuz yılda bu konuya yoğunlaşmıştır. Kırsal kalkınmanın planlanması ve strateji geliştirilmesi noktasında tutarlılık gözlenirken, ortaya çıkışı noktasında oldukça farklı görüşler vardır. Örneğin, bu alanda çalışma yapanların bazıları, kırsal kalkınmanın bir Avrupa icadı olduğunu düşünürken, bazıları Fransa'da 1960'lı yılların ortalarında doğmuş bir fikir olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, kırsal kalkınmanın az gelişmiş ülkelere uygulanan Dünya Bankası programları ile bağlantılı olarak 1970'li yıllarda doğduğu ortak fikrini paylaşan görüşlere de rastlanmaktadır. Temel İhtiyaçlar paradigmasından esinlenen bazı metinler, fordist üretim sisteminin yaşadığı krizden sonra, bölgesel eşitliği hedefleyen kalkınma anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca, kökeninin daha eski olduğunu ve 50'li yılların başında ABD'de ortaya çıktığını iddia eden yazarlar da bulunmaktadır. Kırsal Kalkınma kavramı ile ilgili farklı tanımlamalar, kavramın ortaya çıkışı ile ilgili görüşlerin de farklılaşmasına yol açmaktadır (Calatrava, 2016: 1).

Kırsal kalkınma kavramı, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin ilgi odağında olan ve

bu ülkeler tarafından yaygın olarak kabul gören bir kavramdır. Bununla birlikte, evrensel anlamda benimsenen tanımı veya ayırımı yoktur (Bakırcı, 2007:33). Örneğin, Birleşmiş Milletler “*kırsal kalkınma, kırsal alanda yaşayan nüfusun yaşam standardında bir artış ve yaşam tarzında olumlu değişikliklere işaret eden bir dizi nicel ve nitel değişimin sonucudur*” şeklinde tanımlama yaparken (United Nations, Africa Regional Conference, 1969: 3), Dünya Bankası “*Kırsal kalkınma, spesifik bir grubun-özellikle yoksul insanların- ekonomik ve sosyal hayatlarının iyileştirilmesi için oluşturulmuş bir stratejidir. Bu strateji, kırsal alanlarda geçim sağlamak isteyenler arasında kalkınmanın faydalarını yoksul kesime ulaştırmayı içermektedir. Bu kesim, küçük ölçekli çiftçileri, kiracıları ve topraksızları içermektedir.*” şeklinde tanımlayıp kırsal kalkınmanın belirli bir grubun yaşam standardını yükseltmeye odaklanan bir strateji olduğunu belirtmiştir (World Bank, Rural Development Sector Policy Paper, 1975: 3). Robert Chambers (1998)’a göre ise kırsal kalkınma; belirli bir grup insanın, kırsalda yaşayan yoksul kadınların ve erkeklerin kendilerinin ve çocuklarının istedikleri ve ihtiyaç duydukları şeylerden daha fazla kazanmalarını sağlayan bir stratejidir. Bu strateji kırsal alanlarda geçim sağlamak isteyenler arasında yoksullara kalkınmanın nimetlerinden daha fazla yararlanmayı talep etmelerine yardım etmeyi içermektedir (Chambers, 1998: 147). Böylece Chambers, kırsal kalkınmayı tanımlarken Dünya Bankası tanımına yakın bir tanımlama yapmış ve gelişmeyi sağlayan bir strateji olarak görmüştür.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılan tanımlamada kırsal kalkınmanın, tarımsal kalkınmanın yanında sanayileşme, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, ulaşım ve son olarak istihdam alanlarında da gelişmeyi ifade ettiği belirtilmektedir (DPT, 2006a: 4). Bununla birlikte, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) (2015) tarafından hazırlanan raporda ise “*Kırsal kalkınma, en genel tanımıyla, kırsal alanda yaşayan fertlerin ekonomik ve sosyal refahı ile yaşam kalitesini artırma sürecidir.*”

şeklinde bir tanımlama yapılmıştır (GTHB, 2015: 10).

Özetle kırsal kalkınma; kırsal alanlarda yaşayanların ekonomik refahının artırılmasını sağlamak, kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak, kırsal alanlarda bulunan doğal kaynakların etkin kullanılmasını sağlamak, eğitim, sağlık, istihdam ve ulaşım alanlarında gelişme sağlamak ve kırsal alanları yaşanabilir duruma getirerek kırsal nüfusun azalmasının önüne geçmek şeklinde ifade edilebilir.

1.5. KIRSAL KALKINMA VE KIRSAL ALAN

İlk insanlar, temel fizyolojik ihtiyaçlarından biri olan gıda ihtiyaçlarını gidermek için tarımsal üretim yapmayı öğrenmeyi başarmıştır. Tarımsal üretimin yapılması insanların barınaklar yapmasını ve bir süre sonra yerleşik hayata geçmelerini sağlamıştır. Yerleşik hayata geçilmesi günümüzdeki şehirlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüz dünyasında, kırsal alandan şehirlere göç ve şehirli nüfusun artış göstermesine karşın, insanların gıda ihtiyaçlarının devam etmesi, tarımsal ve kırsal üretim faaliyetlerinin devam etmesini sağlamış, bu durum kırsal nüfus yerleşmelerinin yeryüzünde önemli ölçüde yer almalarını sağlamıştır.

Tarıma ve tarımsal ticarete dayalı birçok medeniyet ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetler yüzyıllar boyu hüküm sürmüştür. Ancak bir yandan tarıma yönelik idare sisteminin zaaf göstermeye başlaması öte yandan 18. yüzyılın ortalarına doğru sanayi devrimi olarak adlandırılan gelişmenin ortaya çıkması, yerleşme ve iktisadi faaliyetler açısından coğrafi alan için yeni bir çağın başlamasına yol açmıştır (Bakırcı, 2007: 1-2).

1.5.1. Kırsal Alan

Kırsal alanların içerdiği çeşitliliklerin (sosyal, kültürel, demografik, ekonomik, çevresel vb.) zamanla değişen koşullara bağlı olarak yeni anlamlar kazanması kırsal alan için mutlak bir tanımlama yapılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla ülkeler sahip oldukları idari yapılara bağlı olarak farklı tanımlamalar yapabilmektedir. Türkiye’de, hukuki ve idari yapı göz önünde bulundurulduğunda farklı tanımlamaların yapıldığı gözlenmektedir. Hukuki düzenlemeler ve istatistiki çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, şu tanımlamaların yapıldığı görülmektedir: 18/3/1924 tarihli ve 442 Sayılı “Köy Kanunu’nda”, “Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir.” şeklinde tanımlama yapılmıştır.

Hanehalkı işgücü anketlerinde, 20.000 ve daha az nüfuslu yerleşim yerleri kır olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde, Sekizinci Kalkınma Planında da nüfusu 20.000 ve üzerinde olan yerleşim yerleri kent olarak kabul edilmektedir (DPT, 2007: 35). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan tanımlamalarda da iki farklı kırsal alan tanımı yapılmıştır. İlk tanımda, yerleşim yerlerinin idari statüsü ele alınarak il ve ilçe merkezleri dışındaki tüm yerleşim yerleri köy kabul edilmektedir. İstatistikler oluşturulurken köy-şehir ayrımı dikkate alınmaktadır. İkinci tanımda ise, yerleşim yerinin nüfusu dikkate alınarak, kentsel olarak ele alınan yerleşim yerlerinin nüfusu 20 bin olarak kabul edilmektedir. 1988 yılından itibaren TÜİK tarafından oluşturulan istatistiklerde kır-kent ayrımı bu husus dikkate alınarak yapılmıştır. Ancak, 12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile birlikte büyükşehir belediyeleri yetki ve planlama sınırları (kırsal alanlar da dâhil olmak üzere) il sınırlarına genişletilmiştir. Yapılan bu değişiklikle birlikte

büyükşehir belediyesi olan 30 ilde köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış ve mahalleye dönüştürülmüştür. Bu durum Türkiye geneli için hem kırsal alan kapsamının hem de kırsal nüfus büyüklüğünün mevcut tanımlar üzerinden tespit edilmesini oldukça güçleştirmiştir. Dolayısıyla bu değişimden minimum seviyede etkilenecek yeni bir kırsal alan tanımının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. GTHB (2015) tarafından hazırlanan raporda kırsal alanın yeniden tanımlanması ile ilgili çalışma yapılacağı, yapılacak çalışmalar tamamlanana kadar kırsal alan verilerinin üretimi için daha önce belirtilen tanımların kullanılmasına devam edileceği belirtilmiştir (GTHB Raporu, 2015: 14-15).

OECD ise nüfus yoğunluğunu göz önünde bulundurarak iki adımdan oluşan metodolojiyle kırsal alanları belirlemiş ve sınıflandırmıştır. İlk adımda km^2 başına nüfus yoğunluğu 150 kişinin altında olan yerleşim yerleri kırsal alan olarak tanımlanmıştır. İkinci adımda ise, nüfus yoğunluğu km^2 başına 150 kişinin altında olan ilçelerin bağlı oldukları ildeki oranları göz önünde bulundurularak sınıflandırma yapılmıştır. Bu ilçelerin il içindeki oranı %15'in altındaysa 'ağırlıklı olarak kentsel'; %15-%49,99 arasındaysa 'orta düzeyde kırsal' olarak tanımlanmıştır. Bu ilçelerin ildeki oranı %50-%99,99 arasındaysa 'baskın kırsal alanlar' olarak tanımlanırken, nüfus yoğunluğu km^2 başına 150 kişinin altında olan ilçelerin ildeki oranı %100 ise bu alanlar 'tamamen kırsal alanlar' olarak sınıflandırılmıştır (OECD Regional Typology, 2011: 3).

Kırsal kesimde yaşayan toplumlar, nüfus büyüklükleri, sahip oldukları değer yargıları ve iktisadi faaliyetleriyle kentlerde yaşayan toplumlardan farklılık gösterirler. Kırsal alan, iktisadi anlamdaki faaliyetlerin ağırlıklı olarak toprak ve su gibi doğal kaynakların değerlendirilmesine dayandırıldığı, nispi olarak yüz yüze ilişkilerin daha yaygın olduğu, kaidelerin önemli ölçüde anane ve âdetlere göre şekillendiği, iktisadi, sosyal, kültürel ve teknolojik gelişmelerin nispi olarak daha yavaş olduğu ortamlar olarak nitelendirilebilir (Girgin, 2008: 1-2).

1.5.2. Kırsal Kalkınmanın Amacı

Kırsal alanda gözlenen işsizlik, yoksulluk, örgütsüzlük ve yetersiz beslenme sorunları sadece kaynak ve bilginin yetersiz olmasına bağlanamaz. Bu problemlerin sosyal ve psikolojik açıdan da dikkate almak ve ona göre amaçları belirleyip çözüme kavuşturmak gerekmektedir.

Kırsal kalkınmada öncelikli olarak üç temel amaç olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, gelir düzeyinin artırılması ile kırsal nüfusun ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmelerini sağlayacak ekonomik amaçlardır. İkincisi, daha düzenli ilişkilerin olduğu ve hayatı daha anlamlı kılan sosyal amaçlardır. Son olarak, insanların planlı ve programlı hareket etmesini sağlayan ve belli davranışlar sergilemesini sağlayan örgütsel amaçlardır (Gülçubuk, 1997: 29). Ele alınan bu amaçların, kırsalda yaşayanların refah seviyesini kentlerdeki yaşam düzeylerine yaklaştırmaya yönelik olduğu söylenebilir.

Genelde ‘köy kalkınması’ ile özdeş kabul edilen kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşamını sürdüren insanların, iktisadi, kültürel ve toplumsal yönlerden yapısını değiştirecek şekilde üretim, gelir ve refah seviyesinin iyileştirilmesini, insan-toprak münasebetlerindeki uyumsuzlukların ortadan kaldırılmasını, kentsel alanlarda bulunan fiziki ve sosyal altyapının kırsal mekânlarda da oluşturulmasını, zirai ürünlerin daha uygun bir şekilde değerlendirilmesini amaçlayan birçok yönü olan süreçleri, faaliyetleri ve örgütlenmeleri izah etmektedir (Geray, 1999: 12).

DPT tarafından hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS 2007) Raporu’nda kırsal kalkınmada temel amacın “*Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde*

geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında, ekonominin kalkındırılması ve iş olanaklarının sağlanması, fiziki altyapı hizmetlerinin daha iyi bir düzeye getirilmesi, insan kaynaklarının, teşkilatlanma seviyesinin ve yerel kalkınma sığasının geliştirilmesi, refah düzeyinin iyileştirilmesi ve kırsal alanın korunması gibi stratejik amaçlar belirlenmiştir (DPT, 2007: 10-24).

1.5.3. Kırsal Kalkınma Politikaları ve Uygulamaları

Türkiye’de oldukça geniş yer kaplayan kırsal alanlarda, nüfusun önemli bir kısmı yaşamını sürdürmektedir. Kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak için Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye’nin geçirdiği ekonomik süreçler ve planlama göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmalar planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası şeklinde iki dönem olarak ele alınabilir (Gülçubuk, 2005: 83). Bu bölümde, Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma politikaları planlı dönem öncesi çalışmalar ve sonrası çalışmalar olarak ele alınacaktır.

1.5.3.1. Kırsal Kalkınma Politikaları (Planlı Dönem Öncesi)

Cumhuriyet’in kuruluşuyla beraber zirai üretimdeki problemleri giderecek, gıda güvencesini sağlayacak ve bilhassa küçük üreticilere istihdam ve iş imkânları oluşturabilecek politikalara öncelik verilmiştir. Bununla birlikte, nüfusun çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşaması, uğraşlarının tarım olması ve insan kaynaklarının zayıf olması üretilen politikalarda kamucu yaklaşımların ön plana çıkmasına sebep olmuştur (Turhan, 2005: 18).

Cumhuriyet’in kurulmasından bir süre sonra kırsal kesimin gelişmesini sağlamaya yönelik olarak 18/3/1924 tarihli ve 442 sayılı “Köy Kanunu” çıkartılmıştır.

Köy Kanunu, kalkınmanın köyden başlaması gerektiğini vurgulaması ve köylere tüzel kişilik verilmesi açısından önem arz etmektedir. 1930'lu yıllarda kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik çalışmalar devam etmiştir. Toprağı olmayan ya da az toprak sahibi olan köylüleri toprak sahibi yapmayı öngören 21/6/1934 tarihli ve 2733 sayılı “İskan Kanunu” çıkarılmıştır. 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi ve sulama çalışmalarını teşvik etmek için 1939 yılında kurulan Devlet Su İşleri kırsal alanların kalkınması için atılmış önemli adımlardandır. 1938'de Tarım Bakanlığı tarafından düzenlenen “Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi” köyler ile ilgili yapılan çalışmalardan bir diğeridir. Kongrede, tarım ile ilgili teknik konuların yanı sıra köylerdeki toplumsal ve ekonomik sorunlar da ele alınmıştır. Devam eden 1940'lı yıllarda kırsal alan ve tarımın gelişmesine yönelik olarak 1944 yılında Türkiye Ziraat Donatım Kurumu kurulmuş ve 15/6/1945 tarihli ve 6032 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalarda, tarımsal gelişme ile ilgili konuların ele alınmasının yanı sıra kırsal alandaki eğitim seviyesinin artırılmasına yönelik adımlar da atılmıştır. Eğitim alanında kır-kent arasındaki farkı gidermek, kırsal alanda ihtiyaç duyulan öğretmenleri yetiştirmek ve okullaşmanın yaygınlaştırılması amacıyla 17/4/1940 tarihli ve 3803 sayılı “Köy Enstitüleri Kanunu” kabul edilmiştir. Köy Enstitüleri ile bilhassa uygulamalı eğitim ve eğitimde fırsat eşitliği konularında ciddi sonuçların elde edildiği söylenebilir (Gülçubuk, 2005: 75; Yeşilbaş, 2011: 157).

1.5.3.2. Kırsal Kalkınma Politikaları (Planlı Dönem)

Kalkınmanın planlı bir şekilde yürütülebileceği düşüncesinden hareketle, 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planları (BYKP) hazırlanmıştır. Planlı dönem olarak tanımlanan bu dönemler, hukuki dayanaklarını 1961 ve 1982 Anayasalarından almaktadır. Anayasada, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın demokratik

yollarla gerçekleştirilmesi için kalkınma planlarının hazırlanması hükme bağlanmıştır (Bakırcı, 2007: 100).

1960 yılında DPT'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de planlı ekonomiye geçilmiştir. Bu çerçevede 1963 yılında I. BYKP hazırlanmıştır. Bu planda, toplumun refah düzeyini artırmanın yanı sıra Türkiye'nin ekonomik açıdan gelişmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla planda ekonominin daha iyi bir seviyeye gelmesi için yatırımların hızlandırılması, istihdamın ve milli gelirin artırılması gibi ana hedefler yer almaktadır (Çil, 2015; Özyücel, 2018).

Aşağıdaki tabloda, kalkınma planlarında yer alan kırsal kalkınma ile ilgili kısımlara yer verilmiştir.

Tablo 1: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kırsal Kalkınma ²

Plan Dönemi	İşlenen Konular
I. Plan (1963-1965)	*Köy kalkınması problemine ilk defa yer verilmiştir. *Toplum kalkınmasının tanımı, ilkeleri ve hedeflerine yer verilmiş, modelin uygulanması için dernek, kooperatif gibi teşkilatların kurulması gerektiği belirtilmiştir. *1967-1977 yılları arasında toplum kalkınması programlarının bütün köyleri içine alacak şekilde uygulanacağı belirtilmiştir.
II. Plan (1968-1972)	*Toplum kalkınması olgusu yerine “Köy ve Köylü Sorunları” başlığı ile yeni bir bölüm açılmıştır. *Kırsal kalkınma ile ilgili çalışma yapan farklı kuruluşlar, Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulması ile görevlerini bu bakanlığa devretmişlerdir. *1970 Yılı İcra Planında ilk defa “Kooperatif Sektör” ayırımı yapılmış ve kooperatiflerin destekleneceği vurgulanmıştır.
III. Plan (1973-1979)	*Yöresel kalkınma çalışmalarına ağırlık verileceği ifade edilmiştir. *Küçük çiftçilere verilen kredilerin, kredi kooperatifleri eliyle verilmesi ve yaygınlaştırılması öngörülmüştür. *Toprak dağılımının dengesizliği üzerinde durulmuş ve sebepleri açıklanmıştır.
IV. Plan (1979-1983)	*Kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, zirai açıdan istenilen yapısal değişimin sağlanması ve köy ve kentin entegrasyon hızının artırılması amaçlanmıştır. *Gelir dağılımının düzenlenmesi, köyde sosyal imkânların artırılması, küçük ölçekli ve tarıma dayalı sanayi girişimlerinin

² Tablo hazırlanırken Gülçubuk'un (1997:74-75) çalışmasından faydalanılmıştır. VIII. Plan, IX. Plan ve X. Plan ile ilgili kısımların hazırlanmasında ise şu çalışmalardan yararlanılmıştır: DPT, 2000; Dokuzuncu Kalkınma Planı Raporu (2006); Kalkınma Bakanlığı X. Kalkınma Planı (2013).

	desteklenmesi planda varılmak istenen hedefler şeklinde özetlenmiştir.
V. Plan (1985-1989)	*Planda, altyapı, sağlık, haberleşme ve eğitime yönelik hedeflere daha çok yer verilmiştir. *Köyde yaşayanlara yeni ve ek iş olanaklarının oluşturulması ve köylülerin iktisadi yönden kalkınmaları için entegre kırsal kalkınma projelerinin uygulanması ilke olarak benimsenmiştir.
VI. Plan (1990-1994)	*Merkez köylerin geliştirilmesi, tarım dışı istihdam imkânlarının artırılması, kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY) çalışmalarına yoğunlaşılması, eğitim ve sağlık ile ilgili program ve projelerin geliştirilmesi planda kırsal kalkınma ile ilgili ele alınan temel konulardır.
VII. Plan (1995-2000)	*Planda kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması, üretici birliklerinin geliştirilmesi, kırsal sanayilerin kurulup desteklenmesi, altyapı çalışmalarının hızlandırılması ve tarımsal gelişme projelerinin hazırlanması belirtilmiştir.
VIII. Plan (2001-2005)	- Modern Köy, Modern Tarım ilkesinden hareket ederek şu hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır: * Kırsal alanda yaşamını sürdüren insanların yaşam ve refah düzeylerinin daha iyi bir seviyeye gelmesi amacıyla altyapı hizmetlerinin bu alanlara eksiksiz götürülmesi, * Tarımsal altyapının yanında sosyal altyapının da planlanması, * Bir imar planı doğrultusunda mevcut yerleşim yerlerinin gelişme alanlarının inşa edilmesi, * İşsizliği azaltmak ve geliri artırmak amacıyla bölgesel ve yerel iş imkânlarının değerlendirilmesi (DPT, 2000: 57-58).
IX. Plan (2007-2013)	-Kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla ortaya konulan hedefler şunlardır (Çil, 2015: 34-35): *Kırsal kalkınma planının UKKS doğrultusunda hazırlanması ve uygulanması, *Kırsal alanda örgütlenme kapasitesinin geliştirilmesi, üretici örgütlenmelerinin güçlendirilmesi ve bu örgütlenmelerin işlevlerinin Avrupa Birliği tarım piyasaları ile bütünleşmesi amacıyla yeniden düzenlenmesi, *E-Ticaret kullanımı ile ürünlerin tanıtım ve pazarlamasının yapılması, *Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikalarına uyum amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması ve kırsal kalkınma fonlarının etkin bir şekilde kullanılması ve yönetilmesi ile ilgili idari kapasitenin geliştirilmesi.
X. Plan (2014-2018)	*Planda, kırsal kalkınma politikası ile ilgili şu ifade yer almaktadır: <i>"Kırsal kalkınma politikasının temel hedefi, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının bulunduğu yörede iyileştirilmesidir. Kırsal politikanın genel çerçevesini ise; kırsal ekonominin ve istihdamın güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesi ile çevre ve doğal kaynakların korunması oluşturacaktır."</i> (Kalkınma Bakanlığı X. Kalkınma Planı, 2013: 135)

Planlı dönem ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; VIII. BYKP'na kadar hemen hemen bütün planlarda doğrudan olmasa bile kırsal kalkınma ile ilgili

konulara yer verilmiştir. I. BYKP’nda geçen “toplum kalkınması”, II. BYKP’nda isim değişikliğine uğramış ve bu kavram yerine “Köy ve Köylü Sorunları” başlığı ile yeni bir bölüm açılmıştır. Öte yandan, V. BYKP’nda kırsal kalkınma ile ilgili önemli yaklaşımlardan biri ele alınmıştır. Bu planda, kırsal alanlarda yaşamını sürdürenlerin gelirini artırmak, toplumsal ve kültürel gelişmelerine katkı sağlayarak, kalkınmalarını hızlandırmak üzere entegre kırsal kalkınma projelerinin uygulanacağı belirtilmiştir (Gülçubuk, 1997: 76).

VIII. BYKP öncesindeki planlarda kırsal kalkınma, “toplum kalkınması, köy ve köylü sorunları, bölgesel gelişme ve köy kalkınması, kalkınmada öncelikli yöreler” gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Önceki kalkınma programlarından farklı olarak kırsal kalkınma kavramı, ilk defa VIII. BYKP’nda doğrudan yer almış, “Bölgesel Gelişme Hedef ve Politikaları” başlığı altında “Kırsal Kalkınma” adıyla başlık oluşturulmuştur (Çelik, 2005: 63). Bununla birlikte, Avrupa Birliği süreci ile ilgili gelişmelerin ön planda olduğu kalkınma planında, Tarım politikaları esaslarının, AB’ye tam üyelik sürecine girerken Birliğin OTP çerçevesinde belirleneceği ifade edilmiştir (DPT, 2000a: 133).

Avrupa Birliği’ne üyelik sürecine katkı sağlayacak stratejik bir doküman niteliğinde olan IX. Kalkınma Planı, AB bütçe sistemi paralelinde 2007-2013 dönemini kapsayacak şekilde beş yıl yerine yedi yıllık olarak hazırlanmıştır (Yeşilbaş, 2011: 162). Planda, “*Uluslararası yükümlülükler, AB’ye üyelik süreci ve tarımsal yapıda hızlanan dönüşümün kırsal kesimde ortaya çıkardığı uyum sorunlarını çözmek ve kırsal kalkınma proje ve faaliyetlerine çerçeve oluşturmak üzere 2006 yılında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanıp yürürlüğe konmuştur.*” maddesi yer almış ve bu doğrultuda Kırsal Kalkınma planının hazırlanacağı belirtilmiştir (Dokuzuncu Kalkınma Planı Raporu, 2006: 48-93).

X. BYKP’nda, kırsal kalkınma politikasının temel hedefinin kırsal alanda yaşayanların iş ve yaşam koşullarının buldukları yörede iyileştirilmesi olduğu belirtilmiştir. Politikalar alt başlığı altında, “Kırsal kalkınma desteklerinin tarımda rekabet gücünü iyileştirecek şekilde kullanılacağı” vurgulanmıştır. Bununla birlikte, kırsal kalkınma için kullanılan “AB kaynakları ve ulusal kaynaklar arasında hedef birliğinin güçlendirileceği, potansiyel yararlanıcılar ve coğrafi kapsam bakımından uyum ve tamamlayıcılık ilişkisinin geliştirileceği” ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı X. Kalkınma Planı, 2013: 136).

Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren AB’ye uyumun sağlanması amacıyla, ortak tarım politikası çerçevesinde Birliğin kırsal kalkınma politikalarına paralel olarak işleyebilecek stratejiler ve politikalar üretilmeye çalışılmıştır.

1.5.4. Kırsal Kalkınma ve Avrupa Birliği Süreci

Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerde 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Bu sürecin sonunda, Kopenhag siyasi kriterlerine ve ekonomik kriterlere uyumun sağlanması ve 35 fasıldan oluşan Avrupa Birliği müktesebatı ile ilgili müzakerelerin sonuçlandırılması ve katılım sürecinin tamamlanması hedeflenmiştir (Demirbük, 2013: 34).

Avrupa Birliği, katılım öncesi süreci kolaylaştırmak için aday ülkelerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak katılım öncesi mali yardım programları oluşturmuştur. AB, 2007 yılından itibaren IPA programını uygulamaya başlamış ve önceki tüm katılım öncesi mali araçları kaldırmıştır (Akın, 2015: 48)

2004 yılında AB’ye tam adaylık statüsü kazanan Türkiye, IPA programı öncesinde uygulanan programların hiçbirinden yararlanmamıştır. Bu nedenle, AB

tarafından tüm aday ülkeler için yeni bir mali yardım aracı olarak hayata geçirilen IPA programına dâhil edilmiştir.

1.5.4.1. IPA ve Türkiye Uygulaması

Avrupa Konseyi, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı'nın kurulmasını öngören 17 Temmuz 2006 tarihli ve 1085/2006 sayılı IPA Çerçeve Tüzüğü'nü kabul ederek mali yardımlar konusunda yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Bu tüzüğün uygulamasına yönelik olarak da 17 Haziran 2007 tarihli ve 718/2007 sayılı IPA Uygulama Tüzüğü kabul edilmiştir.

AB, IPA programı ile aday ve potansiyel aday ülkelerde projeleri finanse etmek, gerekli idari yapıları ve sistemleri hazırlamak amacıyla kullanmaktadır. Bununla birlikte, bu ülkelerin üyelik sonrasında AB Yapısal Uyum ve Kırsal Kalkınma Fonlarının yönetimi konusunda hazır hale gelmeleri amaçlanmaktadır. Fonlardan yararlanan aday ülkeler; Türkiye, Makedonya ve Hırvatistan iken potansiyel aday ülkeler ise; Bosna Hersek, İzlanda, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Kosova'dır (Karaman, 2014: 31-32).

Avrupa Birliği resmi internet sitesinde (www.avrupa.info.tr) belirtildiği gibi AB IPA ile aday ülkeler arasında bulunan Türkiye'nin politik ve iktisadi reformlarına parasal ve teknik destek sağlamaktadır. Bu fonlar, Avrupa Birliği müktesebatına uyumun sağlanması, ilgili makamların katılım sürecinde uyum çalışmalarını gerçekleştirmesi ve reformların uygulaması için gerekli olan kapasitelerin oluşturulmasını amaçlamakta ve böylelikle Türkiye, Avrupa Birliği üyeliğiyle elde edilecek hak ve yükümlülükler hazırlanmaktadır. Katılım öncesi fonlar ile ulaşılmak istenen nihai amaç, yurttaşlara daha iyi fırsatlar sunulması ve yurttaşların Avrupa Birliği yurttaşlarıyla eş değer standartlara kavuşmasını sağlayarak bireylerin yaşamlarını daha iyi seviyeye getirmektir.

IPA programının ilk dönemi olan 2007-2013 yılları arası beş bileşen belirlenmiş ve bu kapsamda destek verilmesi kararlaştırılmıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı Raporu, 2013: 13) :

1. Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma
2. Sınır Ötesi İşbirliği
3. Bölgesel Kalkınma
4. İnsan Kaynaklarının Gelişimi
5. Kırsal Kalkınma (IPARD)

IPA'nın 2007-2013 yıllarını içine alan I. döneminde Türkiye'nin, AB müktesebatına uyum ve uygulamasına yönelik kapasitesinin geliştirilmesi ve iktisadi ve sosyal kapasitelerinin oluşmasının sağlanması hedeflenmiştir. Türkiye'ye, bu hedefleri gerçekleştirebilmesi amacıyla beş bileşen kapsamında yaklaşık 4.8 Milyar Avro AB fonu tahsis edilmiştir. Kırsal kalkınma bileşenine bu dönem için ayrılan fon miktarı 854.6 Milyon Avro'dur.

Türkiye, Kırsal Kalkınma (IPARD) programını hazırlamış ve program 25 Şubat 2008 tarihinde Avrupa Komisyonu, 30 Aralık 2009 tarihinde de Türkiye'deki Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmıştır.

1.5.4.2. IPARD Programı

Yasal dayanağını 1085/2006 sayılı IPA Çerçeve Tüzüğü ve 718/2007 sayılı IPA Uygulama Tüzüğü'nün oluşturduğu IPARD programı ile "Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınma politikası, ortak tarım politikası ve ilgili politikalarının uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıkları ve bu kapsamda politika geliştirilmesi amaçlanmaktadır" (IPARD, 2007: 157).

IPARD programı ile tarım işletmelerinin yeniden yapılandırılması, balıkçılık ve

tarım mahsullerinin işlenmesi ve pazarlama faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması, bu işletmelerin AB standartlarına ulaşmasının sağlanması, kırsaldaki iktisadi faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmakta ve bu faaliyetlere yönelik yatırımlar desteklenmektedir. Bununla birlikte, sürdürülebilir bir şekilde kırsal alanlarda yaşayanların refah düzeylerinin iyileştirilmesi, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması, çevrenin korunması ve hayvan refahı ile ilgili AB standartlarına ulaşma noktasında tarım işletmelerine destek verilmesi amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kırsal kalkınmayı amaçlayan bu faaliyetler sonucunda, kırsal alanda yaşayanların refah seviyelerinin daha iyi bir düzeye gelmesi, kır-kent arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması, kente göçün azaltılması mümkün hale gelecektir. IPARD programı çerçevesinde 42 ilde tarım, hayvancılık, gıda ve balıkçılık alanlarında faaliyet gösteren işletmelere, bireylere, üretici birliklerine ve kooperatiflere bu program vasıtası ile destek verilmesi planlanmaktadır (TKDK, 2017: 6; IPARD, 2014: 94).

IPARD programının iki dönemde uygulanması planlanmıştır. IPARD I olarak ele alınan ilk dönem 2007-2013 arası dönemi, IPARD II olarak ele alınan ikinci dönem ise 2014 ile 2020 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Program ile belirlenen sektörlerle ve bu sektörlerin alt tedbirlerine yönelik hazırlanan projelere hibe desteği verilmektedir. Bu kapsamda, IPARD programı uygulama ajansı olarak 2007 yılında TKDK kurulmuştur. TKDK belli dönemlerde, belirlenen tedbirlere yönelik proje başvurularının alınması için çağrı ilanına çıkmaktadır. Çağrı ilanında hangi tedbirlere yönelik başvuru alınacağı, destek bütçesinin ne olduğu, hangi illerin başvuru yapacak iller arasında olduğu, projelerin özelliklerinin ne olması gerektiği ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

IPARD programının daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle, alt başlıklar halinde program kapsamında illerin seçimi, desteklenen tedbirler ve sektörler, programın uygulama ajansı TKDK ve programın fonu ile ilgili genel bilgilere yer verilecektir.

1.5.4.2.1. IPARD Programı Kapsamında İllerin Seçimi

OECD'nin kırsal alanlarla ilgili yaptığı tanım göz önünde bulundurularak IPARD programı kapsamında destek verilecek iller belirlenmiştir. OECD, kırsal alanlar sınıflandırmasını ilk evrede bölgesel düzeyde, ikinci evrede ise İBBS 3 (istatistiki bölge birimleri sınıflandırması) düzeyinde veri toplamak suretiyle yapmaktadır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda alanların tanımı üç şekilde ele alınmıştır. İBBS 3 düzeyinde, bir ildeki %50'den fazla nüfusun, km² başına nüfus yoğunluğu 150 kişiden az olan ilçelerde yaşadığı alanlar "baskın kırsal alanlar" olarak tanımlanırken, %15 ile %49.9'unun km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip ilçelerde yaşadığı alanlar "orta veya önemli kırsal alanlar" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında, baskın kırsal alanlarda kırsallığın baskınlığını daha ileri seviyede ifade etmek için iki alt-sınıfa ayrılmak suretiyle bir tanımlama yapılmıştır. Bir ildeki ilçelerin %100'ünün, km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip alanlar "Tamamen kırsal" olarak tanımlanırken, %50-99.9'unun km² başına 150 kişiden az nüfus yoğunluğuna sahip alanlar "baskın kırsal" olarak tanımlanmıştır.

Program kapsamında destek verilmesi için uygun olan iller "tamamen kırsal alanlar", "baskın kırsal alanlar" ve "önemli kırsal alanlar" olarak tanımlanan illerdir. Ancak sadece bu tanımlamayla illerin belirlenmesi durumunda, Türkiye'nin neredeyse bütün illeri destek için uygun olacaktır. Yapılacak olan desteklerin daha etkin olması amacıyla illerin seçimi yapılırken bazı kriterler belirlenmiştir. GSYİH değeri Türkiye ortalamasının %75'inin altında olduğu iller, göç değerleri ve illerin tarım sektörü ve kırsal alanlarının potansiyelleri açısından zayıf ve güçlü yönleri bu kriterleri oluşturmaktadır. Kriterler göz önünde bulundurularak yapılan değerlendirme sonucunda 42 il destek kapsamına alınmıştır. IPARD I programı çerçevesinde deneyim ve kapasitenin geliştirilmesi amacıyla ilk etapta I. faz iller olarak belirlenen 20 il destek

programına alınmıştır. 2012 yılının sonuna kadar I. faz iller için çağrı ilanına çıkmıştır. 23 Ocak 2013 tarihinde II. faz iller de dâhil olmak üzere 42 il için çağrı ilanına çıkmıştır (IPARD, 2007: 170; TKDK, 2017: 8). Aşağıdaki tabloda ve görselde sırasıyla IPARD I kapsamında destek verilen I. faz iller ve program kapsamında destek alan bütün iller yer almaktadır.

Tablo 2: IPARD I Kapsamında Destek Verilen İller

Afyon	Diyarbakır	Kahramanmaraş	Ordu	Tokat
Amasya	Erzurum	Kars	Samsun	Trabzon
Balıkesir	Hatay	Konya	Şanlıurfa	Van
Çorum	Isparta	Malatya	Sivas	Yozgat

Kaynak: (IPARD, 2007: 170)

Şekil 1: Program Kapsamında Desteklenen 42 İl

Kaynak: TKDK

UKKS, program desteklerinin 81 ilin tamamına yayılmasını öngörmektedir. IPARD 2014-2020 program kapsamının tüm illere genişletilmesinin eldeki bütçe, yönetim maliyetleri, fon emilim eğilimleri ve maliyet/kar hesaplaması göz önünde bulundurularak gündeme alınması mümkündür (IPARD, 2014: 1).

1.5.4.2.2. IPARD Programı Kapsamında Desteklenen Tedbirler

IPARD programı kapsamında tedbirler ve bu tedbirler başlığı altında desteklenecek sektörler belirlenmiştir. Bu tedbirler 101, 103 ve 302 nolu tedbirler olarak numaralandırılmıştır. Tedbirler ana başlığı altında alt tedbir ve sektörler alt başlıkları bulunmaktadır. Aşağıdaki tablolarda tedbirler ve bu tedbirler altında destek verilecek sektörler yer almaktadır (TKDK, 2017: 14).

Tablo 3: 101 Nolu Tedbir ve Desteklenen Sektörler

Tedbir No	TEDBİR ADI	ALT TEDBİR ADI	SEKTÖR
101	Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	101-1 Süt Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	Koyun
			Keçi
			Süt İneği
			Manda
		101-2 Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	Koyun
			Keçi
			Manda
			Sığır
		101-3 Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	Tavuk
			Hindi
			Kaz
		101-4 Yumurta Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	Yumurta Tavukçuluğu

Kaynak: (TKDK, 2017: 17)

Tablo 3'te 101 nolu tedbir olarak ele alınan "tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar" ana başlığı altında 4 alt tedbir bulunmaktadır. Alt tedbirler; süt üreten, et üreten, kanatlı eti üreten ve yumurta üreten tarım işletmelerine yatırım olarak ifade edilmektedir. Süt üreten tarım işletmeleri için belirlenen sektörler; süt ineği, manda, koyun ve keçi iken et üreten tarımsal işletmeler için belirlenen sektörler sığır, manda, koyun ve keçidir. Kanatlı et üretimi alt tedbirinde tavuk, hindi ve kaz destek kapsamına alınmışken yumurta üretimi alt tedbirinde desteklenecek sektör yumurta tavukçuluğudur.

Tablo 4: 103 Nolu Tedbir ve Desteklenen Sektörler

Tedbir No	TEDBİR ADI	ALT TEDBİR ADI	SEKTÖR
103	Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	103 – 1 Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Süt toplama
			Süt ve süt ürünleri işleme
		103 – 2 Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Kırmızı et kesimhane (sığır/manda)
			Kırmızı et ve et ürünleri işleme
			Kırmızı et parçalama
			Kesimhane, parçalama ve işleme
		103-3 Kanatlı Et ve Et Ürünleri İşlenmesi ve Pazarlanması	Kanatlı kesimhane (tavuk/hindi/kaz)
			Kanatlı eti işleme
			Kanatlı eti işleme
		103 – 4 Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Su ürünleri
			Balık yağı
		103 – 5 Meyve ve Sebzelerin işlenmesi ve Pazarlanması	Soğuk hava depoları
			Paketleme

Kaynak: (TKDK, 2017: 18)

Tablo 4’te 103 nolu tedbir olarak ele alınan “Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar” ana başlığı altında beş alt tedbir bulunmaktadır. 103 nolu tedbirde ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması alt tedbirleri destek kapsamına alınmıştır. Süt ürünleri alt tedbirinde, süt ürünleri işleme ve süt toplama destek kapsamına alınmışken, et ve et ürünleri alt tedbirinde kesimhaneler, ürünlerin işlenmesi ve parçalanması destek kapsamına alınmıştır. Su ürünlerinin işlenmesi alt tedbirinde su ürünleri ve balık yağı destek kapsamındayken, meyve ve sebzelerin işlenmesi alt tedbirinde soğuk hava depoları ve paketleme sektörleri destek kapsamında bulunmaktadır.

Aşağıda bulunan Tablo 5’te 302 nolu tedbir olarak ele alınan “Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme” ana başlığı altında yedi alt tedbir bulunmaktadır. Bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi, işlenmesi, paketlenmesi, arıcılık, zanaatkarlık, kırsal turizm, su ürünleri, makine parkları ve yenilenebilir enerji yatırımları alt tedbirleri proje destek kapsamına alınmıştır. Bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi alt tedbirinde süs bitkileri, çiçek soğanı, fide, fidan, mantar sektörleri destek kapsamında bulunmaktadır.

Tablo 5: 302 Nolu Tedbir ve Desteklenen Sektörler

Tedbir No	TEDBİR ADI	ALT TEDBİR ADI	SEKTÖR
302	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	302-1 Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi, Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi	Tıbbi ve aromatik bitkiler Süs bitkileri ve çiçek soğanı Fide ve fidan Mantar ve misel
		302-2 Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Paketlenmesi	Bal ve diğer arıcılık ürünlerinin işleme ve pazarlanması
		302-3 Zanaatkârlık ve Katma Değerli Yöresel Ürünler	Zanaatkârlık ve Katma Değerli Ürünler
		302-4 Kırsal Turizm ve Rekreatiyonel Faaliyetler	Konaklama, yeme-içme tesisleri, rekreasyon tesisleri
		302-5 Su Ürünleri Yetiştiriciliği	Su Ürünleri Yetiştiriciliği
		302-6 Makine parkları	Makine parkları
		302-7 Yenilenebilir enerji yatırımları	Güneş enerjisi sistemleri
			Biokütle
			Rüzgâr enerjisi
			Mikro kojenerasyon
	Jeotermal		

Kaynak: (TKDK, 2017: 19)

Kırsal turizmin gelişmesi amacıyla konaklama, yeme-içme tesisleri ve rekreasyon tesisleri yatırımlarına destek verilmektedir. Yenilenebilir enerji alt tedbirinde rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi sistemleri, mikro kojenerasyon ve biokütle jeotermal sektörleri destek kapsamında bulunmaktadır.

1.5.4.2.3. IPARD Programı Uygulama Ajansı (TKDK)

Avrupa Birliği, aday ülkelerden hem siyasi ve ekonomik kriterleri gerçekleştirmesini hem de topluluk müktesebatına uyum göstermesini beklemektedir. Topluluk müktesebatına uyum kriterleri ile aday ülkelerden, birlik politikalarına uyumlu olabilecek şekilde kurumsal yapıya sahip kuruluşların tesis edilmesi istenmektedir. TKDK kırsal kalkınma alanında kriterlere uyumu gerçekleştirebilmek amacıyla tesis edilen kuruluşlardan biridir. TKDK, Avrupa Birliği müzakere sürecinde ve AB ile yapılan ikili anlaşmalar sonrası Türkiye'deki alışılmış kamu kurumlarından farklı bir yapıda kurulmuştur (Özbey, 2016: 67).

TKDK, “ulusal kalkınma plan, program ve stratejilerinde öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla” Tarım ve Orman Bakanlığı’nın ilgili kuruluşu olarak 18/5/2007 tarihli ve 5648 sayılı Kanunla kurulmuştur.

TKDK’nın Kuruluş Kanunu’nda (5648 sayılı kanun ve madde 4), kurumun görev ve yetkilerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Verilecek destekler ile ilgili tanıtım, bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerinde bulunmak, projeler ile ilgili başvuruları almak, incelemek, değerlendirdikten sonra uygun görülen projelerin yararlanıcıları ile sözleşme imzalamak, faydalanıcıların yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetlemek, AB mevzuatı göz önünde bulundurularak gerekli olan bilgi ve belgeleri hazırlayıp ilgili makamlara sunmak TKDK’nın görevleri arasındadır.

2007 yılında kurulan TKDK, IPARD programı fonlarının kullanımı için AB’den yetki devrinin alınmasının gecikmesi nedeniyle ancak 1 Temmuz 2011 tarihinde daha önce değinilen I. faz iller için ilk çağrı ilanına çıkmıştır. 28 Eylül 2012 tarihinde II. faz iller için AB Komisyonu’na IPARD fonlarının kullanımı için yetki devri başvurusu yapılmış ve 23 Ocak 2013 tarihinde (9. çağrı döneminde) 23 Ocak 2013 tarihinde II. faz iller de dâhil olmak üzere 42 il için çağrı ilanına çıkmıştır (TKDK, 2017: 8). TKDK, 2007 ile 2013 yılları arası dönemi kapsayan IPARD I programı ile 15 proje çağrısına çıkmış, 2014-2020 arası dönemi kapsayan IPARD II programı kapsamında ise 12 Eylül 2019 tarihi itibari ile 7 çağrı ilanına çıkmıştır.

1.5.4.2.4. IPARD Programı Fonu

IPARD programı fonları, TKDK tarafından program çerçevesinde kullandırılarak kırsal kalkınmada sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yatırımcılara

uygun harcamalar karşılığında verilecek mali destek, Türkiye Cumhuriyeti ve AB ortak finansmanından oluşmaktadır. Verilen bu destekler kamu katkısı olarak adlandırılmakta ve bu desteğin %75'i AB tarafından ve %25'i Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanmaktadır. Destekler, program kapsamında gerçekleşen yatırımlara hibe olarak verilmektedir. IPARD I programı kapsamında onaylanan projelere yatırım tutarının %50-%65' i kadar destek verilirken, bu oran IPARD II programında %50-%70 aralığındadır.

IPARD I programı kapsamında, ilk çağrı ilanına 1 Temmuz 2011 tarihinde çıkmış ve son çağrı ilanı olan 15. çağrı ilanına 8 Ekim 2015 tarihinde çıkmıştır. Bu çağrılarının sonucunda 10.693 yatırımcı ile sözleşme imzalanmıştır. Toplam yatırım miktarı yaklaşık olarak 6,7 milyar lirayı bulmuş ve 3,15 milyar yatırımcılara hibe olarak ödenmiştir. Yapılan yatırımlar ile yaklaşık 57 bin kişiye iş imkânı sağlanmıştır. Ayrıca program kapsamında hibe alan işletmeler 179 milyon liralık ihracat gerçekleştirmiştir. Program kapsamında kadın ve genç girişimcilere öncelik verilmesi sonucunda, hibeden faydalanan yatırımcılardan yaklaşık %43'ü genç girişimcilerden ve %10'u kadın girişimcilerden oluşmuştur. Sonuç olarak, IPARD I programı kapsamında Türkiye'nin kullanımına sunulan 1,052 milyar avroluk fonun %99'u (1,047 milyar avro) hibe olarak yatırımcılara verilmiştir.

IPARD II programı ile IPARD I programında desteklenen sektörlerin yanında kırsal alanlarda çevre dostu tedbirlere ve yerel eylem teşebbüslerine de destek verilmektedir. IPARD II programı kapsamında 1,045 milyar avro hibe kullanılması planlanmaktadır (TKDK, 2017:14-20).

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2. KIRSAL KALKINMA, TKDK VE IPARD PROGRAMI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

İki ana başlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak Türkiye ve Avrupa Birliği üye ve aday ülkeleriyle ilgili yapılmış olan kırsal kalkınma çalışmaları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise IPARD programı çerçevesinde yapılan ulusal çalışmalar incelenmiştir.

Literatür taramasının ilk bölümünde Türkiye’de kırsal alanların kalkındırılması için uygulamaya konulan projeler ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV), Köy-Kent Projesi, Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES), Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP), Sivas-Erzincan Kırsal Kalkınma Projesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerinde yapılan kırsal kalkınma çalışmaları ile ilgili literatür taramasında ise uygulamaya konulan Arazi Toplulaştırması, Kırsal Ekonominin Kalkındırılması için Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar (LEADER- Liaison Entre Actions pour le Developpement de l'Economie Rurale) yaklaşımı, Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı (SAPARD-Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise TKDK projelerinin ve program kapsamında verilen hibelerin mikro ve makro düzeyde etkileri ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir.

2.1. Kırsal Kalkınma

Bu bölümde Türkiye’de ve Avrupa’da kırsal kalkınma ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. IPARD programı ile ilgili ayrı bir başlık açıldığından dolayı bu program dışında yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

2.1.1. Türkiye’de Kırsal Kalkınma İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Gülçubuk (1997) çalışmasında, Türkiye’de kır ve kent yerleşimlerinde iktisadi, toplumsal ve kültürel gelişmişlik düzeylerinde büyük farklar olduğunu ve bu durumun kent ve kır arasında büyük dengesizliklerin meydana gelmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana kırsal kalkınma için çeşitli girişimlerin olduğunu belirten Gülçubuk, hükümetlerin kısa ömürlü olması sebebiyle uygulamada zorlukların meydana geldiğine değinmektedir. 1963 yılında uygulamaya konan beş yıllık kalkınma planları hükümetlerin etkisinde olduğu için istenilen sonucun elde edilmediğini belirten Gülçubuk; çalışmasında kırsal kalkınma alanında gönüllü çalışmalar yapan Türkiye Kalkınma Vakfı’nın (TKV) faaliyetlerine yer vermiştir. TKV özellikle İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da geri kalmış 459 köyde faaliyette bulunmuştur. Çalışmasında Uzunyayla yöresi’nde (Kayseri) altısı TKV çalışma alanı kapsamı içinde altısı kapsam dışında olmak üzere 12 köyde saha çalışmasında bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda, TKV’nin çalışmalarının köyden kente göçü azaltmada etkili olduğu ve 1980-1993 yılları arasında, Türkiye Kalkınma Vakfı’nın faaliyette bulunduğu köylerde nüfusun % 17.65 oranında arttığı, kapsam dışında olan köylerde ise nüfusun % 19.21 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

Köylerin kalkındırılması, daha çağdaş bir hale getirilmesi ve bu vesileyle kırsal kalkınmaya katkı sunulması amacıyla oluşturulan projelerden biri köy-kent projesidir.

Çolakoğlu (2002) köyleri daha çağdaş bir hale getirmeyi hedefleyen köy-kent projesi ile ilgili çalışma yapmıştır. Kırsal alanlarda sosyal ve ekonomik problemlerin artması, çarpık kentleşmenin meydana gelmesi ve göçün artması sorunlarına köy-kent projesinin bir çözüm getirip getirmediği incelenmiştir. Köy-kent projesinin başarılı olabilmesi için toprak reformunun yapılması, topraksız çiftçinin topraklandırılması, gerekli makine ve ekipmanların sağlanması, eğitim verilmesi ve teknoloji kullanımının öğretilmesi, uygun kredilerle destek verilmesi ve istikrarlı bir pazar oluşturulması gerektiğini savunan Çolakoğlu, bu sayılanların hiçbirinin proje kapsamında yapılmadığını vurgulamıştır.

Gümgüm (2010) köylerin altyapı ve içme suyu problemlerinin giderilmesi suretiyle köylerde yaşamını sürdüren bireylerin refah düzeylerini artırmayı amaçlayan projelerden biri olan Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) ile ilgili çalışma yapmıştır. Bu projenin Ankara iline etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma ortaya konmuştur. Ankara ili ilçelerinde 2007-2009 yılları arasında KÖYDES projesi kapsamında yapılan içme suyu ve köy yolları ele alınmıştır. Çalışmada, ele alınan projelerde başarı sağlandığı, köy yolları projelerinin tamamlanmasıyla ulaşım altyapısının geliştirilerek kırsal alanda yaşayanların refah düzeyinin artırılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. İçme suyu projeleri ile her hanenin içme suyuna kavuşmasının salgın hastalıkları azaltacağı ve sosyal kalkınmanın adımlarından birinin atılmış olacağı ve böylece halkın kente göç etmek yerine kendi yörelerinde kalacakları belirtilmiştir.

KÖYDES ile ilgili bir başka çalışma Maslak (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, projenin kırsal kalkınma anlamında verimliliğinin ve sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. 2014 yılı itibari ile 104.240 km asfalt yol yapıldığı ve 50.485 suyu yetersiz ünitelerin içme suyuna kavuşturulduğu belirtilmiştir. Bu nedenle projenin, kırsal kalkınma projeleri içerisinde bütçe verimlilik anlamında üstün bir konumda olduğu

ifade edilmiştir. Ayrıca, projenin planlama aşamasından gerçekleştirilme safhasına kadar yerel düzeyde katılımcı bir model öngörmesinin, Türkiye’de kırsal kalkınma politikalarında, yerel demokrasi ve uzlaşî kültürüne önemli katkı sağladığı belirtilmiştir.

Kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik geliştirilen ve Ulusal Tarım Stratejisi çerçevesinde uygulamaya konulan KKYDP ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Program kapsamında, örgütlenmenin ve yerel kapasitenin gelişimini sağlayan, istihdam yaratan, üreticilerin gelirlerini artıran ve çeşitlendiren, tarıma dayalı küçük ve orta ölçekli endüstrinin yaygınlaşmasını ve gelişmesini sağlayan projelerin destekleneceği belirtilmektedir (Demirbük, 2013: 58). Bu program ile ilgili çalışmalardan biri Özen (2014) tarafından yapılmıştır. Aydın ilinde destek alan 102 proje yürütücüsü ile yüz yüze görüşülerek anket çalışması yapılmıştır. Çalışmada, teklif edilen projelerde yatırımcının ve yapılmak istenen yatırımların niteliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan anket ile KKYDP kapsamında teklif edilen yatırım projelerinin yatırımcının tecrübesi, hammadde temini ve pazarlama imkânları ve ilin üretim potansiyeli açısından uygun projeler olduğu sonucuna varılmıştır. Projenin hazırlanması ve uygulanması esnasında karşılaşılan güçlükler proje hazırlama potansiyelini olumsuz yönde etkileyen faktör olarak tespit edilmiştir.

KKYDP kapsamında yapılan bir başka çalışma Doğan (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, İzmir ili Kemalpaşa ilçesinde kiraz üretimi yapan ve KKYDP alt programı olan Makine ve Ekipman Alımlarının Desteklenmesi Programı’ndan (MEADP) yararlanma durumlarının ortaya konulması ve yararlanma eğilimlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. 2015 üretim döneminde destek alan ve almayan işletmeler ile anket çalışması yapılmıştır. Üreticilerin KKYDP’den yararlanma durumları üzerine yapılan çalışmada, üreticinin kiraz üretimindeki deneyim süresi, eğitim süresi, kiraz yetiştiriciliğinde ihtisaslaşma durumu ve brüt kâr gibi değişkenlerin pozitif

etkisinin, üretici yaşının ise negatif etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Programdan yararlanan işletmelerin makine-ekipman alt yapısının güçlenmesi ile iş yükünün azaldığı belirlenmiş ve katılımcıların %41,53'ü destekten sonra işletme gelirlerinde artış olduğunu ifade etmiştir.

Yukarıda ele alınan çalışmalarda genel olarak köyler ve bazı yöreler ile ilgili çalışma yapıldığı görülmektedir. Türkiye'de köylerin ve bazı yörelerin kalkındırılmasının yanında bütün bir bölgeyi kalkındırmaya yönelik projeler de uygulanmıştır. Bu projelerden biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), kırsal kalkınmaya sunacağı katkı açısından son derece önemli bir projedir. Sevinç (2008), GAP kapsamında olan Şanlıurfa ili ile ilgili çalışma yapmıştır. Çalışmasında, Şanlıurfa ilinde uygulanan projeler ve GAP kırsal kalkınma projeleri ile ilgili araştırma yapmış ve araştırma sonuçlarını değerlendirmiştir. Uygulanan entegre kırsal kalkınma projeleri ile Şanlıurfa il Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planında belirlenen amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının ölçüldüğü araştırmada, yerel katılım, sürdürülebilirlik çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışı, tarıma dayalı işleme sanayi, tarımda rekabet gücünün artırılması, yaşam şartlarının iyileştirilmesi, örgütlenme ve yeni ekonomik faaliyet kazandırılması başlıkları altında değerlendirme yapılmıştır. Projelerin % 75'inde yerel katılım sağlanmış, projelerin %34'ü bitkisel üretim projelerinden oluşmuş ve bitkisel üretimin çeşitlenmesiyle kaliteye dayalı üretim gerçekleşmiştir. Projelerden % 34'ününün işleme tesisleri olmasının sağladığı katma değeri yüksek ürünler üretilmiş ve yeni teknoloji kullanımı % 100'ü bulmuştur. Gerçekleştirilen projelerin % 83'ünde kadın ve gençlerin istihdamının sağlanması ve projelerin tamamında kırsal alanlarda örgütlenme bilincinin geliştiğinin anlaşılması ve uygulanan projelerin %75'inin uygulandıkları yörelere yeni bir ekonomik faaliyet alanı kazandırmış olması, belirlenen hedefler açısından olumlu göstergeler olarak değerlendirilmiştir.

GAP ile ilgili bir başka çalışma Çelik (2015) tarafından yapılmıştır. GAP bağlamında Türkiye'deki kırsal kalkınma politikalarının yoksulluk üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede, 1995 yılında GAP uygulanmaya başladığında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başı 30.000 hektar (ha) alanın sulandığı, 2013 yılında ise bu alanın 150.000 hektara çıktığı, kişi başı gelir 1.044 dolar iken 4.362 dolara yükseldiği belirtilmiştir. Sulama öncesi bölgenin kişi başı katma değeri 596 dolar iken, 2013 yılında 1.700 dolara yükselmiştir. GAP'ın uygulanmaya başladığı ilk yılda bölgenin, Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %1,72 iken 2013 yılında bu oranın %5,8'e yükseldiği ifade edilmiştir.

Kırsal kalkınma projelerinden biri olan ve 2005-2012 yılları arasında uygulanan Sivas-Erzincan kırsal kalkınma projesi ile ilgili çalışma Yaşa (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, uygulanan projenin Sivas ve Erzincan'daki kırsal alanların kronikleşen sorunlarını çözmeye başarılı olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada, sağlık hizmetleri, telekomünikasyon alt yapısı ve eğitim hizmetlerinin göz ardı edildiği, istihdam oluşturma ile ilgili yatırımların plan ve program çerçevesinde yapılmadığı, 2000-2013 döneminde her iki ilin de büyük göç verdiği dolayısıyla uygulanan projenin kırsal kalkınmayı gerçekleştirmediği sonucuna varılmıştır.

2.1.2. Avrupa'da Kırsal Kalkınma İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Avrupa Birliği'nde uygulanan programlar ve geliştirilen politika araçları ile kırsal kalkınmanın sürdürülebilir bir duruma getirilmesi amaçlanmıştır. Bu politika araçlarından biri olan arazi toplulaştırmasının kırsal kalkınmaya etkileri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Arazi toplulaştırması; toprak muhafazasının ve sulamanın güç olduğu parçalanmış, dağılmış, bozuk şekilli parsellerin bir araya getirilerek düzenli parseller haline getirilmesi sonucunda ekonomik olarak zirai faaliyetlerin yapılmasının

sağlanmasıdır (Fırat Kalkınma Ajansı, 2013: 8).

Paşakarnis ve Maliene (2010) çalışmalarında, Litvanya'da sürdürülebilir kırsal alanlar oluşturmak için arazi toplulaştırmasını incelemiştir. Sürdürülebilir kırsal alanlar için yeni politikaların uygulanması gerekliliğinin elzem olduğu, tarımsal üretim ve istihdamı, vergi politikalarını ve arazi mülkiyet haklarını korumaya yönelik mevzuatı iyileştirmeye yönelik önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, arazi toplulaştırmasının tarımda çalışma koşullarını ve kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam koşullarını iyileştirmek için bir araç olarak görülmesi gerektiği belirtilmiştir.

Arazi toplulaştırması ile ilgili bir başka çalışma Paşakarnis vd. (2013) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, arazi toplulaştırması sürecinin, sadece kırsal alanın yapısal sorunlarına çözüm getirmeyeceği, aynı zamanda kırsal hizmetler ve altyapıdaki iyileştirmeler ve ekonomik çeşitlendirme için teşvikler gibi uygun kırsal alanlar yaratabileceğinin beklendiği ifade edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında, Litvanya'da ilgili gruplarla yapılan nicel ve nitel araştırmalara dayanan örnek olay incelemesi sonucunda, temel sorunlar ortaya konmuş ve kırsal alanların gelecekteki bozulmasını önlemek için mevzuata yansıtılması gereken muhtemel çözümler sunulmuştur.

Avrupa'da LEADER yaklaşımı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. LEADER yaklaşımı ile kırsal kalkınmanın, kırsal alanda yaşayan topluluklar aracılığı ile gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (Olgun ve Sevilmiş, 2018: 1). Perez (2000) çalışmasında, LEADER programının İspanya'da uygulanmasını ve kırsal kalkınmaya etkisini değerlendirmiştir. LEADER programı ile kalkınma projelerinin yatırım üretme kabiliyetinin arttığı, istihdamda artış sağlandığı ve kırsal alanlarda demokratik ve işbirlikçi kültürün meydana geldiği ifade edilmiştir.

Ruszkai ve Kovács (2013) Macaristan'da uygulanan LEADER programı ile ilgili çalışma yapmışlardır. Çalışmada, programın bölgesel kalkınmaya yeni bir yaklaşım getirdiği ve Avrupa'nın kırsal alanlarının yeniden tanımlanmasında bir dönüm noktası olduğu belirtilmiştir. Yerel kalkınma stratejilerinin topluluk ve yerel düzeyde yerleştirilmesi programın en önemli başarısı olarak ifade edilmiştir.

Avrupa Birliği gelişme perspektifinde, geliştirdiği stratejiler ile AB'ye katılım öncesi uyum sağlamaları amacıyla bazı program ve mali yardım araçlarıyla aday ülkelere destek vermiştir. SAPARD programı AB aday ülkelerde kırsal kalkınmaya destek olmak için uygulanmış mali yardım araçlarından biridir. 2000-2006 yılları arasında Estonya, Macaristan, Letonya, Romanya, Litvanya, Slovenya, Bulgaristan, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti bu programdan yararlanmıştı (Yıldız, 2009: 29-31).

Baukó ve Gurzó (2001) çalışmalarında Macaristan'da uygulanan SAPARD programı ile ilgili değerlendirme yapmışlardır. Kırsal kalkınma alanında, doğrudan tarımla ilgili olmayan sektörlerle ilgili (altyapı temini, insan kaynakları gelişimi ve çevre koruma) olumlu değişikliklerin beklendiği ancak çiftçilikteki durumun daha karmaşık olmasından dolayı yapısal değişikliklerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Macaristan'ın SAPARD Planı'nın genel stratejisinin AB'nin kırsal kalkınma ilkeleri ile uyumlu olduğu ancak ülkenin özel durumunun da göz önünde bulundurularak strateji geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

SAPARD Programı ile ilgili bir diğer çalışma Bryla (2005) tarafından yapılmıştır. SAPARD programının Polonya'daki Lodz bölgesindeki çiftliklerin ve gıda işleme işletmelerinin davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili çalışma yapılmıştır. Araştırma, programın uygulanmasının ilk yılında, çiftçiler tarafından yapılan 42 başvuru ve gıda işleme tesisleri tarafından yapılan 34 başvuru göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Programın uygulanmasının tesislerin modernizasyonu için yatırım kararı almayı

kolaylaştırdığı, teknolojik çözümlerin getirilmesinin sektörde verimlilik artışını sağladığı, üretim birimlerinin AB standartlarına uyumu sürecinde önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

Buchta (2005) çalışmasında, Slovakya’da SAPARD programı kapsamında 2004 yılına kadar onaylanmış projelerin bölgesel dağılımını analiz etmiştir. Fon dağıtımının rekabet gücünü ve işgücü verimliliğini artırdığı ve tarım sektöründeki işletmelerin yeniden yapılandırılmasına güçlü bir ivme kazandırdığı belirtilmiştir. Program kapsamında onaylanan fonların büyük bir bölümünün Slovakya’nın Güney ve Batı bölgelerine dağıtıldığı ifade edilmiştir. Fon yoğunluğunun altyapı açısından geride olan Slovakya’nın güney bölgelerine yönlendirilmesiyle dikey mekânsal yaklaşımdaki bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasına yardımcı olduğu ancak fonun büyük kısmının Batı Slovakya’nın gelişmiş bölgelerinde harcanmasının yatay mekânsal görünümdeki bölgesel eşitsizlikleri artırdığı belirtilmiştir. Dolayısıyla programın iki farklı etkisinin olduğu; Kuzey ve Güney arasındaki bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırdığı ancak Doğu ve Batı arasındaki bölgesel eşitsizlikleri artırdığı sonucuna varılmıştır.

Hapenciuc vd. (2014) çalışmalarında SAPARD programının Romanya’nın Suceava şehrinin turizmine olan katkısı ile ilgili inceleme yapmıştır. Projeden yararlanan firmalar ile görüşme yapılmış ve uygulanan projelerin ciro, çalışan sayısı, kârlılık göstergeleri, bölgeyi ziyaret eden turist sayısı, bölgenin sürdürülebilir kırsal kalkınmasına etkisi ile ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırmada, birçok faydalanıcının cirolarında düşüş kaydettiği, yeni iş fırsatları yaratmanın çok düşük düzeyde olduğu (proje başına ortalama 1,4 yeni iş fırsatı), proje yararlanıcılarından %30’unun uygulamadan sonraki ilk yıl boyunca zarar ettiği ve kullanılan hibelerin turizm göstergeleri üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Avrupa Birliği’nde çiftçiler için adil bir yaşam standardı sağlamak, piyasaları

istikrara kavuşturmak, ürünlerin tüketicilere makul fiyatlarla ulaşmasını sağlamak ve çiftçilik altyapısını modernleştirmek amacıyla oluşturulan Ortak Tarım Politikası, Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD- European Agricultural Fund for Rural Development) ile finanse edilmektedir (Fontaine, 2010: 33). Sin ve Nowak (2015) çalışmalarında Polonya ve Romanya'yı EAFRD projelerini baz alarak karşılaştırmışlardır. Polonya'da daha az sayıda tedbir seçilmesinin ve öncelikli alanlara yönelmenin program yönetimini kolaylaştırdığı ve profesyonel danışmanlık hizmetlerinin verilmesinin kırsal kalkınmada başarılı olmasını sağladığı belirtilmiştir. EAFRD projeleri uygulamalarının Romanya'da nicelik ve nitelik bakımından kötü sonuçlar doğurduğu ifade edilmiş ve bu başarısızlığın nedeni olarak yetersiz danışmanlık hizmetleri gösterilmiştir. Romanya'da EAFRD projelerinin hazırlanması ve uygulanması için tarımsal odaların gerekli hizmetleri sunması gerektiği ve gerekli hizmetleri sağlamada yer alan uzmanların uygun şekilde eğitilmelerinin ve finansal olarak motive olmalarının başarıyı sağlayacağı vurgulanmıştır.

Contini vd. (2009) çalışmalarında kırsal turizmin kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini gelir ve istihdam açısından değerlendirmişlerdir. Çalışma, İtalya'nın kırsal turizm alanında öne çıkan yerleşim yerlerinden biri olan Toskana'da gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, kırsal turizmin kırsal kalkınma üzerindeki potansiyel etkisinin yüksek olduğu ancak asıl etkinin sosyo-ekonomik çevreye bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Yerel aktörler arasındaki işbirliğinin ve ortaklıkların kurulması sonucunda kırsal turizmin kırsal kalkınmaya daha fazla katkıda bulunacağı ifade edilmiştir.

Bjarstig ve Sandström (2017) çalışmalarında, Avrupa'da kırsal kalkınmayı yönetmek için kamu-özel ortaklıklarının bir araç haline geldiğini ve bu ortaklığın katılım ve hesap verebilirlik açısından etkinliğin (problem-çözme kapasitesi) ve sürdürülebilir kırsal yönetimin meşruiyetinin artışına önemli çözümler sunduğunu belirtmişlerdir. İsveç

özelinde yaptıkları çalışmada; kamu-özel ortaklıklarının sürdürülebilir kalkınma için bir araç olup olmadığı, bu ortaklığın özel sektörün artan gücünü dengelemeye çalışan bir müdahale aracı mı yoksa özel sektörün yerel kalkınma sürecine katılımını sağlama girişimi mi diye sorulmuş ve bununla ilgili araştırma yapılmıştır. Ampirik veriler, çalıştay esnasında yetkili isimlerle görüşülerek elde edilmiştir. Görüşme yapılan bütün yetkililer kamu-özel ortaklıklarının, amaçlandığı şekliyle faaliyet göstermesi durumunda, sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlama potansiyeline sahip bir politika aracı olacağı konusunda hemfikir olduklarını belirtmişlerdir.

Siudek ve Czarnecki (2016) yaptıkları çalışmada Avrupa Birliği üye ülkelerinde kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğini değerlendirmişlerdir. Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin %91'inin kırsal alandan oluştuğu ve toplam nüfusun %56'sının bu alanlarda yaşadığı belirtilmiştir. Kırsal kalkınma ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarıyla ele alınmıştır. Çalışma, bütün Avrupa Birliği üye ülkelerini kapsayıp, 2000-2012 yılları arası dönem değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Verilerin tümü Dünya Bankası, OECD ve Avrupa Birliği veri tabanları kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, 2000-2012 yılları arasında ekonomik açıdan en fazla gelişme gösteren ülkeler; Lüksemburg, Hollanda, Slovenya, Fransa ve Malta iken en az gelişen ülkeler ise Litvanya, Romanya, Slovakya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'dir. Ekolojik açıdan değerlendirme yapıldığında Letonya, Finlandiya, Avusturya, İsveç ve Estonya en iyi performansı gösterirken, Birleşik Krallık, İspanya, Fransa, Polonya ve Malta bu açıdan en kötü performansı göstermiştir. Sosyal kalkınma açısından değerlendirildiğinde en iyi seviyeyi Danimarka, Lüksemburg, Belçika, İsveç ve Hollanda yakalamışken, en düşük seviyeye Romanya, Hırvatistan, Polonya, Litvanya ve Yunanistan sahip olmuştur. Bütün veriler göz önünde bulundurulduğunda; kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliğinin en yüksek olduğu ülkeler Macaristan, Bulgaristan, Kıbrıs, İtalya ve Yunanistan iken, en

düşük olduğu ülkeler ise Letonya, Romanya, Birleşik Krallık, Hollanda ve Fransa olmuştur.

2.2. TKDK ve IPARD Programı ile İlgili Yapılan Çalışmalar

TKDK'nın 2007 yılında kurulmasının ve IPARD program fonu ile 2011 yılında ilk çağrıya çıkılmasının ardından TKDK ve IPARD programının kırsal kalkınmaya etkileri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda, TKDK projelerinin ve program kapsamında verilen hibelerin mikro ve makro düzeyde etkileri incelenmiştir.

IPARD programı desteklerinin mikro bazda etkilerinin değerlendirildiği çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda program desteklerinin kırsal alanlardaki istihdama, hayvan sayısındaki artışa, süt üretimine, gelire, kırsal turizme, ihracata etkileri incelenmiştir. Özdemir (2014) çalışmasında Konya ilinde IPARD programı kapsamında hibe alan faydalanıcılar ile anket çalışması yaparak faydalanıcıların özellikleri ve program ile ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Faydalanıcıların tümünün tarımsal örgütlere üye oldukları, özgüven ve tecrübe (%83) kazanımının projelerin en büyük faydası olduğu ve faydalanıcıların teknoloji kullanımına açık oldukları sonuçlarına varılmıştır. Proje hedefleri ile ilgili sorulara verilen cevaplarda bölge kalkınmasına sağlanan katkı (%36) ve gelir alanları yaratılması (%34) ilk iki sırada yer almıştır. Programın işleyişinden genel olarak memnun olan katılımcılar, programın yeterince tanıtılmadığı ve faydalanıcılar açısından karmaşık bir yapı arz ettiğini belirtmiştir.

Ünal vd. (2014) IPARD programı hibe desteklerinin Kütahya tarımına etkisini incelemiştir. Hibe desteğinin süt sığırcılığı, et tavuğu ve tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine olan etkileri incelenmiş ve program desteklerine başvuru için gerekli olan tarım eğitimi ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. Araştırma sonucunda, incelenen

başlıklarda hibe desteği ile başarılı çıktılar elde edildiğine dair bulgulara ulaşıldığı ifade edilmiştir. Verilen eğitimin faydalı olduğu ve verilecek eğitimler ile eğitilmiş ve bilinçli tarım yapma eksikliğinin giderileceği belirtilmiştir.

Cihangir vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada IPARD I programı hibe desteklerinin Mardin iline etkileri incelenmiştir. Çalışmada Mardin İl'inde IPARD hibe kapsamında desteklenen makine çeşidi ve sayısının yıllara göre değişimi ve 2013-2015 yılları arasında programı kapsamında desteklenen tarımsal alet ve ekipmanların Mardin iline yaptığı katkı incelenmiştir. Makine ve ekipmana sağlanan desteğin 12.498.027 TL'yi bulduğu ve destekler arasında traktör, süt sağım makineleri ve arıcılık için modern kovanların olmasının üretimde artışı sağlayacağı belirtilmiştir.

Akın (2016) çalışmasında IPARD programı kapsamında destek alan firmalar ile anket yaparak Denizli ilinin kırsal kalkınma potansiyelini değerlendirmiştir. Anket çalışmasında 220 işletme ile görüşülmüştür. İşletmelerin %53,2'sinin karma tarım işletmesi ve %76,8'inin başlıca geçim kaynağının tarımsal faaliyet olduğu, kırsal kalkınmaya yönelik eğitim alma oranının %19,5 olduğu, işletmelerin %54,5'inin tarımsal faaliyetinden dolayı borçlu olduğu ve ortalama olarak %38,2 oranında işletme sahiplerinin tasarruf yapamadığı sonucuna varılmıştır. İşletme yöneticilerinin kamu otoritelerinden beklentisi ucuz tarımsal girdinin sağlanması, ürünlerin değerinde satılması ve projeli hibe desteği verilmesi şeklindedir. İleriki dönemlerde kırsal alanların kalkınmasında, süt hayvancılığı, et tavukçuluğu, yerel ürünler ve tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliğinin lokomotif faaliyet olacağı belirtilmiştir.

Mardin ili ile ilgili bir diğer çalışma Aslan vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmada IPARD I programı hibe desteklerinin Mardin iline etkileri incelenmiştir. Program kapsamında 2013 yılından itibaren toplam 167 sözleşme imzalandığı ve verilen hibe miktarının 80 milyon lirayı bulduğu belirtilmiştir. Faaliyete

başlayan işletmelerde istihdam edilen kişi sayısının 650 olduğu ve tamamlanacak projeler ile birlikte istihdamda artış olacağı ifade edilmiştir. Projeden faydalanan genç girişimci sayısının yüksek olduğu (% 60), ancak kadın girişimci sayısının (%10) istenilen düzeyde olmadığı belirtilmiştir.

Duman (2016) çalışmasında IPARD Programı kapsamında destek alan faydalanıcıların sorunları ve desteklerin kırsal alana etkilerini incelemiştir. Program sayesinde kırsal alanlarda ekonomik, çevresel, kurumsallaşma, teknolojik ve sosyo – kültürel yapı etkileri ile ilgili olumlu sonuçlar alındığı ifade edilmiştir. Proje faydalanıcıları ile yapılan çalışmalarda ise, belge yükümlülüğünün fazla olması, projelendirme aşamasında TKDK dışı kurumlarla yaşanan iletişim kopuklukları, IPARD mevzuat ve AB standartlarına yeterli ölçüde hâkim olunmamasının olumsuz sonuçlara yol açtığı belirtilmiştir.

Türkiye'deki birçok ili kapsayan çalışmalardan biri Gülçubuk vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, TKDK projeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular sonucunda desteklemelerin etkileri ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. 2011-2014 yılları arasında TKDK tarafından desteklenen ve hayata geçirilen 47 proje incelenmiştir. Bu kapsamda FAZ-I illerinden toplam 33 proje, FAZ-II illerinden ise toplam 14 proje olmak üzere 47 proje incelenmiştir. Destek alan işletme sahiplerinin %78.2'sinin tarımsal deneyime sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum kaynak kullanımının etkin olmasında ve projelerin sürdürülebilir olması açısından son derece önemlidir. Son olarak TKDK destekleri öncesi ve sonrası büyükbaş hayvancılığında dayalı süt üretimi ve büyükbaş hayvancılığa dayalı et üretimleri karşılaştırılmıştır. Destek sonrası Ankara'da süt üretimi %5.6 oranında artış göstermişken, Bursa'da %6.9 ve Sivas'ta %7.5 artış göstermiştir. Et üretiminde ki artışa bakıldığında ise destek sonrası Sivas ve Diyarbakır'da et üretiminde %20'nin üstünde artış olduğu belirtilmiştir.

IPARD I programının istihdam üzerine etkileri ile ilgili çalışma Uçar vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, 2011-2015 yılları arasında 11 bin projeye 2,6 Milyar TL hibe desteği sağlandığı ve bu destekler sayesinde 4,6 Milyar Liralık yatırım gerçekleştiği belirtilmiştir. Destek alan işletmelerin 42.500 kişiye istihdam sağladığı ve işletmelerin tam kapasiteye ulaşması halinde istihdam edilen kişi sayısının 100 bin olacağı belirtilmiştir. IPARD II programının uygulanmasıyla hedeflenen toplam istihdamın 200 bin olduğu ifade edilmiştir.

Tozak (2017) çalışmasında, Türkiye ve AB kırsal kalkınma politikaları ile ilgili genel bilgi verdikten sonra IPARD programı kapsamında Manisa ilindeki desteklemeleri değerlendirmiştir. Dokuzuncu çağrı döneminden itibaren hibe desteklerinin başladığı Manisa ilinde toplamda 324 proje kabul edilerek sözleşme imzalanmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda, desteklemelerin 3.075 istihdam yarattığı ve desteklerden faydalananların 148'inin genç girişimci (40 yaş altı) ve 30'unun kadın girişimci olduğu sonucuna varılmıştır.

İl bazında değerlendirmenin yapıldığı bir diğer çalışma Özkan (2018) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, Sivas ili IPARD I programı kapsamındaki destekler değerlendirilmiştir. 15 çağrı dönemi boyunca 602 proje kabul edilerek sözleşme imzalanmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda, desteklemelerin 1.721 istihdam yarattığı ve desteklerden faydalananların 118'inin genç girişimci (40 yaş altı) ve 23'ünün kadın girişimci olduğu sonucuna varılmıştır.

Makine ve ekipmanlar ile ilgili bir başka çalışma Tan vd. (2018) tarafından yapılmıştır. Çalışmada Çanakkale'de IPARD projesi kapsamında "Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi" tedbirinin alt tedbiri olan makine ve ekipman desteği alan üreticiler ile anket yapılarak bu destekten faydalanan üreticilerin memnuniyet düzeyini etkileyen faktörler analiz edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda arazi

büyüklikleri, alınan alet ve ekipmanlara olan ihtiyaç, makine ekipman alma kararlılığı ve makine ekipman ile ilgili bir problem yaşamama durumları olumlu bulgular olarak tespit edilmiştir.

IPARD programı ile ilgili bir diğer çalışma Çütçü ve Telli (2019) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, ekonometrik testler ile yapılan analizin sonucunda desteklerin tarım ihracatına olan etkileri değerlendirilmiştir. Analiz neticesinde, tarımsal desteklerin artırılmasının tarım ihracatını pozitif yönde etkilediği ve tarım ihracatından IPARD değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

IPARD programı kapsamında desteklenen alt tedbirlerden biri de kırsal turizmdir. Kırsal turizm alt tedbiri kapsamında çiftlik turizmi işletmeleri ve pansiyonların kurulması ve işletilmesi, turistik rekreasyonel faaliyetler, restoran hizmetlerinin geliştirilmesi için hibe sağlanmaktadır. Zengin vd. (2016) IPARD programı kapsamında destek verilen 'Kırsal Turizm ve Rekreasyonel Faaliyetler' alt tedbiri kapsamında Edremit Körfezi'nde yapılan yatırımlar ile ilgili çalışma yapmışlardır. Edremit'te kırsal turizm kapsamında destek alan tesisler örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmada yatırımcıların tesadüfi olarak desteklerden haberdar oldukları, hak kazanılan destek tutarının sözleşme sonrası uygun olmayan harcama olarak tespit edilmesi sebebiyle kesintiye uğradığı ve makine-ekipman alımında problemler yaşandığı sonucuna varılmıştır.

Kırsal turizm ile ilgili bir diğer çalışma Aydemir ve Yılmaz (2018) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, Balıkesir'de TKDK tarafından kırsal turizme sağlanan destekler incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile hazırlanan çalışmada IPARD I kapsamında 6 projeye 1.491.000 TL destek sağlandığı ve IPARD II programı kapsamında 7 projeye 8.261.000 TL destek sağlanacağı ifade edilmiştir. Desteklenen projeler ile önemli yatırımların gerçekleştiği; kadın ve genç girişimcilere önemli iş fırsatlarının sağlandığı

belirtilmiş ancak Balıkesir’de hibe desteğinden yararlananların sayısının yeterli seviyede olmadığı ifade edilmiştir.

IPARD programının yanı sıra TKDK ile ilgili de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalarda, kurumun yapısı, işleyişi ile ilgili bilgilere yer verilmiş ve verimlilik artışını sağlamaya yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Yılık (2011) çalışmasında TKDK’yı ele almış ve kurumun kuruluşu, görev ve yetkileri, idari yapısı, işleyişi ve hibe programı kapsamındaki destekler ile ilgili genel bilgi vermiştir. TKDK ile ilgili bir diğer çalışma Özbey (2016) tarafından yapılmıştır. Kamu örgütlerinde etkinlik ve verimlilik sorununun ele alındığı çalışmada TKDK örneği üzerinden bir model önerisinde bulunulmuştur. Kurum örneği üzerinden verimlilik ve etkinlik modeli geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kurumun uzmanlığa dayalı personel politikasının olması, bağımsız denetim mekanizmalarının olması, bilgi sistemlerinden etkin yararlanması ve kurumsal aidiyeti yüksek personel ve yöneticilere sahip olmasının güçlü yönetsel altyapıyı sağladığı belirtilmiştir. Diğer kamu örgütlerinin de verimlilik ve etkinliklerini artırması için bu ilkeler çerçevesinde yapılanması gerektiği ifade edilmiştir.

TKDK ile ilgili bir diğer çalışma Yontar vd. (2018) tarafından yapılmıştır. Çalışmada AB hibe fonunun sağladığı faydaların Manisa ili Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumu’nda çalışan uzmanlar tarafından da paylaşılıp paylaşılmadığını ölçmek için il koordinatörlüğüne yönelik bir anket çalışması yaparak sonuçlarını paylaşmışlardır. Yapılan anket çalışmasında, sağlanan hibelerin sürdürülebilir kırsal kalkınmaya olumlu etki yaptığı, tarımsal işletmelerin sayısında, mevcut üretim kapasitelerinde ve teknolojiyi kullanım oranında artış sağladığı sonucuna varılmıştır. Çevre odaklı sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde ise çevre koruma, çevreyi koruyarak üretim ve çevreci teknoloji kullanımı gibi konularda istenilen başarının elde edilmediği ifade edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IPARD PROGRAMI KAPSAMINDAKİ DESTEKLERİN DİYARBAKIR İLİNİN KIRSAL KALKINMASINA ETKİSİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR SAHA ARAŞTIRMASI

Bu bölümde IPARD programı kapsamındaki desteklerin Diyarbakır ilinin kırsal kalkınmasına etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, ilk olarak araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi ile ilgili bilgi verilmiştir. Devamında, saha araştırması neticesinde elde edilen veriler analiz edilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar ile ilgili değerlendirmede bulunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından 2011 yılından bu yana verilen IPARD Programı desteklerinin ve bu destekler ile hayata geçirilen projelerin Diyarbakır ilindeki etkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu genel amacın yanında araştırmanın yapılmasını gerektiren diğer amaçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Hibe programından yararlanan işletmelerin ve gerçek kişilerin demografik özelliklerini ortaya çıkarmak,
- İşletme yapılarında meydana gelen değişimleri ortaya çıkarmak,
- Alınan desteklerin/hibelerin istihdama etkilerini ortaya koymak,
- İşletmelerin ekonomik boyuttaki (gelir, üretim, hayvan sayısı) değişimlerini tespit etmek,
- İşletmelerin Avrupa Birliği standartlarında üretim yapısına geçip geçmediğini tespit etmek ve çevresel etkilerini ortaya koymak,

- İşletmelerin teknoloji kullanımında meydana gelen değişimlerini tespit etmek,
- Alınan hibelerin/desteklerin Diyarbakır ilinin sosyo-kültürel yapısındaki değişimini tespit etmek.

Bununla birlikte, bu konu ile ilgili literatür incelendiği kadarıyla, Diyarbakır ili üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı gözlenmiştir. Bu çalışmayla bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Yapılan incelemeler sonucunda, Güneydoğu Anadolu'da IPARD programı kapsamında desteklenen illerin Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır olduğu görülmektedir. Zaman ve maddi kısıttan dolayı sadece Diyarbakır ili örneklem olarak tercih edilmiştir.

IPARD Programı kapsamında verilen desteklerden IPARD II 2. Dönem desteklerine kadar olan desteklerden örneklem oluşturulmuştur. Çalışmanın hazırlanma aşamasında 3. Dönem³ çağrı ilanına çıkılmış ancak projelerin tamamlanma süresi 18 ay olarak belirtildiğinden dolayı 3. Dönem imzalanan sözleşmeler ele alınmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın kapsamını Diyarbakır ilinde, IPARD I destek programı kapsamında 15 çağrı ilanı sonucunda destek alan işletmeler ile IPARD II destek programı kapsamında 1. ve 2. çağrı ilanları sonucunda destek alan işletmeler oluşturmuştur.

³www.tkd.gov.tr

3.3. Materyal ve Yöntem

Bu bölümde, çalışmanın ana materyali ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

3.3.1. Materyal

Araştırma, Diyarbakır'da IPARD I ve IPARD II programları kapsamında destek alan projelerin yürütücülerine yönelik uygulanan anket yoluyla elde edilen birincil veriler ile gerçekleştirilmiştir. Ankete başlanılan tarih itibariyle sözleşme imzalanmış ancak bitirilmemiş projeler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bazı şirketlerin ve gerçek kişilerin birden fazla destek aldıkları gözlenmiştir. IPARD I programı kapsamında 141 yararlanıcıya ait toplam 153 proje, IPARD II programında ise 34 yararlanıcıya ait toplam 35 proje desteklenmiştir. Çalışma kapsamında program tarafından desteklenen toplam 188 proje, 175 farklı şirket ve gerçek kişi tarafından uygulanmıştır. Anket uygulamasında projeler tek proje olarak değerlendirilmiş, onaylanmış ve faaliyete geçmiş 188 proje ana kütleyi oluşturmuştur.

Çalışmada, minimum örneklem sayının belirlenmesinde basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Belirlenen ana kütleden hareketle minimum örneklem büyüklüğünün, 188 ana kütle için, % 95 güvenilirlik düzeyi ve % 5 hata payı ile 126^4 olması gerektiği basit tesadüfi örneklem formülü (Baş, 2010: 40) kullanılarak hesaplanmıştır.

Anketlerin uygulanması aşamasında, Diyarbakır il merkezi ve bütün ilçelerindeki işletmelerden veri elde edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda hazırlanan Tablo 6'da görüleceği üzere, Diyarbakır il merkezinde (Bağlar, Kayapınar, Sur, Yenişehir merkez ilçeleri) bulunan 19 işletmeden 9'una, Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi

⁴ Formül yardımı ile bulunan değeri teyit etmek için <http://www.surveysystem.com/sscalc.htm> sayfasında ana kütle ve güven aralığı rakamları girilmiş ve aynı sonuç elde edilmiştir.

Bölgesi'nde (TDİ-OSB) bulunan 60 işletmeden 42'sine ve diğer ilçelerde bulunan 109 işletmenin 76'sına anket uygulanmıştır.

Tablo 6: Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Faaliyette Bulunan İşletme Sayısı ve Uygulanan Anket Sayısı

Diyarbakır Merkez ve İlçeler	Faaliyette Bulunan İşletme Sayısı	Uygulanan Anket Sayısı
Diyarbakır Merkez (Bağlar, Kayapınar, Sur, Yenişehir Merkez ilçeleri)	19	9
Bismil	24	17
Çermik	9	7
Çınar	5	4
Çüngüş	8	5
Dicle	11	7
Eğil	11	7
Ergani	9	5
Hani	3	3
Hazro	1	1
Kocaköy	4	3
Kulp	2	1
Lice	4	4
Organize Sanayi Bölgesi	4	2
Silvan	14	10
TDİ-OSB	60	42
Toplam	188	127

Kaynak: TKDK Diyarbakır İl Koordinatörlüğü

Anketlerin uygulanması aşamasında, proje başvurusunda bulunulan tedbirler de göz önünde bulundurulmuştur. Tedbirler bazında faaliyette bulunan işletme ve uygulanan anket sayılarının bulunduğu Tablo 7'de görüleceği üzere, faaliyette bulunan işletme sayısının en yüksek olduğu tedbir 101-2 (Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım) nolu tedbirdir. Bu tedbir kapsamında faaliyet gösteren işletmelerin %79'una anket uygulanmıştır. Arıcılık ve süt üretimi tedbirleri kapsamında faaliyet gösteren işletmelerin sırasıyla %64'üne ve %56'sına anket uygulanmıştır.

Tablo 7: Diyarbakır’da Tedbirler Bazında Faaliyette Bulunan İşletme Sayısı ve Uygulanan Anket Sayısı

Tedbirler	Faaliyette Bulunan İşletme Sayısı*	Uygulanan Anket Sayısı
101-1	32	18
101-2	81	64
101-3	11	7
103-1	4	1
103-2	1	1
103-3	5	3
302-2	42	27
302-3	6	3
302-4	3	2
302-5	1	-
302-7	2	1
Toplam	188	127

*; Veriler TKDK Diyarbakır İl Koordinatörlüğü’nden alınmıştır.

Alınan hibe miktarları açısından değerlendirildiğinde (Tablo 8), işletmelerin aldığı toplam destek miktarının 141.606.082,45 TL olduğu görülmektedir. Buna mukabil anket uygulanan işletmelerin aldığı destek miktarı 91.149.804 Türk Lirasıdır. Alınan destek miktarı bazında değerlendirme yapıldığında; anket uygulanan işletmelerin aldıkları destek miktarının toplam alınan destek miktarı içindeki payının %64 olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Destek Alan ve Anket Uygulanan İşletme Sayısı ve Aldıkları Toplam Destek Miktarları (TL)

		İşletmelerin Aldığı Toplam Destek Miktarı (TL)*
Destek Alan İşletme Sayısı*	188	141.606.082,45
Anket Uygulanan Proje Sayısı	127	91.149.804,00

*; Veriler TKDK Diyarbakır İl Koordinatörlüğü’nden alınmıştır.

3.3.2. Yöntem

Çalışmanın uygulama bölümü için hazırlanan anket formu konu ile ilgili çalışmalar yapan TKDK (2015), Çimen (2017), ve Çayın (2017)'in çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Anket formu iki ana başlık altında dört bölümden oluşmaktadır. Kapalı uçlu soru tekniği kullanılarak hazırlanan anket formunda toplamda 38 soru sorulmuştur. Anket formunun ilk bölümü anket uygulanan kişilere ait demografik bilgileri içermektedir. İkinci bölümde, işletmelere ait tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir. Anket formunun üçüncü bölümünde, yatırım çeşidinin ne olduğu, hangi tedbirlere başvuru yapıldığı, yapılan yatırım tutarı ve alınan hibe miktarı ile ilgili sorulara yer verilerek yapılan yatırım ve projeler ile ilgili genel bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Anket formunun son bölümünde ise beşli likert ölçeği kullanılarak alınan desteklerin Diyarbakır iline etkilerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.4. Güvenilirlik Analizi

Ölçüm aracının güvenilirliğini test etmenin yollarından biri istatistiki yöntemlerin kullanılmasıdır. İstatistiki yöntemlerden en yaygın olanı Cronbach (1951) tarafından geliştirilen ve ölçeğin iç tutarlılığını ortaya koyan Cronbach's Alfa katsayısı yöntemidir. Ölçekteki sorular arasındaki uyumun derecesini gösteren bu katsayı, 0 ve 1 arasında değerler alabilir. Cronbach's Alfa (α) katsayısının 1'e yakın bir değerde olması içsel uyumun yüksek olduğunu göstermektedir. Cronbach's Alfa değerinin 0,40'tan küçük olması ölçeğin güvenilir olmadığı, 0,61 ve üstü olması ölçeğin güvenilirliğinin kabul edilebilir seviyede olduğu, 0,81 ve üstü ise ölçeğin güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016: 291).

Tablo 9: Anket Formunda Sorulan Soruların Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik Analizi	
Cronbach's Alfa Güvenilirlik Katsayısı	Ölçekteki Soru Sayısı
0,912	21

Tablo 9’da görüldüğü gibi hibe programının etkilerini ölçmeye yönelik hazırlanan anket formundaki soruların Cronbach’s Alfa değeri 0,912 olarak bulunmuştur. Elde edilen değer 0,81’den büyük olması anketin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu ve ölçeğin bu şekilde ölçümleme yapmaya uygun olduğunu göstermektedir.

3.5. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

İşletme sahiplerine/çalışanlarına uygulanan 127 anketin analizi ve değerlendirilmesi için veriler öncelikle Microsoft Excel programına girilmiş daha sonra IBM SPSS 22.0 programına aktarılarak detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Analizin ilk kısmında frekans analizleri ve yüzde dağılımları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Sonraki aşamada elde edilen veriler kullanılarak fark testleri yapılmıştır.

Fark testlerinden Kruskal-Wallis testi ve bağımsız gruplar t-testi uygulanmıştır. Kruskal-Wallis testinden elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve sonrasında hangi gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu ölçmek için çoklu karşılaştırma (pairwise) testlerinden Bonferroni testi uygulanmıştır.

Kruskal-Wallis testi, ikiden fazla örnek ortalaması arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını ölçmek için kullanılan non-parametrik bir testtir. Kruskal-Wallis testi yapıldıktan sonra “p” değerine bakılır. Çalışma %95 anlamlılık düzeyinde gerçekleştirildiğinden, “p” değerinin 0,05’ten küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilir ve istatistiksel olarak gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılır (İslamoğlu ve Alınacı, 2016: 471-472).

Bağımsız gruplar t-testi iki bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden istatistiksel olarak farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan bir analiz yöntemidir. Gruplar arası varyansın eşit olup olmamasına göre sonuçlar farklılık göstereceğinden, t-testi yapılmadan önce grupların varyanslarının eşitliği Levene testi ile test edilir (Baş, 2010: 69).

3.5.1. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Ankete katılan işletme sahiplerinin/çalışanlarının belirlenen tanımlayıcı değişkenlere göre verdikleri cevapların frekans ve yüzde değerleri Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10'da, katılımcıların cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında % 2,4'ünün kadın (n=3), % 97,6'sının erkek (n=124) olduğu görülmektedir. Yaş dağılımı itibari ile ele alındığında ise %4,7'si 30 yaş ve altı (n=6), % 37,8'i 31-40 yaş arası (n=48), % 25,2'si 41-50 yaş arası (n=32) ve % 32,3'ü 51 yaş üstü (n=41) katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışma kapsamında, faydalanıcıların eğitim düzeylerinin projenin yürütülmesi üzerinde etkili bir faktör olabileceği düşünülerek, tanımlayıcı bilgiler içerisinde bu değişkene yer verilmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılım incelendiğinde en küçük frekans değerinin 3 kişi ve % 2,4 oran ile lisansüstü düzeyinde olduğu, buna karşın en yüksek frekans düzeyinin 54 kişi ve % 42,5 oran ile ilkokul düzeyinde olduğu görülmektedir. Eğitim seviyeleri Lise ve İlkokul düzeyinde olan katılımcıların oranının % 74 olması katılımcıların eğitim düzeylerinin genel olarak düşük olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların gelir düzeylerine göre dağılım incelendiğinde, en yüksek frekans ve yüzde dağılımın 58 kişi ve % 45,7 oran ile 0-3000 TL gelir grubuna ait olduğu

gözlenmektedir. Buna karşın, en düşük frekans ve yüzde dağılımın ise 17 kişi ve % 11,8 oran ile 6001-9000 TL gelir grubuna ait olduğu görülmektedir. En yüksek gelir grubu olan 9001 TL ve üstü gelir grubunda ise 23 katılımcı %18,1 oran ile yer almaktadır.

Tablo 10: Anket Uygulanan Kişilerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	3	2,4
	Erkek	124	97,6
	Toplam	127	100
Yaş	0-30	6	4,7
	31-40	48	37,8
	41-50	32	25,2
	51+	41	32,3
	Toplam	127	100,0
Eğitim Düzeyi	İlkokul	54	42,5
	Lise	40	31,5
	2 yıllık yüksekokul	12	9,4
	4 yıllık fakülte veya yüksekokul	18	14,2
	Lisansüstü	3	2,4
	Toplam	127	100,0
Gelir Düzeyi (TL)	0-3000 TL	58	45,7
	3001-6000 TL	29	24,4
	6001-9000 TL	17	11,8
	9001 ve üstü TL	23	18,1
	Toplam	127	100,0
İşletmedeki Konumu	Profesyonel Yönetici	4	3,1
	Sahibi	97	76,4
	Ortak	16	12,6
	Diğer	10	7,9
	Toplam	127	100,0
Mesleği	Çiftçi	73	57,5
	Ticaretle Uğraşan	23	18,1
	Serbest Çalışan	17	13,4
	Diğer	14	11,0
	Toplam	127	100,0

Katılımcıların işletmedeki konumlarına göre dağılım incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (97 kişi ve % 76,4 oran ile) işletme sahibi oldukları görülmektedir. Katılımcıların % 11'inin ise işletme çalışanlarından oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik hazırlanan

tablonun son kısmında katılımcıların meslekleri ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun 73 kişi ve % 57,5 oran ile çiftçi olduğu gözlenmiştir. Ticaretle uğraşan katılımcı sayısı 23 ve oranı % 18,1 iken, serbest çalışan katılımcı sayısı 17 ve oranı % 13,4 tür. Meslek sorusuna diğer cevabı verenlerin oranı % 11'dir. Diğer olarak adlandırılan meslek grubunda genel olarak işletmelerin muhasebe bölümünde çalışan personeller veya işletmelerde çalışan ziraat mühendisleri, veterinerler yer almaktadır.

3.5.2 İşletmelerin Tanımlayıcı Özellikleri

İşletmelerin tanımlayıcı özellikleri kapsamında Tablo 11'de işletmelerin kuruluş yılı, hukuki statüleri, hangi pazarlara ürün sattıkları, istihdam ettikleri personel sayısı, hangi alanda faaliyette buldukları ve yıllık ciroları ile ilgili frekans ve yüzde dağılım bilgilerine yer verilmiştir.

Örnekleme dâhilindeki işletmelerin 2'si (% 1,6) 1990 yılı ve öncesinde, 14'ü (% 11) 1991-2000 yılları arasında, 20'si (% 15,7) 2001-2010 yıl aralığında ve 91'i (% 71,7) ise 2011-2019 yıl aralığında kurulmuştur. İşletmelerin büyük bir çoğunluğunun (% 71,7) kuruluş yılının, hibe başvurularının başladığı 2011 yılı ve sonrasında olması dikkat çekmektedir.

TKDK desteklerinden gerçek şahıslar yararlanabildiği gibi limited ve anonim şirketler gibi tüzel kişiler de yararlanabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin hukuki statüleri farklılık göstermektedir. Çalışma kapsamındaki işletmelerin tiplerine göre dağılımı Tablo 11'de verilmiştir. TKDK desteklerinden %54,3 ile en fazla şahısların yararlandığı görülürken, şahıslardan sonra ikinci sırada %44,1 ile limited şirketler gelmektedir. Anonim şirketlerin ise %1,6 ile en az sayıda oldukları görülmektedir.

Tablo 11: İşletmelerin Tanımlayıcı Özellikleri

İşletmelerin Tanımlayıcı Özellikleri	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kuruluş Yılı	1990 Yılı ve Öncesi	2	1,6
	1991-2000 Yılları Arası	14	11,0
	2001-2010 Yılları Arası	20	15,7
	2011-2019 Yılları Arası	91	71,7
	Toplam	127	100,0
Hukuki Statüleri	Gerçek Kişi	69	54,3
	Limited Şirket	56	44,1
	Anonim Ortaklık	2	1,6
	Toplam	127	100,0
Çalıştığı Piyasa	Ulusal Piyasa	107	84,3
	Ulusal ve Uluslararası piyasa	20	15,7
	Toplam	127	100,0
İşletmenin Faaliyet Alanı	Üretim	89	70,1
	Ürün İşleme ve Pazarlama	5	3,9
	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	33	26,0
	Toplam	127	100,0
Çalışan Personel Sayısı	0-10 Arası Çalışan	108	85,0
	11-40 Arası Çalışan	14	11,0
	41-80 Arası Çalışan	3	2,4
	81 ve Üstü Çalışan	2	1,6
	Toplam	127	100,0
Yıllık Ciro Miktarları (TL)	0-500.000 TL Arası	79	62,2
	500.001-1.000.000 TL Arası	20	15,7
	1.000.001-1.500.000 TL Arası	12	9,4
	1.500.001 TL ve Üstü	16	12,6
	Toplam	127	100,0

İşletmelerin hangi piyasaya ürün sattıkları ile ilgili dağılım incelendiğinde, %84,3 oranla 107 işletmenin iç piyasaya ürün veya hizmet sattığı, 20 işletmenin (%15,7) ise hem ulusal hem de uluslararası piyasaya ürün sattığı görülmektedir.

İşletmelerin faaliyet alanları ile ilgili dağılım incelendiğinde, 89 işletmenin (%70,1) üretim faaliyetinde bulunduğu gözlenirken, 33 işletmenin (%26) çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasına yönelik faaliyette bulunan 5 işletme (%3,9) olduğu görülmektedir.

İstihdam edilen personel sayısına ait dağılım incelendiğinde, 0-10 aralığında personel istihdam eden işletme sayısının 108 (%85) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla 11-40 arası personel istihdam eden (%11), 41-50 arası personel istihdam eden (%2,4) ve 81 ve üstü personel istihdam eden (% 1,6) işletmeler takip etmektedir.

İşletmelerin yıllık ciro miktarları ile ilgili dağılım incelendiğinde, işletmelerin büyük bir çoğunluğunun (%62,2) 0-500.000 TL arasında ciro elde ettikleri görülmektedir. 500.001-1.000.000 TL arası ciro elde eden işletme sayısı 20 (%15,7) iken, 1.500.001 ve üstü ciro elde eden işletme sayısının 16 (%12,6) olduğu görülmektedir.

3.5.3 Desteklenen Projeler İle İlgili Bilgiler

Çalışmanın bu bölümünde desteklenen projeler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir (Tablo 12). Yapılan yatırım çeşidinin ne olduğu, hangi tedbirden başvuru yapıldığı, projelerin yatırım tutarı ve verilen destek oranı ve miktarı ile ilgili sorular sorulmuştur. Yapılan yatırımların %93,7'si yeni yatırım ve %6,3'ü ise modernizasyon amaçlı yatırımdır.

Faydalanıcıların yarısının (%50,3) 101-2 nolu tedbir (et üreten tarımsal işletmelere yatırım) kapsamında destek aldıkları görülmektedir. 302-3 nolu tedbir kapsamında destek alanların (%21,3) ikinci sırada oldukları görülürken, onu %14,2 oranla 101-1 tedbir kapsamında destek alanlar izlemektedir. Üretim (101) tedbiri başlığında destek alanların oranı %70 iken, 302 tedbiri kapsamında destek alanlar %26 ve ürün işleme ve pazarlama (103) tedbiri kapsamında destek alanların oranı %4'tür.

Yatırımların toplam tutarının ağırlıklı olarak 1.500.001-3.000.000 TL arasında olduğu görülmektedir. Yatırımların çoğunluğunun (%95,2) 3.000.000 TL ve altı olduğu görülürken, 3.000.000 TL ve üstü yatırımların oranının %4,8 olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Desteklenen Projeler İle İlgili Bilgiler

Proje İle İlgili Bilgiler	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Yatırım Çeşidi	Yeni Yatırım	119	93,7
	Modernizasyon	8	6,3
	Toplam	127	100
Hangi Tedbire Başvuru Yapıldığı	101-1	18	14,2
	101-2	64	50,3
	101-3	7	5,5
	103-1	1	,8
	103-2	1	,8
	103-3	3	2,4
	302-2	27	21,3
	302-3	3	2,4
	302-4	2	1,5
	302-7	1	,8
	Toplam	127	100,0
Projenin Yatırım Tutarı (TL)	0-500.000 TL	37	29,1
	500.001 TL -1.500.000 TL	30	23,6
	1.500.001 TL -3.000.000 TL	54	42,5
	3.000.001 TL-6.000.000 TL	3	2,4
	6.000.001 TL ve Üstü	3	2,4
	Toplam	127	100
Hibe Oranı	%50	51	40,2
	%55	21	16,5
	%60	9	7,1
	%65	39	30,7
	%70	7	5,5
	Toplam	127	100,0
TKDK Tarafından Verilen Destek Miktarı (TL)	0-250.000 TL	37	29,1
	250.001 TL-750.000 TL	33	26,0
	750.001 TL-1.500.000 TL	45	35,4
	1.500.001 TL-3.000.000 TL	10	7,9
	3.000.001 TL üstü	2	1,6
	Toplam	127	100,0

Verilen hibe oranları incelendiğinde dağılımın farklılık gösterdiği ve %50 hibe alanların oranının ağırlıkta olduğu görülmektedir. %65 oranında hibe alanlar ikinci sırada bulunurken, %70 oranında hibe alanların %5,5 düzeyinde olduğu görülmektedir. IPARD II programı ile %70 oranında hibe verilmeye başlanmış olmasına bağlı olarak bu oranda hibe alanların oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Faydalanıcıların aldıkları hibe miktarlarının %35,4'ünü 750.000 TL-1.500.000

TL arasında olduğu gözlemlenmiştir. 1.500.000 TL ve altında hibe alanların oranının %90,5 olduğu görülürken yapılan yatırım tutarına bağlı olarak 1.500.000 TL ve üstünde hibe alanların oranının %9,5 olduğu görölmektedir.

3.5.4. İşletmelerin Ekonomik Boyuttaki Değişimi

Desteklenen projeler ile işletme gelirlerinde, işletmelerin istihdamında, üretiminde, hayvan sayısında ve ürünlerin katma değerinde meydana gelecek artış, TKDK desteklerinin hedeflerine ulaşmasında kullanılacak temel göstergelerdendir. Çünkü projelerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için verimlilik ve kârlılığın yüksek olması gerekmektedir. Buradan hareketle, işletmelerin ekonomik boyuttaki değişimini ortaya koymak amacıyla katılımcılara bazı sorular yöneltilmiş ve Tablo 13'te bu sorulara verilen cevapların frekans ve yüzde değerlerine yer verilmiştir.

Tabloda göröldüğü gibi, TKDK desteklerinin işletmelerin ekonomik yapısında önemli etkiler ortaya çıkardığı görölmektedir. Nitekim faydalanıcıların %60'tan fazlası projeler ile işletme gelirinin arttığını belirtirken; işletme gelirinin arttığına hayır (%15,7) ve kesinlikle hayır (%6,3) diye görüş belirtenlerin oranının %22 olduğu görölmektedir.

Projelerin istihdam üzerine etkisi ile ilgili cevaplar incelendiğinde, faydalanıcıların %60'tan fazlası projelerin istihdam üzerine olumlu etkisi olduğunu belirtmiştir. Buna mukabil, istihdam da artış olmadığını belirten faydalanıcıların oranının %21,2 olduğu görölmektedir. İşsizlik oranları ile ilgili TÜİK verileri göz önünde bulundurulduğunda; 2018 yılında TRC2 Bölgesi'nde (Şanlıurfa, Diyarbakır) işsizlik oranının %18,2 olduğu görölmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, proje destekleri ile istihdam yaratılması önem arz etmektedir.

Üretim ile ilgili sorulara verilen cevap incelendiğinde, faydalanıcıların

%66,1'i kesinlikle evet/evet ve %12,6'sı kısmen olmak üzere %78,7'si IPARD Programı ile desteklenen projelerin üretimde artış meydana getirdiğini ifade etmiştir. Buna karşın, desteklenen projelerin üretimde artış meydana getirmediğini belirtenlerin oranı %23,3'tür.

Tablo 13: İşletmelerin Ekonomik Boyuttaki Değişimi

1. İşletme gelirleri artmıştır.		
	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Evet	36	28,3
Evet	43	33,9
Kısmen	20	15,7
Hayır	20	15,7
Kesinlikle Hayır	8	6,3
Toplam	127	100,0
2. İstihdamda artış sağlamıştır.		
Kesinlikle Evet	27	21,3
Evet	50	39,4
Kısmen	23	18,1
Hayır	21	16,5
Kesinlikle Hayır	6	4,7
Toplam	127	100,0
3. Üretimde artış meydana gelmiştir.		
Kesinlikle Evet	28	22,0
Evet	56	44,1
Kısmen	16	12,6
Hayır	20	15,8
Kesinlikle Hayır	7	5,5
Toplam	127	100,0
4. Hayvan sayısında artış sağlamıştır.⁵		
Kesinlikle Evet	19	16,4
Evet	48	41,4
Kısmen	16	13,8
Hayır	26	22,4
Kesinlikle Hayır	7	6,0
Toplam	116	100,0
5. Ürünlerin katma değeri artmıştır.⁶		
Kesinlikle Evet	7	5,6
Evet	51	41,1
Kısmen	42	33,9
Hayır	15	12,1
Kesinlikle Hayır	9	7,3
Toplam	124	100,0

Çalışma kapsamında et üretimi, süt üretimi ve arıcılık yapan katılımcılara hayvan

⁵ Hayvancılıkla uğraşmayanlar kapsam dışı bırakılmıştır.

⁶ Katma değerli ürün üretmeyenler kapsam dışı bırakılmıştır.

sayısındaki değişim ile ilgili soru sorulmuştur. Faydalanıcıların %57,8'i hayvan sayısında bir artış olduğunu, %13,8'i kısmen artış olduğunu belirtmiştir. Yani katılımcıların %71,6'sı hayvan sayısının arttığını ifade etmiştir. Faydalanıcıların %28,4'ü ise hayvan sayısında bir artış olmadığını belirtmiştir. Diyarbakır ili canlı hayvan sayısı ile ilgili TÜİK verileri göz önünde bulundurulduğunda; 2014-2017 yılları arasında sığır sayısında %43 oranında, koyun sayısında %63 oranında ve kümes hayvanı sayısında %23 oranında artış olduğu görülmektedir. Anket uygulaması ile elde edilen sonuçların TÜİK verileri ile desteklendiği gözlenmektedir.

Ürünlerin katma değerinde meydana gelen değişiklik ile ilgili soruya, katılımcıların %46,7'si artış meydana geldiğini, %33,9'u kısmen artış olduğunu belirtmiştir. Yani katılımcıların %80,6'sı programı ile desteklenen projelerin ürünlerin katma değerinde artış meydana getirdiğini ifade etmiştir. Buna mukabil, katılımcıların %19,4'ü desteklenen projelerin ürünlerin katma değerinde bir artış meydana getirmediğini ifade etmiştir.

3.5.5. Avrupa Birliği Standartlarında Üretim, Çevrenin Korunması ve Sürdürülebilirlik

Çevrenin korunması, AB standartları ile uyumun sağlanması ve işletmelerin sürdürülebilirliğinin artırılması IPARD Programının amaçları arasında yer almaktadır (IPARD, 2018: 2). Görüşme yapılan katılımcılara bu yönde sorular sorulmuş ve Tablo 14'te bu sorulara verilen cevapların frekans ve yüzde değerlerine yer verilmiştir.

Faydalanıcıların %77,5'i desteklenen projeler ile AB standartlarında üretim yapılmasının sağlandığını ifade etmiştir. AB standartlarında üretim yapılmadığını belirten katılımcıların oranının ise %13,5 olduğu görülmektedir. Yani, kısmen diye cevap veren faydalanıcılar da dâhil edildiğinde katılımcıların %86,5'i desteklenen projeler ile AB standartlarında üretim yapıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla IPARD Programı'nın

amaçlarından biri olan AB standartlarında üretim yapılması hedefine ulaşıldığı söylenebilir. Benzer şekilde, AB standartlarında üretimin çevrenin korunması üzerine etkisi ile ilgili soruya katılımcıların %89,9'u olumlu cevap verirken, %10,1'i olumsuz cevap vermiştir.

İstihdam edilenlerin çalışma koşulları ile ilgili sorulan soruya, faydalanicıların %90,7'si olumlu cevap verirken, %9,3'ü olumsuz cevap vermiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, projelere verilen desteklerin işletmelerin çoğunluğunda çalışma koşullarını iyileştirdiği görülmektedir.

Tablo 14: Avrupa Birliği Standartlarında Üretim, Çevrenin Korunması ve Sürdürülebilirlik

6. Avrupa Birliği Standartlarında üretim yapılmasını sağlamıştır.*		
	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Evet	27	30,3
Evet	42	47,2
Kısmen	8	9,0
Hayır	7	7,9
Kesinlikle Hayır	5	5,6
Toplam	89	100,0
7. AB standartları çevrenin korunmasını sağlamıştır.*		
Kesinlikle Evet	31	34,8
Evet	41	46,1
Kısmen	8	9,0
Hayır	4	4,5
Kesinlikle Hayır	5	5,6
Toplam	89	100,0
8. Modern tesisler ile istihdam edilenlerin çalışma koşulları iyileşmiştir.**		
Kesinlikle Evet	16	16,5
Evet	57	58,8
Kısmen	15	15,4
Hayır	6	6,2
Kesinlikle Hayır	3	3,1
Toplam	97	100,0
9. Uzmanlığı ve sürdürülebilirliği sağlamıştır.		
Kesinlikle Evet	15	11,8
Evet	71	55,9
Kısmen	25	19,7
Hayır	13	10,2
Kesinlikle Hayır	3	2,4
Toplam	127	100,0

*; Sadece 101-1, 101-2 ve 101-3 nolu tedbirler kapsamında destek alan katılımcıların görüşlerine ait frekans analizidir.

**; 302-2, 302-3, 302-4 ve 302-7 nolu tedbirler kapsamında destek alan katılımcılar hariç tutulmuştur.

Programın bir diğerk amaçlarından olan sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik soruya, faydalanıcıların %67,7'si verilen desteklerin sürdürülebilirliği artırdığını belirtmiştir. Kısmen artırdığını belirtenlerin oranı %19,7'dir. Yani toplamda, faydalanıcıların %87,4'ü desteklenen projelerin sürdürülebilirliği arttırdığını ifade etmiştir. Buna karşın, faydalanıcıların %12,6'sı desteklenen projelerin sürdürülebilirliği artırmadığını belirtmiştir.

3.5.6. Teknoloji ve Teknik Bilgilerin Kullanımı

Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın Ortak tarım politikası hedeflerinden birinin *“teknik ilerlemeyi desteklemek ve tarımsal üretimin rasyonel gelişimini ve başta işgücü olmak üzere, üretim faktörlerinin optimum kullanımını sağlamak suretiyle tarımda verimliliği artırmak”* olduğu belirtilmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 14). Proje desteklerinin bu hedefe yönelik başarı durumunu ölçmek için teknoloji kullanımı, üretimde teknik bilgi ve yeni girdi kullanım düzeyi ile ilgili sorular sorulmuştur.

Tablo 15'te görüldüğu üzere, faydalanıcıların %59,8'i desteklenen projeler ile teknoloji düzeyinde artış olduğunu, %26,8'i kısmen artış olduğunu ifade etmiştir. Yani toplamda, artış olduğunu belirtenlerin oranı %86,7'dir. Artış olmadığını belirtenlerin oranı ise %13,3'tür.

Benzer şekilde, teknik bilgi kullanım düzeyi ile ilgili soruya katılımcılar ağırlıklı olarak olumlu yönde cevap vermiştir. Desteklenen projeler ile teknik bilgi kullanım düzeyinde artış olduğunu belirten katılımcıların oranı %87,4 iken, olumsuz cevap verenlerin oranı %12,6'dır. Yeni girdi kullanım düzeyi ile ilgili soruya, katılımcıların %86,5'i desteklenen projeler ile yeni girdi kullanım düzeyinin arttığını belirtmiştir.

Tablo 15: Teknoloji ve Teknik Bilgilerin Kullanımı

10. Yeni teknoloji kullanım düzeyi artmıştır.		
	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Evet	12	9,4
Evet	64	50,4
Kısmen	34	26,9
Hayır	13	10,2
Kesinlikle Hayır	4	3,1
Toplam	127	100,0
11. Üretimde teknik bilgi kullanım düzeyi artmıştır.		
Kesinlikle Evet	15	11,8
Evet	64	50,4
Kısmen	32	25,2
Hayır	13	10,2
Kesinlikle Hayır	3	2,4
Toplam	127	100,0
12. Yeni girdi kullanım düzeyi artmıştır.		
Kesinlikle Evet	12	9,4
Evet	62	48,8
Kısmen	36	28,3
Hayır	14	11,0
Kesinlikle Hayır	3	2,4
Toplam	127	100,0

Genel olarak değerlendirildiğinde, proje faydalanıcılarının büyük bir çoğunluğu verilen desteklerin teknoloji ve teknik bilgilerin kullanımını konusunda kendilerini olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir.

3.5.7. Kurumsallaşma Düzeyinin Ölçülmesi

Bu bölümde, desteklenen projelerin işletmelerin kurumsal yapısında meydana getirdiği değişim ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda katılımcılara işletmelerin yönetim yapısında, iş bölümündeki farklılaşmada, yeni bilgilerin uygulanmasında, kurum ve kuruluşlarla iletişimde ve yeni girişimlerde bulunma talebinde ne tür değişikliklerin olduğu sorulmuştur.

Tablo 16’da görüldüğü üzere, desteklenen projeler ile işletmelerin kurumsallaşma

düzeyinde olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Katılımcıların %55,1'i projeler ile yeni bilgilerin uygulanmasının arttığını belirtirken, kısmen artış meydana geldiğini belirten katılımcıların oranı %29,1'dir. Yani toplamda olumlu görüş belirtenlerin oranı %84,2'dir. Kurum ve kuruluşlarla iletişimin arttığını belirten katılımcıların oranının %76,3 olduğu görülürken, %23,7'si artış olmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde, katılımcıların %75'6'sı verilen desteklerin yeni girişimde bulunma isteğini arttırdığını beyan ederken, %24,4'ü arttırmadığını ifade etmiştir. Sorulara verilen cevaplarda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun olumlu görüş belirttiği görülürken, verilen cevaplarda kısmen cevabının yüksek oranda olması dikkat çekmektedir.

Tablo 16: Kurumsallaşma Düzeyinin Ölçülmesi

13. Yeni bilgiler uygulanmaya başlanmıştır.		
	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Evet	15	11,8
Evet	55	43,3
Kısmen	37	29,1
Hayır	13	10,2
Kesinlikle Hayır	7	5,6
Toplam	127	100,0
14. Kurum ve kuruluşlarla daha fazla iletişim sağlanmıştır.		
Kesinlikle Evet	12	9,4
Evet	48	37,8
Kısmen	37	29,1
Hayır	25	19,8
Kesinlikle Hayır	5	3,9
Toplam	127	100,0
15. Yeni girişimlerde bulunma talebi meydana gelmiştir.		
Kesinlikle Evet	15	11,8
Evet	43	33,9
Kısmen	38	29,9
Hayır	25	19,7
Kesinlikle Hayır	6	4,7
Toplam	127	100,0
16. İnsan kaynakları yönetiminde ve iş bölümünde farklılaşma artmıştır.		
Kesinlikle Evet	8	6,3
Evet	37	29,1
Kısmen	52	40,9
Hayır	28	22,0
Kesinlikle Hayır	2	1,6
Toplam	127	100,0

Katılımcıların %35,4'ü insan kaynakları yönetiminde ve iş bölümünde

farklılaşmanın arttığını belirtmiştir. Kısmen arttığını belirtenlerin oranı %40,9'dur. Tarım sektöründe çok fazla üstünde durulmayan konulardan biri insan kaynakları yönetimi ve iş bölümünde farklılaşma hususudur. Bu konuda %35 düzeyinde artış meydana geldiğinin belirtilmesi dikkate değerdir.

3.5.8. Desteklerin Diyarbakır iline Etkilerinin Ölçülmesi

Bu bölümdeki sorular kalkınma ve kırsal kalkınma kavramlarının amaçları ve tanımları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Cypher ve Dietz (2009) çalışmalarında, temel insani değerlerin farkına varılmasının kalkınmanın amacı olduğunu belirtmişlerdir. Bu insani değerler; birçok kişiyi istihdam etme fırsatını, yoksulluk sınırının üstünde bulunacak şekilde yiyecek, barınma ve diğer olanakları, eğitime devam etme fırsatını, hayat standartlarının yükseltilmesini, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerini, demokrasi ve siyasi katılımı, ırk, cinsiyet, sınıf, etnik köken, din, milliyet veya diğer farklılıklara bakılmaksızın ekonomik ve hukuki eşitliği içermektedir (Cypher ve Dietz, 2009: 13-14).

Dünya Bankası kırsal kalkınmayı, 'spesifik bir grubun -özellikle yoksul insanların- ekonomik ve sosyal hayatlarının iyileştirilmesi için oluşturulmuş bir strateji' olarak tanımlamıştır (World Bank, 1975: 3).

Tablo 17'de görüldüğü üzere bu tanım ve amaçlar doğrultusunda katılımcılara, verilen desteklerin il ekonomisine katkısının ne olduğuna, ekonomik eşitliği sağlayıp sağlamadığına, refah düzeyindeki değişimi, göç etme isteğini ve yatırım ortamını nasıl etkilediğine yönelik sorular sorulmuştur.

İlk olarak programdan destek alan katılımcılara, desteklenen projelerin yerel ekonomiye katkıları ile ilgili soru sorulmuştur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu

(%74,8) TKDK desteklerinin Diyarbakır ilinin ekonomisine katkı sağladığını belirtmiştir. Kısmen katkı sağladığını belirten katılımcılar dâhil edildiğinde bu oran %84,6'ya çıkmaktadır. Bununla birlikte, katılımcılar alet-ekipman alımının ve teknik desteğin Diyarbakır'da bulunan firmalardan temin edildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla çarpan etkisi de dikkate alındığında, TKDK desteklerinin Diyarbakır ekonomisine önemli katkıda bulunduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 17: Desteklerin Diyarbakır iline Etkilerinin Ölçülmesi

17. Diyarbakır ekonomisine katkı sağlamıştır.		
	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Evet	40	31,5
Evet	55	43,3
Kısmen	13	10,2
Hayır	15	11,8
Kesinlikle Hayır	4	3,1
Toplam	127	100,0
18. Diyarbakır'da yaşayanların yaşam kalitesinin yükselmesini sağlamıştır.		
Kesinlikle Evet	31	24,4
Evet	56	44,1
Kısmen	20	15,7
Hayır	16	12,7
Kesinlikle Hayır	4	3,1
Toplam	127	100,0
19. Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve coğrafi fırsat eşitsizliğinin azalmasını sağlamıştır.		
Kesinlikle Evet	29	22,8
Evet	49	38,6
Kısmen	26	20,5
Hayır	19	15,0
Kesinlikle Hayır	4	3,1
Toplam	127	100,0
20. Göç etme isteğinin azalmasını sağlamıştır.		
Kesinlikle Evet	17	13,4
Evet	54	42,5
Kısmen	27	21,3
Hayır	22	17,3
Kesinlikle Hayır	7	5,5
Toplam	127	100,0
21. Yatırım ortamının gelişmesine katkı sunmuştur.		
Kesinlikle Evet	25	19,7
Evet	61	48,0
Kısmen	19	15,0
Hayır	17	13,4
Kesinlikle Hayır	5	3,9
Toplam	127	100,0

Refah düzeyi ile ilgili soruya, katılımcıların %68,5'i TKDK desteklerinin yaşam kalitesini arttırdığı yönünde cevap vermiştir. Kısmen artış sağlamıştır cevabını veren katılımcılar dahil edildiğinde bu oran %84,2'ye çıkmaktadır.

Kırsalda yaşayanlara yönelik programlar ile fırsat eşitsizliğinin ortadan kaldırılması sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlamak için son derece önemlidir. Bu kapsamda, katılımcılara TKDK desteklerinin bu konudaki etkisini ölçmeye yönelik soru sorulmuştur. Katılımcıların %61,4'ü TKDK destekleri ile ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve coğrafi fırsat eşitsizliğinin azaldığını düşündüklerini belirtmiştir. Kısmen azalmıştır cevabını veren katılımcıların oranı %20,5'tir. Yani toplamda, olumlu görüş belirtenlerin oranı %81,9'dur.

Göç etme isteğinin değişmesi ile ilgili soruya katılımcıların %55,9'u TKDK tarafından verilen desteklerin göç etme isteğini azalttığını belirtmiştir. Kısmen azalttığını (%21,3) belirten katılımcılar da göz önünde bulundurulursa bu oran %77,2'ye çıkmaktadır. Göç istatistikleri ile ilgili TÜİK verileri dikkate alındığında; Diyarbakır ilinin göç veren il konumunda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yıllar içinde net göçün azaldığı gözlemlenmektedir. 2011-2012 yılları arasında net göç -16,786 iken 2017-2018 yılları arasında net göç -6,986 kişiye düşmüştür. Proje desteklerinin göç etme isteği ile ilgili sonuçları değerlendirildiğinde, elde edilen sonucun TÜİK verileri ile desteklendiği söylenebilir.

Verilen desteklerin yatırım ortamına katkı sağladığını düşünen katılımcıların oranının %67,7 olduğu görülmektedir. Kısmen katkı sağladığını düşünen katılımcıların oranı %15 düzeyindedir. Yani toplamda, katılımcıların %82,7'si verilen desteklerin yatırım ortamına katkı sağladığını belirtmiştir.

3.5.9. Fark Testleri

TKDK'dan alınan desteklerin kırsal kalkınmaya etkisinin değerlendirilmesi katılımcıların ve işletmelerin tanımlayıcı özelliklerine, yaptıkları yatırım tutarına, aldıkları hibe oranına ve miktarına göre farklı olup olmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede araştırmanın amacına uygun geliştirilen hipotezler belirlenmiş ve aşağıda verilen bu hipotezler sınanmıştır.

H₁: Yaşa göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₂: İşletmelerin hukuki yapılarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₃: İşletmelerin faaliyet alanlarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₄: İşletmelerde istihdam edilen personel sayısına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₅: Yatırım çeşidine göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₆: Yatırım tutarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₇: Alınan hibe oranına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₈: Alınan hibe miktarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₉: Eğitim düzeyine göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

H₁₀: İşletmenin kuruluş yılına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal

kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.

Hipotezler, normallik varsayımının sağlandığı ikili grup karşılaştırmalarında t-testi, normallik varsayımının sağlanmadığı çoklu grup karşılaştırmalarında ise Kruskal Wallis testi uygulanarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak katılımcıların yaş değişkenine göre istatistiksel olarak farklılık olup olmadığı test edilmiş ve sonuçlar tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18: Yaşa Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		Yaş				Test değeri <i>p</i>
		0-30	31-40	41-50	51 +	
Kırsal	<i>Ortalama</i>	2,09	2,31	2,72	2,55	$\chi^2:11,316$
Kalkınmaya	<i>Standart S.</i>	0,55	0,60	0,71	0,56	0,010**
Etkisi						

Kruskal Wallis Test

*****p*<0,05**

Yaşa göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur ($p=0,010$; $p<0,05$). Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu saptamak için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; yaşları 41-50 aralığında olan gruplar ile 31-40 aralığında olan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($p = 0,034$; $p < 0,05$). Yapılan diğer ikili karşılaştırma testlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır ($p > 0,05$). Dolayısıyla “*H₁: Yaşa göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.*” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 19: İşletmelerin Hukuki Yapılarına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		İşletmelerin Hukuki Yapıları			
		Gerçek Kişi	Ltd. Şirket	Anonim Şirket	Test değeri ^c p
Kırsal	<i>Ortalama</i>	2,65	2,31	1,86	χ^2 :10,838
Kalkınmaya Etkisi	<i>Standart S.</i>	0,67	0,53	0,13	0,004**

^cKruskal Wallis Test ****p<0,05**

İşletmelerin hukuki yapılarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır (p=0,004; p<0,05). Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu saptamak için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; gerçek kişiler ile limited şirket grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur (p=0,015; p<0,05). Yapılan diğer ikili karşılaştırma testlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır (p>0,05). Dolayısıyla “*H₂:İşletmelerin hukuki yapılarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.*” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 20: İşletmelerin Faaliyet Alanlarına göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		İşletmelerin Faaliyet Alanları			
		Üretim	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi	Varyans Eşitlik p Değeri	Test değeri ^a p
Kırsal Kalkınmaya Etkisi	<i>Ortalama</i>	2,40	2,80	0,905	0,003**
	<i>Standart S.</i>	0,61	0,62		

^a t Test ****p<0,05**

İşletmelerin faaliyet alanlarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisinin farklılığı t-testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 20’de

verilmiştir. Tablo incelendiğinde, ilk satırda bulunan varyans eşitlik p değerinin (0,905) 0,05'ten büyük olduğu dolayısıyla grupların varyansının homojen olduğu anlaşılmıştır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016: 312). Varyans eşitlik p değeri 0,05'ten büyük olduğu için ilk satırda bulunan p değeri'ne (0,003) bakılmış ve 0,05'ten küçük olduğu için istatistiki açıdan anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Grup ortalamaları incelendiğinde, faaliyet alanı çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi olan işletmelerin ortalamasının (2,80), üretim faaliyetinde bulunan işletmelerin ortalamasından (2,40) anlamlı olarak daha büyük olduğu saptanmıştır. Bu nedenle, “*H₃: İşletmelerin faaliyet alanlarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir*” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 21: İşletmelerde İstihdam Edilen Personel Sayısına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		İşletmelerde Çalışan Personel Sayısı			
		0-10	11-40	41-80	Test değeri
					^c p
Kırsal Kalkınmaya	<i>Ortalama</i>	2,54	2,14	1,71	χ^2 :11,228
Etkisi	<i>Standart S.</i>	0,63	0,47	0,17	0,004**

^cKruskal Wallis Test ** $p < 0,05$

İşletmelerde istihdam edilen personel sayısına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur ($p=0,004$; $p < 0,05$). Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu saptamak için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; istihdam edilen personel sayısı 0-10 ile 41-80 aralığında olan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($p=0,004$; $p < 0,05$). Yapılan diğer ikili karşılaştırma testlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$). Dolayısıyla yukarıda verilen H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 22: Yatırım Çeşidine Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		Yatırım Çeşidi			
		Yeni Yatırım	Modernizasyon	Varyans Eşitlik p Değeri	Test değeri ^a
Kırsal Kalkınmaya Etkisi	<i>Ortalama</i>	2,52	2,07	0,019	0,001**
	<i>Standart S.</i>	0,62	0,89		

^a t Test **p<0,05

IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisinin yatırım çeşidine göre farklılık testi incelendiğinde, ilk satırda bulunan varyans eşitlik p (0,019) değerinin 0,05'ten küçük olduğu için ikinci satırdaki p (0,001) değerine bakılarak yorumlanmıştır. İkinci satırda bulunan p değeri (0,001) 0,05'ten küçük olduğu için istatistiki açıdan gruplar arası anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Grup ortalamaları değerlendirildiğinde ise, yeni yatırım yapan işletmelerin ortalamasının (2,52), modernizasyon yapan işletmelerin ortalamasından (2,06) anlamlı olarak daha büyük olduğu saptanmıştır. Yani H₅ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 23: Yatırım Tutarına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		Yatırım Tutarları				Test değeri ^c
		0-500.000 TL	500.001-1.500.000 TL	1.500.001-3.000.000 TL	3.000.001-6.000.000 TL	
Kırsal Kalkınmaya Etkisi	<i>Ortalama</i>	2,63	2,57	2,32	2,94	χ^2 :12,764
	<i>Standart S.</i>	0,63	0,52	0,67	0,15	0,005**

^cKruskal Wallis Test **p<0,05

TKDK desteklerinden yararlanan faydalanicıların yaptıkları yatırım tutarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi ile ilgili değerlendirme

yapıldığında, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p=0,005$; $p<0,05$). Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu saptamak için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; yapılan yatırım tutarı 0-500.000 TL ile 1.500.001 TL-3.000.000 TL aralığında olan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur ($p=0,033$; $p<0,05$). Yapılan diğer ikili karşılaştırma testlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla yukarıda verilen H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 24: Alınan Hibe Oranına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		Alınan Hibe Oranı					Test değeri $^c p$
		%50	%55	%60	%65	%70	
Kırsal	<i>Ortalama</i>	2,80	2,36	2,49	2,22	2,56	$\chi^2:21,396$
Kalkınmaya	<i>Standart S.</i>	0,61	0,62	0,76	0,53	0,51	0,000**
Etkisi							

c Kruskal Wallis Test ** $p<0,05$

Yapılan toplam yatırımın belli bir miktarı TKDK tarafından faydalanıcılara hibe olarak verilmektedir. Alınan hibe oranına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p = 0,000$; $p < 0,05$). Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu saptamak için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; aldıkları hibe oranı %50 ile %55 olan gruplar arasında ve %50 ile %65 olan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($p = 0,029$, $p = 0,000$; $p < 0,05$). Yapılan diğer ikili karşılaştırma testlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$). Dolayısıyla yukarıda verilen H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 25: Alınan Hibe Miktarına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		Alınan Hibe Miktarı				Test değeri ^c p
		0-250.000 TL	250.001-750.000 TL	750.001-1.500.000 TL	1.500.001-3.000.000 TL	
Kırsal Kalkınmaya Etkisi	<i>Ortalama</i>	2,65	2,67	2,31	2,14	$\chi^2:12,087$
	<i>Standart S.</i>	0,62	0,68	0,59	0,44	0,007**

^cKruskal Wallis Test ** $p < 0,05$

Faydalanıcıların TKDK'dan aldıkları hibe miktarına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi ile ilgili değerlendirme yapıldığında, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır ($p=0,007$; $p < 0,05$). Hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu saptamak için yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; yapılan yatırım tutarı 0-250.000 TL ile 750.001 TL-1.500.000 TL aralığında olan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p=0,049$; $p < 0,05$). Yapılan diğer ikili karşılaştırma testlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$). Dolayısıyla yukarıda verilen H_8 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 26: Eğitim Düzeyine Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		Eğitim Düzeyi					Test değeri ^c p
		İlkokul	Lise	2 Yıllık yüksekokul	4 Yıllık Fakülte veya Yüksekokul	Lisansüstü	
Kırsal Kalkınmaya Etkisi	<i>Ortalama</i>	2,57	2,51	2,39	2,37	1,88	$\chi^2:3,150$
	<i>Standart S.</i>	0,68	0,64	0,47	0,59	0,23	0,533**

^cKruskal Wallis Test ** $p > 0,05$

Faydalanıcıların eğitim düzeyine göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi ile ilgili değerlendirme yapıldığında, istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır ($p=0,533$; $p>0,05$). Dolayısıyla “ H_9 : Eğitim düzeyine göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 27: İşletmelerin Kuruluş Yılına Göre IPARD Kapsamındaki Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirmesi

		İşletmelerin Kuruluş Yılı				Test değeri p
		1990 Yılı ve Öncesi	1990-2000	2001-2010	2011-2019	
Kırsal	<i>Ortalama</i>	1,86	2,27	2,61	2,51	$\chi^2:6,325$
Kalkınmaya Etkisi	<i>Standart S.</i>	0,01	0,57	0,60	0,65	0,97**
<i>^cKruskal Wallis Test</i>		**$p>0,05$				

İşletmelerin kuruluş yılı göz önünde bulundurularak IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi ile ilgili değerlendirme yapıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır ($p=0,97$; $p>0,05$). Dolayısıyla “ H_{10} : İşletmenin kuruluş yılına göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisi anlamlı bir farklılık gösterir.” hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de, kırsal alanlarda yaşayan insanların refah düzeyini artırarak, kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkını azaltmaya yönelik, Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana çok farklı uygulamalar, projeler ve politikalar ortaya konmuştur. Kalkınmanın planlı bir şekilde yürütülmesi düşüncesiyle, Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve beş yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. Türkiye, kırsal kalkınma planlarını uygulamada kendi kaynaklarını kullanmasının yanı sıra, Birleşmiş Milletler, OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan da destek ve yardım almıştır. Bununla beraber, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecine girilmesiyle birlikte, Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikası çerçevesinde, aday ülkelerde Ortak Tarım Politikası’nın uygulanması, kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve tarım sektörünün rekabet gücünün artırılması amacıyla oluşturulan IPARD programı fonundan yararlanmaya başlamıştır. Bu program ile ilk etapta -daha önce belirtilen-42 ilde bulunan gerçek/tüzel kişilerin yapacakları başvurulara destek verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu çalışmada program kapsamında desteklenen illerden biri olan Diyarbakır ili el alınmış ve projelerden faydalanan kişilere anket uygulanmıştır. Bu bağlamda, Diyarbakır’da bulunan ve çalışmaya başlanılan tarih itibarıyla sözleşme imzalanmış ve bitirilmiş 188 proje ana kütlesi üzerinden 127 işletmeye ulaşılmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler ile frekans, yüzde dağılım ve fark testleri gibi istatistikî analizler yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

- Anket uygulanan faydalanıcıların demografik özellikleri incelendiğinde, büyük bir çoğunluğunun erkek ve 31-40 yaş aralığında olduğu, eğitim düzeylerinin ilkökul seviyesinde olduğu ve gelir düzeylerinin de genel olarak 0-3000 TL aralığında olduğu gözlemlenmiştir. IPARD programı kapsamında yapılan proje

başvurularında kadın ve genç (40 yaş altı) girişimcilere öncelik verilmektedir. Diyarbakır ilinde destek alan kadın girişimci sayısının istenilen düzeyde olmadığı ancak genç girişimciler konusunda başarı elde edildiği söylenebilir.

- İşletmelerin tanımlayıcı özellikleri ile ilgili yapılan analiz sonucunda, işletmelerin büyük bir bölümünün gerçek kişiler tarafından ve 2011-2019 yılları arasında kuruldukları belirlenmiştir. Genel olarak üretim faaliyetinde buldukları ortaya çıkmıştır. İşletmelerin %84,3'ünün ulusal piyasada faaliyet gösterdiği ve 108 işletmenin 0-10 arası personel çalıştırdığı tespit edilmiştir. İşletmelerin büyük bir bölümünün yıllık cirolarının 0-500.000 TL aralığında olduğu saptanmıştır.
- Desteklenen projeler ile ilgili yapılan analiz sonucunda, projelerin büyük bir kısmının yeni yatırıma yönelik olduğu ve başvuruların 101-2 (Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım) nolu tedbire yapıldığı saptanmıştır. Proje yatırım tutarlarının çoğunluğunun 1.500.001 TL -3.000.000 TL aralığında olduğu ve alınan hibe oranının %50, hibe tutarının ise 750.001 TL-1.500.000 TL aralığında olduğu saptanmıştır. Ürünlerin işlenmesi, pazarlanması ve çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik yatırım maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı (arıcılık dışında) genel olarak tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırım yapıldığı tespit edilmiştir.
- İşletmelerin ekonomik boyuttaki değişimi ile ilgili yapılan değerlendirmede, işletmelerin çoğunluğunun gelirinde, istihdam sağlamasında, üretiminde, hayvan sayısında ve ürünlerin katma değerinde artış kaydedildiği saptanmıştır. Hedeflerinden biri kırsaldaki ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi olan IPARD programının, verilen destekler ile bu hedefi gerçekleştirmede başarılı olduğu söylenebilir.

- Avrupa Birliği standartlarında üretim ve çevrenin korunması ile ilgili yapılan analiz sonucunda, işletmelerin büyük çoğunluğunun AB standartlarında üretim yaptığı ve AB standartlarının çevrenin korunmasını sağladığı saptanmıştır. Bununla birlikte, işletmelerin büyük bir bölümünde uzmanlık ve sürdürülebilirliğin sağlandığı ve çalışma koşullarında iyileşme sağlandığı gözlenmiştir.
- Teknoloji ve teknik bilgilerin kullanımı ile ilgili yapılan analizde, işletmelerin büyük bir çoğunluğunda yeni teknoloji, üretimde teknik bilgi ve yeni girdi kullanım düzeylerinde artış olduğu sonucuna varılmıştır. Ortak Tarım Politikası'nın hedeflerinden biri "*teknik ilerlemeyi desteklemek suretiyle tarımda verimliliği artırmaktır.*" Bu hedef açısından değerlendirildiğinde başarı kaydedildiği söylenebilir. Bununla birlikte, teknoloji kullanımındaki artışın üretimde verimliliği arttırması işletmelerde sürdürülebilirliği sağlaması açısından önem arz etmektedir.
- Desteklenen projelerin işletmelerin kurumsal yapısında meydana getirdiği değişim ile ilgili analiz sonucunda, işletmelerin çoğunluğunda yeni bilgilerin uygulanmaya başlandığı, kurum ve kuruluşlarla daha fazla iletişim sağlandığı, yeni girişimlerde bulunma talebi meydana geldiği saptanmıştır. İnsan kaynakları ve iş bölümünde farklılaşma noktasında istenilen ilerlemenin kaydedilmediği gözlenmiştir.
- Desteklerin Diyarbakır iline Etkileri ile ilgili analiz sonucunda, katılımcıların çoğunluğu desteklerin Diyarbakır ekonomisine katkı sağladığını ve Diyarbakır'da yaşayanların yaşam kalitesini iyileştirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, verilen desteklerin Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve coğrafi fırsat eşitsizliğini azalttığını ve yatırım ortamının gelişmesine katkı sunduğunu

belirtenler çoğunluktadır. IPARD programı, sürdürülebilir bir şekilde kırsal alanlarda yaşayanların yaşam kalitesinin yükseltilmesini ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasını amaçlamaktadır. Bu amaçlar göz önünde bulundurulduğunda, amaçlara ulaşma noktasında belli bir başarı elde edildiği söylenebilir.

- Yapılan t testi sonucunda, işletmelerin faaliyet alanlarına ve yapılan yatırım çeşidine göre IPARD kapsamındaki desteklerin kırsal kalkınmaya etkisinin anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır.
- IPARD kapsamındaki desteklerin gruplara göre kırsal kalkınmaya etkisinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek için uygulanan Kruskal Wallis testi sonucunda, yaşa, işletmelerin hukuki yapılarına, işletmelerde istihdam edilen personel sayısına, yatırım tutarına, alınan hibe oranına ve alınan hibe miktarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Faydalanıcıların eğitim düzeyi ve işletmelerin kuruluş yılına göre ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır.

Elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda; genel olarak verilen desteklerin Diyarbakır ilindeki tarımsal işletmelere ekonomik, teknolojik ve kurumsal açıdan fayda sağladığı ortaya çıkmıştır. Ancak, Diyarbakır iline ilişkin TÜİK verileri (kişi başına düşen gelir, göç, işsizlik gibi veriler) dikkate alındığında, Diyarbakır ilinin hala Türkiye'nin nispeten geri kalmış illeri arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu tür desteklerin artırılması ve her tarım işletmesine ulaşılacak şekilde tabana yayılması gerektiği düşünülmektedir. Söz konusu desteklerin daha yaygın hale gelmesi durumunda tarımsal işletmelerde sürdürülebilirliğin sağlanacağı ve ilin ekonomik kalkınma sürecinde ilerlemelerin kaydedileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2008), İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Akın, O. (2015), “Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği”, (Doktora Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Akın, O. (2016), “Denizli İli’nin Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Ab’nin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracının, Kırsal Kalkınma Bileşenine (İpard) Göre Değerlendirilmesi”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Ek1), 340-356.
- Alataş, S. (2014), “Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz”, (Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Arndt H.W. (1981), “Economic Development: A Semantic History”, Economic Development and Cultural Change, Vol:29, No:3.
- Arndt, H. W. (1987), “Economic Development The History of an Idea”, The university of Chicago Press.
- Asefa S. (2005), “The Economics of Sustainable Development”, W.E. Upjohn Institute for Employment Research, Michigan.
- Aslan, S., Demirhan, Y., Ertaş, M. (2016), “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin İline Etkileri”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7(1), 232-254.
- Avrupa Birliği Bakanlığı Raporu (2013), “Avrupa Birliği Hibe Programları Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşlarına Sağlanan Destekler”, Ankara.

- Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (2011), "Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma" Web: <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> -
Erişim Tarihi: 19.09.2019
- Aydemir, B. ve Yılmaz G. Ö. (2018), "Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun (TKDK) Kırsal Turizm Destekleri: Balıkesir Örneği", International Conference on Empirical Economics and Social Sciences. Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, 27-28 Haziran 2018.
- Aydın, H. İ. (2016), "Sosyal Sermaye ve Kalkınma", Efil Yayınevi, Ankara.
- Bakırcı, M. (2007), "Türkiye'de Kırsal Kalkınma Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar", Nobel Yayınları, Ankara.
- Barber, W. J. (2011), "İktisadi Düşünce Tarihi", Metropol Yayınları, İstanbul.
- Baş, T. (2010), "Anket", Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Başkaya, Fikret (2009), "Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü", Özgür Üniversite, Ankara.
- Başkaya, Fikret (2009a), "Azgelişmişliğin Sürekliliği", Özgür Üniversite, Ankara.
- Baukó, T., ve Gurzó, I. (2001), "Dilemmas in agricultural and rural development in Hungary: the EU accession partnership and the SAPARD programme", European Urban and Regional Studies, 8(4), 361-369.
- Berber, M. (2011), "İktisadi Büyüme ve Kalkınma", Derya Kitabevi, Trabzon.
- Bjarstig T. ve Sandström C. (2017), "Public-private partnerships in a Swedish rural context - A policy tool for the authorities to achieve sustainable rural development?", Journal of Rural Studies 49 (2017) 58-68.
- Bryla, P. (2005), "The Impact of SAPARD on the Behaviour of Farms and Food-Processing Enterprises in the Lodz Region", No. 734-2016-50718.
- Buchta, S. (2005), "Regional aspects of the SAPARD programme implementation in the Slovak Republic", Zemedelska Ekonomika-Praha-, 51(12), 539.

- Calatrava J. (2016), “Origin and Evolution of Rural Development Concept and Policies: From Rural Communities To territories”, Old and New Worlds: The Global Challenges of Rural History: International Conference, 27–30 January 2016, Lisbon, Pp. 1–18.
- Chambers R. 1998, “Rural Development: Putting The Last First”, Longman, England.
- Cihangir, H., Bilgiç, B., Aba, T. (2015), “IPARD Makine ve Ekipman Desteklerinin Mardin Tarımına Etkisi”, Tarım Makinaları Bilimi Dergisi, 11(1), 25-31.
- Contini C. Et al. (2009), “Agri-tourism and rural development: the Low-Valdelsa Case, Italy”, Tourism Review, Vol. 64 Issue: 4, pp.27-36.
- Cyper, J. M. ve Dietz J. L. (2009), “The Process of Economic Development”, Third Edition, Routledge Publications, New York.
- Çayın, M. (2017), “Kurumsal Yapı ve Yerel Ekonomik Kalkınma: Erzurum ve Batman Üzerine bir Saha Araştırması”, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Çelebi, F. (2011), “Suudi Arabistan ve B.A.E.'nin Enerji Gelirlerinin Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Stratejilerine Etkisi”, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı.
- Çelik, Z. (2005), “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Planlama Dergisi, 2, 61-71.
- Çelik, H. (2015), “Yoksullukla Mücadelede Kırsal Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Çil, D. (2015), “Kırsal Kalkınma Politikalarının Adıyaman Kırsalına Olan Etkisinin Tütün Tarımı Üzerinden Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisan Tezi), İstanbul:

İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlaması
Anabilim Dalı.

Çimen, A. O. (2017), “IPARD Programının Kırsal Alanda Ekonomik Kalkınmaya ve Yararlanıcılara Katkıları ve Beklentiler Üzerine Bir Araştırma”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.

Çolakoğlu, E. (2002), “Kırsal Kalkınma ve Köy-Kent Uygulamaları”, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Çütçü, İ., ve Telli, R. (2019), “Avrupa Birliği Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Destek Programı (IPARD) ile Tarım İhracatı İlişkisi: Türkiye Örneği”, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 4(8), 101-117.

Demirbük, M. (2013), “Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Değerlendirilmesi Sivas İli Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi) Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.

Doğan, B. (2016), “Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Kapsamında Kiraz İşletmelerinin Yatırımlardan Yararlanma Düzeyi ve İşletmelerin Yatırım Eğilimlerinin Belirlenmesi: Kemalpaşa İlçesi Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.

Dokuzuncu Kalkınma Planı Raporu (2006), “Dokuzuncu Kalkınma Planı Raporu 2007-2013”, Ankara. <http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/plan9.pdf>
Erişim Tarihi: 19.08.2019

DPT (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara.

www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/3137/oik538.pdf

Erişim Tarihi: 11.08.2019

DPT (2000a), “Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001 – 2005 Raporu”, Ankara.

<http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13743/plan8.pdf>

Erişim Tarihi: 11.08.2019

DPT (2006a), “Dokuzuncu Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Politikaları Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu”, Ankara.

DPT (2007), “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007-2013)”,

<https://kkp.tarim.gov.tr/Ukks2007-2013.pdf> *Erişim Tarihi: 11.08.2019*

Duman, H. (2016), “Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı – IPARD”, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik Anabilim Dalı.

Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., Çinko, M. (2013), “Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi”, Beta Yayınları, İstanbul.

Erbaş, H. (2009), “Küreselleşme, Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler”, Palme Yayıncılık, Ankara.

Ercan, F. (2009), “Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik”, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Estevo, G. (2007), “Kalkınma”, Kalkınma Sözlüğü Bir İktidar Olarak Bilgiye Giriş içinde, (Ed. Wolfgang Sachs, Çev. Oktay Etiman), Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul.

Fırat Kalkınma Ajansı (2013), “Arazi Toplulaştırma Faaliyetleri”, Web Adresi:

https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_ARASTIRMA_RAPORLARI/ARAZ%C4%B0%20TOPLULA%C5%9ETIRMA.pdf

Erişim Tarihi: 10.05.2019

FitzGerald, E. V. (1991), “Kurt Mandelbaum and the Classical Tradition in Development

- Theory”, Strategies of Economic Development içinde, Palgrave Macmillan, London.
- Fontaine, P. (2010), “AB Nedir?” (Çev. Avrupa Birliği Bilgi ve İletişim Destek Programı) Web Adresi: https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/publications/tr/ABnedir_kitap_fin_al_TR.pdf Erişim Tarihi: 15.08.2019
- Geray, C. (1999), “Kırsal Kalkınma Yöneltileri, İlçe Yerel Yönetimi ve İlçe Köy Birlikleri Önerisi”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 8/2: 11-42.
- GTHB, (2015), “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020)”, Web Adresi: [https://kkp.tarim.gov.tr/UKKS%20\(2014-2020\).pdf](https://kkp.tarim.gov.tr/UKKS%20(2014-2020).pdf) - Erişim Tarihi: 10.06.2019
- Gilpin, Robert (2012), “Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası”, Kripto Yayınları, Ankara.
- Girgin, İ. (2008), “Kırsal Altyapı”, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No:1562, Ankara.
- Gök, A. (2012), “Bölgesel Kalkınmanın Dış Ticarete Etkisi ve Gap Örneği”, Türk Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gönel, F. D. (2013), “Kalkınma Ekonomisi”, Efil Yayınevi, Ankara.
- Gülçubuk, B. (1997), “Kırsal Kalkınma Çalışmalarında Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Yeri ve İşlevi (Bu Kuruluşun Uzunyayla Uygulaması)”, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Gülçubuk, B. ve Yıldırak, N. (2010), “Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri”, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-I.
- Gülçubuk, B. Et al., (2016), “Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerinin İncelenmesi”, Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, 2(1), 32-41.

- Gümgüm Y. S. U. (2010), “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Köydes Projesi Uygulaması”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Güven, G. (2009), “Ortadoğu’da Uygulanan İktisadi Kalkınma Modellerinin Analizi ve Yeni Bir İktisadi Kalkınma Modeli Önerisi”, (Yüksek Lisans), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı.
- Hapenciuc, C. V. Et al., (2014), “The Economic Impact of the SAPARD Programme on the Tourism Supply in Suceava County”, *Amfiteatru economic*, 16(8), 1327.
- Heilbroner, R. L. (1969), “The Worldly Philosophers: The Great Economic Thinkers”, The Penguin Press, London.
- Hirschman, A. O. (2009), “Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi”, Şenses, F. (2009) (der) Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- IPARD (2007), “Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013)”, Web adresi: <https://ankara.tkd.gov.tr/Dokumanlar.aspx> - *Erişim Tarihi: 10.08.2019*
- IPARD (2014), “Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2014-2020)”, <https://ipard.tarim.gov.tr/Prog> - *Erişim Tarihi: 09.03.2019*
- IPARD (2018), “IPARD II Programı Yatırımcı Rehberi” – Web: <https://ipard.tarim.gov.tr/Content/tebirkita.pdf> - *Erişim Tarihi: 10.08.2019*
- İslamoğlu, A. H. ve Alnaçık, Ü. (2016), “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri”, Beta Yayınları, İstanbul.
- İşgüden, T. (1995), “Gelişme Kuramları”, Gelişme İktisadi: Kuram-Eleştiri-yorum içinde, İşgüden, T., Ercan, F. ve Türkay, Mehmet (der), Beta Yayınları, İstanbul.
- James M. (1995), “Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare”, Sage Publications, Louisiana.

- Kalkınma Bakanlığı X. Kalkınma Planı (2013), “Kalkınma Bakanlığı X. Kalkınma Planı 2014-2018 Raporu”, Ankara - <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> *Erişim Tarihi: 06.08.2019*
- Karaman, M. S. (2014), “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) Kapsamında Gerçekleştirilen Hizmet Sözleşmelerinin Yürütülmesi”, Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ankara.
- Kaya, A. (2009), “Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma”, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 395.
- Kaya, Ö. (2008), “Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma”, (Yeterlilik Tezi), Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- Kaynak, M. (2014), “Kalkınma İktisadı”, Gazi Yayınları, Ankara.
- Kazgan, G. (2012), “İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lewis, W. A. (1988), “The Roots of Development Theory”, Handbook of Development Economics, 1, 27-37.
- Malthus, T. Robert (1826), “An Essay on the Principle of Population, or a View of its Past and Present Effects on Human Happiness; with an Inquiry into our Prospects Respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils Which it Occasions”, London: John Murray 1826 6th ed. Web Adresi: <https://oll.libertyfund.org/titles/312> *Erişim Tarihi: 25.08.2019*
- Martin, K. (1991), “Strategies of Economic Development: Readings in the Political Economy of Industrialization”, Palgrave Macmillan, London.
- Marx, K. (2012), “Kapital Ekonomi Politîğin Eleştirisi I Cilt”, Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018), “Komünist Manifesto”, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Maslak, M. (2016), “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Köydes Projesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Nafziger, E. W. (2006), “Economic Development”, Cambridge University Press, New York.
- Nurkse, R. (1952). “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, The American Economic Review, Vol. 42, No. 2, pp. 571-583.
- Oakley, P. ve Garforth, C., (1985), “Guide to Extension Training”, FAO Training Series, No: 11, FAO, Rome, Italy.
- OECD Regional Typology (2011), “OECD Regional Typology Report”, https://www.oecd.org/cfe/regionalpolicy/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf Erişim Tarihi: 09.04.2019
- Olgun, F. A. ve Sevilmiş, G. (2018), “AB’de LEADER Yaklaşımı ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, Tarım Ekonomisi Dergisi, 24(1) ss. 99-108.
- Oygur, Halime (1984), “Kalkınma Düşüncesinin Gelişimi”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, ss. 25-32.
- Özbey, Y. (2016), “Türk Kamu Örgütlerinde Verimlilik ve Etkinlik Sorunu: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Örneği Üzerinden Bir Model Önerisi”, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Özcan, B. (2011), “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma”, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Özdemir, Ş. (2014), “IPARD Kapsamında Faydalanıcıların Özelliklerinin Değerlendirilmesi: Konya İli Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.

- Özen, A. (2014), “AB Uyum Sürecinde ve Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikalarındaki Değişim ve Kırsal Kalkınma Yatırımları Hibe Projelerinin Değerlendirilmesi: Aydın İli Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Özer Y.E. (2016), “6360 Sayılı Yasa Sonrası Türkiye’de Kırsal Kalkınma Dinamikleri, Kalkınma Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar”, (Ed. Aydın, H.İ. ve Özer Y.E.) Orion Kitabevi, Ankara.
- Özyakışır, D. (2011), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi. (6:1), ss. 46-71.
- Özyücel, M. (2018), “Ulusal Kırsal Kalkınma Fonlarının Süt Üreticileri Üzerine Etkisi: Şarkikaraağaç İlçesi Süt Üreticilerine Yönelik Bir Araştırma”, (Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Paşakarnis, G. ve Maliene, V. (2010), “Towards Sustainable Rural Development in Central and Eastern Europe: Applying Land Consolidation”, Land Use Policy, 27(2), 545-549.
- Paşakarnis, G. Et al. (2013), “Rural Development and Challenges Establishing Sustainable Land use in Eastern European Countries”, Land Use Policy, 30(1), 703-710.
- Patnaik, P. (2009), “Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Marx” Şenses, F. (2009) (der) Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pérez J. E. (2000), “The LEADER Programme and the Rise of Rural Development in Spain”, Sociologia Ruralis 40(2).
- Pike, A. Et al. (2006), “Local and Regional Development”, Routledge Publications, New York.

- Pieterse, J. N. (2010), "Development Theory", 2nd Edition, SAGE Publications, London.
- Polat, M. H. (2012), "Küreselleşen Kalkınma-Bir Eleştiri", Açılım Kitap, İstanbul.
- Polat, E. (2016), "İktisadi Kalkınma Teorileri, Kalkınma Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar" içinde, (Ed. Aydın, H.İ. ve Özer Y.E.) Orion Kitabevi, Ankara.
- Robbins, L. (1968), "Theory of Economic Development in the History of Economic Thought", Macmillan and St. Martin's Press, New York and London.
- Ruszkai, C., ve Kovács, T. (2013), "The Community Initiative LEADER I and the Implementation and Results of the Hungarian Pilot LEADER Programme in Rural Development. Bulletin of Geography", Socio-economic Series, 19(19).
- Sachs, W. (Ed.). (1997), "Development Dictionary, The: A Guide to Knowledge as Power", Orient Blackswan.
- Samuelson P. A. ve Nordhaus W. D. (2009), "Economics", Nineteenth Edition, McGraw Hill Inc., New York.
- Savaş, V. F. (2007), "İktisatın Tarihi", Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Sen, A. (1988), "The concept of Development", Handbook of development economics, 1, 9-26.
- Sevinç, G. (2008), "Türkiye’de Kırsal Yapı ve Kırsal Kalkınma Politikaları: Şanlıurfa Örneği", (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Sin, A., ve Nowak, C. (2015), "Consultancy Services for Rural Development Funds—a Comparative Study Between Romania and Poland", Procedia Economics and Finance, 22, 742-746.
- Skousen, M. (2011), "İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası", Liberte Yayınları, Ankara.

Smith, A. (2009), “Milletlerin Zenginliği”, (Çev: Haldun Derin, Sunuş:Gülten Kazgan)
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Streeten, P. (2008), “The Meaning and Measurement of Development”, Ed. By Dutt,
Amitava Krishna, Jaime Ros, International Handbook of Development
Economics, Vol. 1, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, England,
pp.3-16.

Siudek T. ve Czarnecki E. (2016), “Assessment of the Sustainability of Rural
Development in the European Union Members States”, Oeconomia 2016; 15(3).

Şenses, F. (2010), “Gelişme İktisadi ve İktisadi Gelişme-Nerden Nereye?”, Şenses, F.
(2009) (der) Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi içinde, İletişim Yayınları,
İstanbul.

Tan, S. Et al. (2018), “Çanakkale’de IPARD Projesi Kapsamında Makine Ekipman
Desteği Alan Üreticilerin Memnuniyet Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Analizi”,
ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 6(1), 1-8.

Thorbecke, E. (2009), “Kalkınma Doktrininin Evrimi”, Şenses, F. (2009) (der)
Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tozak, E. (2017), “Avrupa Birliği’ne Uyum Süreci ve Türkiye’deki Kırsal Kalkınma
Etkileşimi: 3 Ekim 2005 Sonrası Manisa Bölgesinin Kırsal Kalkınma Analizi”,
(Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

TKDK (2015), “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Etki Değerlendirme
Raporu”, Web Adresi:
[https://www.tdk.gov.tr/Content/File/Yayin/TKDKEtkiDegerlendirmeRaporu.p](https://www.tdk.gov.tr/Content/File/Yayin/TKDKEtkiDegerlendirmeRaporu.pdf)
df Erişim Tarihi: 20.08.2019

TKDK (2017), “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı 2017-
2021”, Web Adresi:

<https://www.tkd.gov.tr/Content/File/TKDK%2020172021%20D%C3%B6nemi%20Stratejik%20Plan%C4%B1.pdf> *Erişim Tarihi: 15.08.2019*

Todaro, M. P. ve Smith S. C. (2014), “Economic Development”, Twelfth Edition, Pearson Education, Harlow.

Tolunay A. ve Akyol A. (2006), “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2.

Trak, A. (1984), “Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular”, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, sayı 5.

Turgut Işık, T. ve Işık H. (2016), “İktisadi Kalkınma Üzerine Yazın Taraması ve Tarihsel Gelişimi, Kalkınma Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar”, (Ed. Aydın, H.İ. ve Özer Y.E.), Orion Kitabevi, Ankara.

Turhan, M. S. (2005), “Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci”, (Uzmanlık Tezi). Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.

Uçar, M. ve Vuran, Y. (2016), “IPARD Programının (Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı) Ülkemiz İstihdamına Etkisi”, International Journal of Academic Values Studies, (2), 53-81.

United Nations, (1969), “Economic commission For Africa. Africa Regional Conference - on the Integrated Approach to Rural Development Noshi (Tanzania)”, 13-24 October 1969. <http://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/16429/Bib-66114.pdf?sequence=1> *Erişim Tarihi: 10.04.2019*

United Nations, (1990), “Human Development Report (1990)”, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf *Erişim Tarihi: 10.04.2019*

- United Nations, (1994), “Human Development Report (1994)”,
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostat.pdf Erişim Tarihi: 04.11.2019
- Ünal, S., ve Fidan, A. (2014), “Tarımsal Destek Uygulamaları: IPARD Desteklerinin Kütahya Tarımına Etkisi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kütahya Özel Sayısı, 63-76.
- Ünsal, E. M. (2007), “İktisadi Büyüme”, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- WorldBank, (1975), “Rural Development”, Sector Policy Paper,
<http://documents.worldbank.org/curated/en/522641468766236215/Rural-development> Erişim Tarihi: 10.04.2019
- Worldbank, (2003), “Reaching the Rural Poor: A Renewed Strategy for Rural Development”, USA.
- Yaşa, D. (2016), “Kırsal Kalkınmada Kırsal Kalkınma Projelerinin Rolü: Sivas-Erzincan Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Yavilioğlu, C. (2002), “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Sivas, s. 59–77.
- Yeşilbaş, M. (2002), “Kırsal Kalkınma Politikalarının Gelişim Çizgisi ve Planlı Dönemde Kırsal Kalkınma Yaklaşımları”, Türk İdare Dergisi, Sayı: 470, Ankara, s. 153–176.
- Yıldız, O. (2009), “Avrupa Birliği’nde Kırsal Kalkınma İstatistikleri ve Uyum Sürecinde Türkiye’nin Durumu”, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- Yılık, M. M. (2011), “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyumu Açısından Kırsal Kalkınma Bileşeninin Önemi ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun

Rolü”, (Yüksek Lisans Tezi), Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Yontar, İ. G., ve Söztutar, M. (2018), “Kırsal Alanda Girişimcilik, Üretim ve Kalkınma Boyutlarıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)-Manisa İl Koordinatörlüğü Örneği”, Journal of Turkish Court of Accounts/Sayıştay Dergisi, (111).

Zengin, B., ve Savgın, E. C. (2016), “Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Fonları IPARD Kırsal Turizm Desteklerinin İncelemesi”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (57), 84-100.

İnternet Kaynakları

<https://www.avrupa.info.tr/tr/katilim-oncesi-mali-yardim-araci-ipa-880>

https://www.ab.gov.tr/ipa-i-ve-ipa-ii-donemi-programlama_45627.html

<http://www.oecd.org/regional/regionaldevelopment.htm>

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070518-2.htm>

https://www.tkd.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruCagriIlani/IPARDII/IPARDII_UcuncuBasvuruCagriIlani.pdf

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1067

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1002

ÖZET

Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası çerçevesinde aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik oluşturduğu Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın beş bileşeni bulunmaktadır. Bu beş bileşenden biri Kırsal Kalkınma (IPARD) programıdır. Program ile kırsal alanlardaki projeler desteklenmektedir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu IPARD programını yönetmekten ve kontrol etmekten sorumludur.

IPARD programı kapsamında Türkiye'de bulunan 42 ile destek verilmektedir. Bu iller arasında Diyarbakır ili de bulunmaktadır. TKDK Diyarbakır İl Koordinatörlüğü 2011 yılında proje başvurularını almaya başlamıştır. Çalışmada, Diyarbakır ilinde IPARD Programı kapsamındaki destekler incelenmiştir. Uygulanan Anketler ile programın kırsal kalkınmaya etkileri araştırılmıştır. IPARD programının yerel ekonomiye, istihdama, üretime olumlu katkıları olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Kırsal Kalkınma, IPARD, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

ABSTRACT

The Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) that the European Union has created for candidate and potential candidate countries within the framework of the Common Agricultural Policy, has five components. One of these five components is the Rural Development (IPARD) programme. The program supports projects in rural areas. The Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI) is responsible for managing and carrying out the IPARD Programme.

The IPARD programme supports projects in 42 provinces in Turkey. Diyarbakır is also one of these provinces. Diyarbakır Provincial Coordination Unit for ARDSI started to examine projects on 2011. Within the scope of the study, the supports under IPARD Programme are analyzed in Diyarbakır. Also, the effect of programme on rural development measured by questionnaire. As a result of the questionnaires, it can be concluded that the IPARD programme has positive contributions to local economy, employment and production.

Keywords: European Union, Rural Development, IPARD, Agriculture and Rural Development Support Institution

EKLER

EK-1 Anket Formu

A. KATILIMCILARA VE İŞLETMELERE AİT BİLGİLER

1. Katılımcılara Ait Bilgiler

1. Cinsiyet	2. Yaş	3. Eğitim				
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) Erkek	(1) 0-30					
(2) Kadın	(2) 31-40	İlkokul	Lise	2 yıllık yüksekokul	4 yıllık fakülte veya yüksekokul	Lisansüstü
	(3) 41-50					
	(4) 51+					

Gelir			
(1)	(2)	(3)	(4)
0-3000 TL	3.001-6.000 TL	6.001-9.000 TL	9.001-ve üstü TL
5. Konumu			
(1)	(2)	(3)	(4)
Profesyonel Yönetici	Sahibi	Ortak	Diğer
6. Mesleği			
(1)	(2)	(3)	(4)
Çiftçi	Ticaretle Uğraşan	Serbest Çalışan	Diğer

2. İşletmeye Ait Bilgiler

1. Kuruluş Yılı	(1) 1990 Yılı ve Öncesi	(2) 1990-2000	(3) 2001-2010	(4) 2011-2019
2. Hukuki Durum	(1) Gerçek Kişi	(2) Limited Şirketi	(3) Anonim Şirketi	
3. Çalıştığı Piyasa	(1) Ulusal piyasa	(2) Uluslararası piyasa	(3) Her ikisi	
4. İşletmenin Faaliyette Bulunduğu Sektör	101- Üretim	103- Ürün İşleme ve Pazarlama	302- Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	
5. Çalışan Personel Sayısı	(1) 0-10	(2) 11-40	(3) 41-80	(4) 81 ve Üstü
6. Yıllık ciro Miktarı (TL)	(1) 0-500.000	(2) 500.001-1.000.000	(3) 1000.001-1.500.000	(4) 1500 001 ve Üstü

**B. YAPILAN YATIRIM VE PROJELER İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE
ETKİLERİNİN ÖLÇÜLMESİ**

1. Proje ile ilgili Genel Bilgiler

1. Yatırım Çeşidi	(1) Yeni Yatırım		(2) Modernizasyon			
2. Hangi Tedbire Yönelik Yatırım Yapıldı?	101 Nolu Tedbir: Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	103 Nolu Tedbir: Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	302 Nolu Tedbir: Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme			
	101-1 Süt Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım (Süt İneği, Manda, Koyun, Keçi)	103 – 1 Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Süt ve süt ürünleri işleme, Süt toplama)	302-1 Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi, Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi			
	101-2 Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım (Sığır, Manda, Koyun, Keçi)	103 – 2 Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Kırmızı et kesimhane-sığır/manda, Kırmızı et ve et ürünleri işleme, Kesimhane, parçalama ve işleme)	302-2 Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Paketlenmesi (Bal ve diğer arıcılık ürünlerinin işleme ve pazarlanması)			
	101-3 Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım (Tavuk, Hindi, Kaz)	103-3 Kanatlı Et ve Et Ürünleri İşlenmesi ve Pazarlanması (Kanatlı kesimhane - tavuk/hindi/kaz, kanatlı eti işleme)	302-3 Zanaatkârlık ve Katma Değerli Yöresel Ürünler			
	101-4 Yumurta Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım (Yumurta Tavukçuluğu)	103 – 4 Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Su ürünleri, Balık yağı)	302-4 Kırsal Turizm ve Rekreatif Faaliyetler (Konaklama, yeme-içme tesisleri, rekreasyon tesisleri)			
			302-5 Su Ürünleri Yetiştiriciliği			
			302-6 Makine parkları			
302-7 Yenilenebilir Enerji Yatırımları (Güneş enerjisi sistemleri, Rüzgâr enerjisi, Biokütle, Jeotermal, Mikro kojenerasyon)						
3. Projenin Yatırım Tutarı (TL)	(1) 0-500.000	(2) 500.001-1.500.000	(3) 1.500.001-3.000.000	(4) 3.000.001-6.000.000	(5) 6.000.001 üstü	
4. TKDK Hibe Oranı	(1) % 50	(2) %55	(3) %60	(4) % 65	(5) % 70	
5. TKDK Hibe Miktarı	(1) 0-250.000	(2) 250.001-750.000	(3) 750.001-1.500.000	(4) 1.500.001-3.000.000	(5) 3.000.001 üstü	

2. IPARD Desteklerinin Etkilerinin Ölçülmesi

	Kesinlikle Evet	Evet	Kısmen	Hayır	Kesinlikle Hayır
1. İşletme gelirleri artmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2. İstihdamda artış sağlamıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3. Üretimde artış meydana gelmiştir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4. Hayvan sayısında artış sağlamıştır.*	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5. Ürünlerin katma değeri artmıştır.*	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6. Avrupa Birliği Standartlarında üretim yapılmasını sağlamıştır.*	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7. AB standartları çevrenin korunmasını sağlamıştır.*	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8. Modern tesisler ile istihdam edilenlerin çalışma koşulları iyileşmiştir.*	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9. Uzmanlığı ve sürdürülebilirliği sağlamıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10. Yeni teknoloji kullanım düzeyi artmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
11. Üretimde teknik bilgi kullanım düzeyi artmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12. Yeni girdi kullanım düzeyi artmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13. Yeni bilgiler uygulanmaya başlanmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14. Kurum ve kuruluşlarla daha fazla iletişim sağlanmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15. Yeni girişimlerde bulunma talebi meydana gelmiştir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
16. İnsan kaynakları yönetiminde, iş bölümünde farklılaşma artmıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17. Diyarbakır'ın ekonomisine katkı sağlamıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18. Diyarbakır'da yaşayanların yaşam kalitesinin yükselmesini sağlamıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19. Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve coğrafi fırsat eşitsizliğinin azalmasını sağlamıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20. Göç etme isteğinin azalmasını sağlamıştır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21. Yatırım ortamının gelişmesine katkı sunmuştur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

*; Anketör, tedbirler bazında hangi soruları cevaplayacakları hususunda katılımcıları bilgilendirecektir.